

Протоколи
чаклуна
Стоменова

Віт Ценьов

**Протоколи
чаклуна Стоменова**

2023

Віт Ценьов
Протоколи чаклуна Стоменова. — Новосибірськ,
«Стоменов», 2023. — 212 с.

Ця книга перевернула звичні уявлення про бойову магію та набула величезної кількості послідовників по всьому світу. Вони називають її біблією з чорної магії. Але це більше, ніж магія. Це — магія смертної сили.

© Віт Ценьов, 2023

Необхідний вступ автора

Ця книга має важку долю... Долю, іноді схожу на похмуру детективну новелу. Написано її за матеріалами іншої «книги», якщо так можна назвати тринадцятитомну кримінальну справу, яку розробляв один із підрозділів Служби державної безпеки м. Софії – тиха філія Комітету державної безпеки СРСР, контролююча мережу спеціалізованих психіатричних лікарень. Але там ішлося не про інакодумних в'язнів совісті та інших супротивників устрою, які упокорено спочивали на лікарняних ліжках із діагнозами «гостра шизофренія» або «параноїдальний синдром». А всі 13 томів розслідування склалися зі свідчень 79-річного Павла Стоменова, болгарського громадянина, що 1978 року з ритуальною метою вбив дев'ятирічну дівчинку.

Павло Стоменов був благообразним пенсіонером. Він скромно жив на належну йому пенсію у звичайній однокімнатній квартирі на околиці Софії. Під час його арешту й вилучення речових доказів понятих не запрошували, протоколи не складали, справа стала закритою від самого початку. Стоменов відтоді не промовив жодного слова. У кабінеті слідчого йому поставили попередній діагноз «параноїдальна шизофренія», після чого арештованого госпіталізували. Загалом усе, як часто це буває, і обмежалося б констатацією психічного захворювання та примусовим довічним лікуванням, проте вже попереднє слідство видало результати, які точно можна назвати містичними...

Послужний список Стоменова під час першої ж перевірки виявився, м'яко кажучи, не відповідаючим дійсності. У жод-

ному із заявлених лікувальних закладів (а за документами він був лікарем) не знайшлося жодної згадки про цю людину. Слідство знаходило сьогодення Стоменова: житлові права, пенсійне посвідчення, прізвище у списках одержувачів пенсії – і нічого більше. Не знайшлося родичів. Неодружений. Дітей немає. Лікарняної карти також. Жодного кримінального чи карного минулого. Жоден із десятків тисяч архівів, переритих спецслужбами, не дав жодної крихти інформації про цю людину. Крім пенсії, виплачуваної Стоменову державою, і тієї житлоплощі, що він займав, у Болгарії документально не підтверджувалося існування такої людини – Павла Стоменова, який спокійно мешкав у Софії та раз на місяць отримував свою пенсію. Сусіди не змогли сказати про нього нічого певного, але принаймні зрідка він з ними розмовляв. Спроби допитів Стоменова закінчувалися його стійким мовчанням. Він просто ігнорував те, що відбувалося навколо нього. Виявлені факти сформуvalи дві робочі версії: перша полягала в тому, що Стоменов залишався ретельно законспірованим агентом якоїсь спецслужби, наразі чи то симулюючим, чи справді збожеволівшим; друга – Стоменов був нацистським злочинцем, що ховався в Болгарії.

Версії виглядали дуже переконливими та формувалися за принципом методу виключення. Жодних реальних фактів слідство знайти не змогло. Не знайшлися й батьки загиблої дівчинки...

А приблизно через місяць Стоменов несподівано заговорив. Спокійно попросив принести йому склянку мінеральної води...

...1991 року, ще до початку відомих подій в СРСР, у Болгарії стали знищувати архіви КДБ та інших спецслужб. Справа Стоменова разом із тисячами інших «психіатричних» справ байдужно спалили. За свідченням очевидця, який був безпосередньо присутнім на допитах і вів стенограму допитів, справу визнали закритою й відправили до архіву. Павло давав свідчення безперервно впродовж трьох тижнів. Іноді допит затягувався до вісімнадцяти годин на день, водночас підслідний не виявляв жодних ознак втоми, не просив перерв, їжі та всього іншого, чого зазвичай потребує будь-яка людина. Наприкінці серп-

ня 1978 року Стоменова знайшли мертвим у своїй палаті, яку ретельно охороняли цілодобові пости. Смерть пенсіонера, як і його життя, стала загадкою: лікар констатував зупинку серця. Серце в Павла було абсолютно здорове, стан внутрішніх органів відповідав віку тридцятирічної людини.

Крісто Ракшиєв, професійний стенографіст, перекладач, людина з феноменальною пам'яттю, яка все своє життя пропрацювала в надрах спецслужб, на свій страх і ризик копіювала кожне слово, вимовлене на допитах. Потім він якось сказав: «Мені було велено...» – і невпевнено показав рукою кудись угору. Купа недопалків у попільничці, безсонні ночі, запалені очі: він розповідав мені, поспішав, захлинався... Я безліч разів колов йому... сам не знаю, що саме. Помер Крісто несподівано, біля тютюнового кіоску, від великого крововиливу в мозок. Залишив мене з ворохом убористо списаних зошитів і конспектів.

Я не знаю достеменно, чи правда це – все те, про що говорив Стоменов. Мені здається, ПРАВДА... У такі хвилини відчуваю нелюдський страх...

Я публікую цю книгу в Росії. Це – ваша правда та ваше диявольське породження...

Передмова перекладача

Наприкінці 1996 року я отримав пропозицію перекласти книгу російською мовою. Мене дуже зацікавила така робота, тому що раніше ні з чим подібним мені стикатися не доводилося. Працював дуже ретельно, намагався максимально точно відтворити живу мову діалогів. На це в мене пішло приблизно півроку... Коли автор отримав остаточний варіант перекладу, то досі сумнівався щодо доцільності публікації книги. Я висловив впевненість, що його твір обов'язково треба опублікувати. Розмова була телефонною... У голосі співрозмовника я чув сумнів упереміш із якоюсь тугою. Він кинув слухавку буквально на півфразі, а передзвонювати я не наважився.

І лише через два роки, наприкінці 1998-го, автор зателефонував мені й повідав, що зважився на публікацію. Книга вийде в Росії, і тільки в Росії, – так він мені це сповістив, так він написав у своїй передмові. Коли я пишу поточні рядки, він шукає видавця, який би його влаштував. Обіцяв надіслати парочку сигнальних екземплярів, як тільки вони вийдуть із друкарні...

Особисто на мене монологи Стоменова справили найсильніше враження. Ця книга змінила багато моїх уявлень про наш світ. Іноді кажуть: «Ось я прочитав якусь книгу, і вона все перевернула в мені!» Я скажу інакше: не світ перевернувся для мене, ні, – я сам почав крутити й перевертати його праворуч і ліворуч. Чи він такий, яким я його собі надумав? Чи такий, як я його бачу? Чи такий, як мені говорять про це люди, що оточують мене? Я ставив собі, наче в дитинстві нескінченно цікавля-

чись у дорослих, тисячі нових питань і відчув, що багато чого в нашому світі стало іншим, постало в інших кольорах, звуках та якостях...

Чим ще мене приваблює ця книга, так то можливістю або, скажімо інакше, – необов'язковістю читати її послідовно, від кірки до кірки. Сама конструкція тут дуже непослідовна, тому виходить, що ковтати книгу можливо трьома різними способами:

1. Починаєте з початку та йдете до кінця.
2. Намагаєтеся вивчати її за календарними закономірностями, які чітко простежуються.
3. Читаєте з будь-якої випадково відкритої сторінки.

Особисто я б рекомендував пройтися книгою тричі в тому порядку, який я вказав вище.

Висловлю свою суб'єктивну думку щодо її змісту. Він зачіпає багато понять та категорій, що стосуються природи добра і зла, морального й аморального, гуманності та жорстокості... Тому я не рекомендував би читати цю книгу тим людям, які надто романтичні й душевно вразливі, які надто просякнуті поняттями моральності та доброти людської... Світ набагато складніший, ніж уявлення про нього, і розчарування від його реалій може виявитися дуже болючим.

Я згадую та згадую слова, які пролунали у вільному переказі автора: «Коли ми чуємо про торжество справедливості, то найчастіше не усвідомлюємо, що йдеться не про справедливість, а про торжество вбивства небажаного члена суспільства або торжество винищення небажаного народу»...

Олексій Черних

Дев'ятий день допитів

Гтоменов: – Раніше мужик сільський де історію свого роду тримав? Та в голові своїй і ніде більше. Ні фотокарток не було, ні щоденників не вели, і листів не отримували, бо ні читати, ні писати не вміли, такої потреби не відчували. Теперячи ж багато предметностей усяких ходіння мають – а що таке предмет, з людиною споріднений? Цей засіб значущий, щоби звести її можна було прийомами особливими, магічними – захворів щоб, чи помер, чи безсилим зробився... За потреби я можу користувати те, про що по молодості й поміркувати не міг. Візьми, скажімо, ту саму фотокартку. Пішов я з нею в ательє фотографічне та й замовлення вчинив – зробити портретик надгробний. Якщо ти, Бориславе, думаєш, що нісенітниця все це, то спитай у себе – залишився б ти байдужий, якби з фотокартки твоєї хтось ось такий портретик замовив? Та ще й не випадково або, скажімо, заради жарту, а з відомим ворожим наміром?

Ось історію тобі розповім. Колись жінка, вже в роках, любила чоловіка одного, та тільки він до неї прохолодно ставився. Мучилася вона, жити без нього не могла – але ж жити треба, от нещасна й надумала його поховати символічно...

Якщо точним бути, то перше судження їй баба одна підказала, а вже до решти жінка сама доміркувалася. Думка бачилася така: ставитися до чоловіка цього ніби помер він щойно. Ну а баба думцю ту розвинула далі. Фотокартки мужика в неї були, ось вона й пішла в ательє цес – портрет надгробний замовляти. У жалобу одяглася, тужить не навмисно... Зробили їй два пор-

трети: один для пам'ятника, а другий, у рамці чорної, зі стрічкою навскіс – щоби, значить, у кімнаті поставила та сльози гіркі за чоловіченьком покійним лила. У газетці оголошення продрукувала, що померла, мовляв, людина й відбудеться панахида... Хош – вір, а хош – не вір, Бориславе, та тільки помер мужик цей через дев'ять днів після жалоби її. Прийшло до нього спочатку нездужання, потім гірше і гірше, зовсім зліг він, лихоманка почалася – і лікарі нічим допомогти не змогли. Ось так символічна смерть буквально зробилася, хоча й не бажала того баба, про яку я відаю...

Іншим способом сильним лист особливий буде, у якому, якщо занапастити когось хочеш, писати тому потрібно наступне... Мовляв, шановна хороша людина, пише вам доброзичливець таємний. Поспішаю повідомити, що ваш ворог намагається винищити вас сильними засобами Смертної Магії. З вашого одягу нитка була взята непомітно, і нитка та, на якій сорок міцних вузликів зав'язано, ліву ногу покійника одного, вже похованого, обплітає. Це для того зроблено, щоби померлий зв'язок із вами знайшов непорушний та до царство мертвих не зміг вирушити, – тому залишається дух покійника між небом і землею доти, доки зв'язок цей не розірветься, а розірватися він може дуже скоро, бо померлий щосили намагатиметься вас за собою потягнути. Лише один спосіб є, аби від загибелі невідвратної позбутися. Потрібно змилок знайти, яким будь-якого іншого покійника обмивали, тільки обов'язково чоловіка, – і найближчої опівночі ретельно вимитися цією знахідкою. Тоді надія є, що зв'язок ваш смертний розімкнеться.

Слідчий: – І що, знайдеться такий кретин, який не викине такого листа в кошик для сміття, а мило небіжиче шукатиме?

Стоменов: – Знайдеться, не знайдеться – справа неважлива, та тільки помре цей недруг або занедужає тяжко. Усе те, де життя зі смертю перетин робить, дуже велику силу має. Іноді вдова, коли чоловік помирає, у труну його ложить річ власну, наче відданість свою довести хоче, проте вчинок такий, у нашому розумінні, майже тим самим буде, що й руки на себе накласти. Смерть це означає швидку для вдови тої... А як не поспішаєш

до царства іншого, пам'ятай: не ложи до покійника нічого свого, а тільки його речі дорогі та за життя йому значущі. Не ложи до покійного й нічого чужого, якщо тільки наміру не тримаєш винищити власника речі цієї. А найпильніше слідкуй за тим, щоби дитяче щось не потрапило в могилку: діти особливо слабкі будуть під час перетинів життя та смертної години.

Слідчий: – Гуманіст, я подивлюся! Про дітей заговорив...

Стоменов: – Чого кепкуєш, Бориславе, чи то образив якомсь? Кажу, бо маю потребу, і нічого іншого не переслідую. Ти все за дівку цю переживаєш? Та охолонь, вгамуйся, тобі яка справа до неї. Убив – ну і вбив, нужда в тому була. А ти – дивись-но! – невже до катів людських приписати мене надумав? Так даремно це, бо ніяких насолодів від убивання я не отримую. Тобі наказано слухати – от і слухай, слівці свої мудрені попритримай... Як розумний, так і сам опісля зрозумієш, мене чуючи, пощо я дівку життя позбавив, а як ні – інші дізнаються, невелика біда.

Нікола так навчав нас: якщо казати хочеш, то кажи, а турботи про те, чи зрозуміє тебе слухатель твій чи не зрозуміє, в голові не тримай. І мені, Бориславе, від розуміння твого ситості не додасться...

Крісто Ракшиєв

(щоденникові записи)

Я завжди пам'ятаю більше того, ніж слід було б звичайній людині. Багато речей: події, вчинки, вимовлені слова, картини минулого – мені хочеться забути, поховати їх назавжди в надрах своєї сірої речовини... Але ні, пам'ять, моя триклята послужлива пам'ять – вона з неймовірною впертістю чіпляється за тисячі нічого не значущих для мене осіб, за десятки тисяч сторінок списаних паперів, із яких добру половину я пам'ятаю – пам'ятаю, чорт забирай! – аж до кожної коми... Я глядач, що просиджує дупу в кінотеатрі свого нескінченного минулого, я прожив більшу половину власного життя в цьому затхлому кінозалі, у цілковитій самоті...

Сьогодні я сів за свій облізлий письмовий стіл – і вийшов дев'ятий день допитів. Наче хтось штовхнув мене під руку, тицьнув носом у стопку писального паперу... Я нічого не робив, тільки сидів та записував те, що чув. Другий раз я повною мірою пережив те невовиме занепокоєння, яке відчував тоді, в кабінеті слідства... Ні, на початку було лише занепокоєння – і нічого іншого. Страх прийшов пізніше, тоді, коли я побачив на власні очі те, що трапилося зі Стефаном... Блідий, як крейда, він мочився прямо в кутку палати, сидячи навпочіпки й озираючись порожніми невидящими очима... З куточків його губ стікала слина, і це було останнє, що я побачив у його обличчі. Санітар ударив сидячого гумовою палицею по шиї – він звалився на підлогу та, напевно, розбив собі обличчя... Двері зачинилися. Завіса...

Невже я так погано розуміюся на людях? Стефан – чому він? Борислав мені здавався слабшим, із червоточиною – проте час плине, я іноді бачу його в їдальні, він не зрадив своїм смакам і звичкам, на столі слідчого завжди яєчня та склянка томатного соку.

Дев'ятий день допитів... Другий день... Одинадцятий... Четвертий... Пишу ривками, шматками – як іде. Але в одному я впевнений точно: кожна літера моїх стенограм звучала в тому кабінеті з вуст слідчих і ЙОГО вуст...

Мене розривають на шматки мої спогади. Мене розривають на частини ті суперечливі почуття, що я виношу з минулого, що переживаю знову і знову... Він бог мій, котрого я слухаю вічність. Ні! Він непереборний слиз, болото, павук, у тенета якого я попався... Він п'є мою кров – а я посміхаюся й дивлюся в його очі... Так, так, я молюся на нього – і ненавиджу...

Колись ми його вб'ємо. Але не зараз, не скоро ще, і це дуже добре. Нехай він поживе довше...

Пишу, пишу, пишу...

Шостий день допитів

Гтоменов: – ...Ти з нами? Ти наш? Ти знаєш ті істини, якими ми відаємо?! Ні? Чого ж ти хочеш тоді?.. Помститися? Вбити? Перетворити своїх ворогів на хворих і немічних людей? Знищити все те, що для тебе є Перешкодою, але не стикаючись із нашою силою, нашою вірою, нашими знаннями?.. Так влаштований світ: якщо Слабкий ударив у спину ножем Сильного, якщо вистрілив з підвороття – хто слабкий тут, а хто дужий? Скажи мені, Ти, претендуючий на могутність! Жалюгідна комашка, ти сидиш та боїшся мене, потай стираєш піт зі своїх долонь, тиснеш липку рукоять свого пістолета...

(Пошепки, нахилиючись.) Давай, давай, я тобі підкажу, я тобі допоможу. Не слухай мене, просто йди за моїм голосом – і тобі відчиняться двері, в які ти увійдеш...

Мовчи! Три дні мовчи, не промов ані слова. Найкраще усамітнитися, щоби сторонні тобі не завадили. Це ти зможеш, я знаю. Дехто розмовляє уві сні, але ти не з таких... (Сигнал припинити запис допиту.)

До жінок тебе не тягне, це не дуже добре. Коли є бажання, якому ти не даєш реалізуватися, воно народжує істерію – то енергія, якщо вміти нею користуватися. Проте ти не вмієш... У дубову коробочку, яку дістанеш, набери землі з могилки. З якою саме – я говорю, а ти йдеш за моїм голосом. Недруг твій чоловік – і це перше: бери землю з чоловічої могили. Знайди смерть випадкову, несподівану – таких багато зараз: раптом – і нема людини. Коробочку свою землею з цієї могили наповни, а збирай її тільки

після опівночі... Вкради ще дрібничку, у його руках часту, вона тобі знадобиться. Фотографію його віддаси в ательє, замовиш надгробний портрет невеликого розміру. Щойно земля могильна, портрет, дрібничка опиняться в тебе – з півночі будь-якого дня **МОВЧИ!** Три дні і три ночі усамітнися й не промов ані слова. Ідеш першої опівночі за голосом моїм та ховаєш на краєчку цвинтаря свою кішку, яку ти вб'єш... (Сигнал продовжити запис.) Є земля звичайна, а є земля цвинтарна: світ земний та світ інший, і між ними кордон, ідеш за моїм голосом, як місток між берегами рік... Кішку закопаєш на містку цих світів та проведеш ним ворога свого... Звідси – туди. Другої опівночі запали свічку довгу або вогонь розведи, аби тільки саме горіло, полум'я палає. Багаття краще буде, бо шерсті жмуток котячої, коли відчуєш себе відповідно, кинеш у вогонь і потім спи... Сиди поряд з ним та згадує усі ті лиха, із ворогом пов'язані. Не аналізуй, не міркуй – згадує, згадує, згадує... Коли лють переповнить тебе – кидай шерсть у вогонь, після чого ти незабаром заснеш. О третій опівночі поруч із похованою кішкою вириєш могилку, покладеш туди дрібничку чоловікову, засиплеш запасеною могильною землею, покладеш зверху портретик надгробний і камінцями викладеш сьогоднішній рік. Після цього, якщо справді все зробив як треба, помре твій ворог; якщо недбалий був у чомусь – дуже погано йому станеться; помилишся і землю з жіночої могили візьмеш, то його дружину безплідною зробиш...

Без мене ти так не зможеш, але я тобі підсоблю. Коли та де – не кажи, я й так дізнаюся... У ворога твого буде дві могили на цій землі: твоя, магічна, і його, у якій він буде похований...

Слідчий: – Стоменов, ви усвідомлюєте те, що говорите тут?

Стоменов: – Так, любчику. У тебе навіть долоні потіти... (Сигнал припинити запис.) перестали...

Крісто Ракшиєв

(щоденникові записи)

Із самого початку у всьому цьому була якась чортівня, бісівщина, містифікація. 79-річний старий, а мені тільки 43, а порівняйте мене і його: та я йому, чорт забирай, у батько годжуся! Рослий, майже метр вісімдесят п'ять, широкоплечий, абсолютно сива голова, але обличчя – їй-богу! – від сили сорокарічного. Я чув, як перешіптувалися медики, знизували плечима: здоровий був, як бик, – у 79 років! Зір, слух у нормі, кров, серце, нервова система, печінка, статеві органи – ха! Я думаю, у ліжку з жінкою він дав би молоді триразову фору. Очі в нього були карі, яскраві, невицвілі, як це зазвичай трапляється в людей похилого віку. Такі виразні очі – найчастіше спокійні, впевнені, іноді навіть байдужі. Одного разу він весело підморгнув мені – я був із ним у кімнаті допитів без слідчого, той кудись терміново вийшов, охорона стояла на вході... Чого боятися: Стоменов постійно приковувався наручниками до металевого столу, вмурованого ніжками в підлогу... Проте мене озноб ударив від страху. Він підморгнув мені, виразно труснув скутими руками й чи то спитав, чи то запропонував: «Хош, зламаю?» Я здригнувся, знизав плечима, відвів очі, він посміхнувся, сказав: «Не страшися, синку...»

Він говорив упевнено, довго... Його майже ніколи не перебивали: заговорив – то нехай меле, пиши, потім розберемося, коли сищики наші чогось та накопають. Але час минав, Стоменов говорив, а слідство результатів не давало. Потім приїхали Ради, їхній слідчий слухав його вже цілеспрямовано, часто ставив запитання, робив у себе якісь помітки. Я, як і раніше, стенографував, а вдома строчив стенограми по пам'яті, засинаючи іноді прямо за письмовим столом... Багато пізніше я обережно справлявся в людей, які мали справу з гебешними архівами, але так нічого й не дізнався. Одні кажуть, що справу Стоменова Ради вивезли, інші – що нікому це на хер не треба та все спалили до бісової матері.

Батьків тієї убитої дівки так і не знайшли. Я ж говорю, бісівщина, наче вони обоє з місяця впали... Коли Стоменов сказав, що він уроджений росіянин, і заговорив російською мовою, робочі версії слідства полетіли до чортів собачих, і справа була з радістю збагрена Радам. Справу загалом прикрили відразу, з'ясували тільки – що за фрукт та з чим його їдять.

Стоменов називав себе одним із тринадцяти наріжних каменів Магії Смертної Сили. Страшного вчення, яке він нам проповідував... Двоє з наших збожеволіли – один здебютував на сьомий день допитів, інший полетів у психлікарню 1989 року й, наскільки мені відомо, там досі. Як я втримався – одному богові відомо. Може, це ЙОГО, Стоменова, воля, а може, тому що писав усе це, виплескував на папір. Приходило полегшення, спустошення...

Пілюльки, укольчики... Зі служби мене турнули в дев'яностому, там уже всіх лихоманило... та що я кажу, сам знаєш. Шукав людей, хотів докопатися до істини, але марно, усе вилами по воді писано. Пиши по тому, що є, зроби з цього книгу. А там, дивись, до Росії подаси, сільце те пошукаєш – дивись, і дізнаєшся чого. Був у мене такий порив, але, відчуваю, – ні, не злагоджу, зовсім погано мені, так і залишив цей задум...

Магія Смертної Сили... Тринадцять її Воїнів... Так, і ще одне – у 2001 році вони чекають на Прихід свого Сатаненя... Там теж чортівня невгамовна – не він прийде в Світ цей, а люди його знайдуть, прийдуть до нього й попросять Силу та Знання...

Восьмий день допитів

Гтоменов: – Одні слова, які ви кажете, можуть давати вам Силу. Таких слів небагато. Інші слова цю Силу забирають, що трапляється повсюдно. Якщо ти, Бориславе, репетуєш на свою куховарку, мов, «по стінці її розмажеш», ти втрачаєш силу та спустошуєш себе. Але ще зауважу, що деякі дуже несміливі люди мають, хоч як це дивно, небезпечну внутрішню енергію. Вони не в змозі дати ні фізичної, ні словесної відсічі, а вся їхня втіха – мріяти опісля, як би вони понижили своїх ворогів. Бійся таких людей, вони не знають, що можуть знищити тебе, не ворухнувши й пальцем. У народі часто кажуть: «наврочили», «порча», але це не зовсім так. Коли не знаєш Силу, нашкодити можна лише випадково, раптом і ніколи – цілеспрямовано.

Наша віра говорить, що слова «задушу», «вб'ю», «знищу» та багато інших подібних словоблудів є діянням безсилля, а не сили. Маг Смертної Сили не користується силою свого тіла, аби скалічити чи вбити людину. Більше скажу, що не вимовляє він надсуворо погрозів таких словесних. Мені от 79 років, і я можу вбити бика одним ударом кулака, але ніколи не зроблю цього. Я мовчав сповна сорок днів та сорок ночей, щоби наблизитися до магічного мистецтва. Чотири рази я зривався – і все починав спочатку. Нікола робив нам випробування: спиш, а тобі вилами у м'яке місце. А закричати не можна. Одного разу я спіткнувся на рівному місці, рухнувши черевом прямо на їжака... (Посміхається.) Тонув у річці нашій, де коту по коліно. Нікола казав: «Якщо зовсім погано, то закричиш, не втримаєш, а якщо мо-

жеш тримати – гинь, тони, гори синім полум'ям, але мовчи!» На сороковий день зграя вовків притиснула мене до болота, наші мужики поруч зовсім, траву косять, проте я кричати не можу, рота однією рукою затиснув, в іншу – сук, а вовчищ штук двадцять... І раптом чую: кричу, кричу благим матом, хоча рота я собі намертво затис, зуби стиснув, ажно щелепи звело. Вовки шмиг, шмиг, у різні боки, мужики з вилами та косами мчать, Нікола йде, у бороду либиться. Я кров із прокушеної губи сплював, голову опустив, мужики мене обступили, дивляться суворо, а Нікола й каже: «Закричав, значить?» Я мовчу, наче і кричав, і не кричав, сам не розумію... Нікола либиться, мовить: «Ти, Андрюша, по-іншому закричав. Марфа аж окропом обварилася. Голосно гаркнув. Ай, молодець!» Мужики загомоніли разом, повеселішали... Так у мене це вийшло. Марфу Нікола натер маззю особливою, яку з батьком своїм, Єрофеєм, по липнях готував, і пройшов опік її того ж дня.

Отак, Бориславе. Ти, мабуть, вовків тільки по телевізору бачив, а я їх по молодості військо ціле понищив. Після того як я витримав, Нікола мені заборонив. «Досить, – каже, – звірину даремно губити. Скажу слово одне, і скінчиться ваша ворожнеча. Ти – звір сам собою, вони – самі собою. Не перетнуться ваші доріжки більше». І справді, як бабці відшепотіли. Бешкетували вовки опісля, але рідко, ліниво.

Слова, Бориславе, не допомагають бути сильним. Якщо ти почувашся слабким – краще мовчи, не витрачай себе. Навчись мовчати – зробиш перший крок до Магії Смертної Сили. А що таке Сила, ти знаєш? Сила першої посвяти – то наука знищити свого недруга. Цим володіє багато хто, не тільки культи та маги, а й цілком цивілізовані клани, до одного з яких належиш ти. Сила другої посвяти, якою володіють мало хто, – уміння використовувати переваги ворога на свою користь, перетворювати їх на недоліки. Сила третьої посвяти, якою володіємо ми, Сила Смертна, невідворотна й непереборна, – вміти робити людей слабкими, безсилим, податливими, спустошеними. Для цього не потрібні ні ваші хитромудрі бомби, ні отрути, ні військо. Слухай та мовчи, Бориславе. Так ти доторкнешся до Сили. Був час,

і я сидів так перед Ніколою та прислухався до кожного слова. Як зробити ведмедя слухняним, немов дитя, як зробити боляче незнайомцю, що стоїть за версту від тебе, як знайти Силу неземну, проникливість звірину, нюх вовчий, лють нелюдську. Як залишатися нехворим і в молодості, і в старості, як голод пізнати й утрим від усього бажаного... Слухай, Бориславе, – не збожеволієш якщо, то сильним станеш багато більше сьогоднішнього...

Ти гарний духом, я це чую, хоча супроти мене тисячі таких, як ти, не вистачить. Усміхаєшся... Не віриш? Гаразд. Ви вже інші, бридливі до голосу старшого, які увірували у всезнайство своє. Говорите ви багато, а слухати не вмієте, вбирати вологу розуму безмежного розучилися, наче дітьми ніколи не були. Коли Нікола говорив, усе село його слухало, батько рідний його слухав, не перебивав, кланявся вдячно. Мені було два рочки, коли одкровення йому прийшло. Голос йому почувся громохкий і видіння прийшло. Наприкінці минулого століття трапилося це. Мамка мені багато про Ніколу розповідала: як він на зграю вовчу з голими руками ходив, як бився зі звіриною; як на цвинтарі жив, від людей шарахався, голодом мучився, плотськими жагами; зникав надовго й повертався, готував настої та мазі зцілющі. Потім він нам казав: «Випробування мені велено було Велике, нелюдське». Усі опосля проходили ті ж муки, що він здужив, – усі проходили, та не всі пройшли... Баб наших, сільських, він однією мірою міряв, мужиків – іншою. Мені сімнадцять рочків виповнилося, коли не голосом я закричав, а Силою своєю, і багато було ще попереду... Марфа, яку я вже згадував, померла, не здужила, поховали ми її на цвинтарі нашому тихесенько. Чоловіка одного ведмідь задер, інший, Федір, в ополонці втонув. Федорова баба на зносах була, народила через місяць вона двох хлопчиків – та мертвими, синенькими. Нікола сказав, що це добрий знак, йому Одкровення прийшло. Баба слідом за дітками померла теж. Поховали ми їх усіх поряд, могилка до могилки. У дев'ятнадцятому році, коли покинули ми село наше назавжди, Нікола велів по жмені землі з їхньої могили із собою в дорогу взяти. Сильна земля, чаклунська...

Слідчий: – Стоменов, може залишимо...

Стоменов: – Бориславе, не називай, голубчик ти мій, мене отак більше. Звати мене Кривошеєв Андрій Миколайович. Ось Андрієм Миколайовичем і попрошу мене величати. Згода?..

Слідчий: ... (Мовчки знизує плечима.)

Стоменов: – Отже, згодилися. Ти, Бориславе, мене не квап – я й сам усе скажу. Справа ваша все одно темна, ніким не зна-на, а що начальство твоє мандражує, то це порожнє, Бориславе, поки ямку не вириєш – водиця не проб’ється. Сиди, слухай, на вус мотай, а той учений (киває головою в бік стенографіста) – нехай пише, ачей, дивись, діткам розповідь... Та тільки нема в тебе діток-то, вірно я кажу, синка? (Повернувши голову, звертається до стенографіста.) Нема, нема, не лупай оченятами-то, на папери свої краще лупай, щоби справніше було.

І ось яке прохання в мене до тебе, Бориславе, буде. Ви мою хатинку добре оглянули? (Слідчий невизначено киває головою.) Там, на віконці, квіточка стояла, пам’ятаєш? Квітку-то ви занастали, коли землю рили, шукали ваші докази, а ось земля залишилася, там і стоїть у горщику. Ти мені цієї землиці принеси, а опісля поговоримо...

Крісто Ракшиєв

(щоденникові записи)

...**Б**атько Ніколи поклонявся своєму синові як святому. Усі промовлені ним накази виконував із якоюсь одержимою завзятістю. Був єдиним хрещеним у цьому селі, носив натільний хрест, розповідав про Христа те мале, що чув на ярмарках, де раніше бував частенько. Чомусь саме після смерті Марфи єдина ниточка, що пов’язувала Кривошеївку з навколишнім світом, обірвалася назавжди. Село остаточно замкнулося на собі, поринуло в похмуру атмосферу Смертної Сили. Тієї самої Магії, яку проповідував Нікола. Батько його прилюдно зірвав із себе хрест, утопив в річці й покався. Плакав страшно, ревів звіром, хотів утопитися сам... Проте син зупинив, було одкровення, що батько буде йому правою рукою.

Нікола творив чудеса – звірі бігли до нього самі, він розмовляв з птахами та рибами, у дворі тинявся вовк, який слухався тільки його. Нікола лікував будь-які хвороби й рани, але коли Марфа вмирала біля ніг його – встав і пішов. Коли задраного ведмедем мужика притягли до села, Нікола не поворухнув і пальцем, хоча людина була ще живою. Хворий, хворий сучий син! Кривошеєв казав, що село ніби перестало існувати для зовнішнього світу – ніколи більше, до самого моменту їхнього відходу, не з'являлися ні рідкісні мандрівники, ні зморені каторжани, ніхто, ніхто... Вони там всі були або Кривошеєви, або Микитови, уся Кривошеївка – п'ять будинків, трохи більше семи десятків людей. Херня якась! Мені 43 роки, і я ніколи не мав дітей, звідки ВІН дізнався?! Звідки дізнався? Спочатку дружина безплідна, потім розлучення, рідкі повії, повії, і нічого більше... Чи зможу я зараз? Не впевнений... Та до біса! ВІН, ВІН!!! Хто? Чому? Навіщо він те дівчисько? Іноді він повертається до мене, і я бачу його очі... Параноя, маячня, манія величі – ХА-ХА, у нього розумний погляд, можливо, розумніший, ніж у нас... У мене... Психів я на своєму віці бачив чимало, я їх чую, у них очі...

Я боюся. Мені страшно. Став забобонним, напруженим, підозрілим. Усе здається дарма. Чо-о-орт!! Треба чогось попити, зняти мандраж...

Магія Смертної Сили. Я поліз у літературу та не знайшов нічого путнього. Візьміть те, посріть сюди, скажіть це – нісенітниця. Всі книги говорять про те, як використовувати якісь магичні формули, всі ці заговори, присушування, свічки, заклинання, еліксири... Він же говорить про те, як стати магом. Цікаво, чи зміг би я? Я знаю досконало три мови, маю дві вищі освіти... Я дивлюся в дзеркало й бачу кістлявого виродка, що смердить тютюновим димом, з незагоюваною червоною плямою на перенісці від окулярів, мінус сім, гастрит, простатит, імпотент... МАГ!

Мені сорок три роки, і я убоге створіння, під залисинами якого живуть хробаки мозкових звивин. Багато хробаків. Я розумний. Я хочу бути як він. Дивитися таким спокійним поглядом, вгадувати долі та їхній зміст, мати рожевий колір обличчя

й рівні білі зуби. Не сутулитися й не ковтати пілюлі від печії. «У нього абсолютно здорове серце», – кажуть лікарі, а мені страшно, страшно, у таких, як я, бувають ранні інфаркти... Я делікатний на роботі та крию всіх і все матом у своїх писульках... Кого я ненавиджу?..

1919 року Кривошеївка спорожніла. Залишили її всі жителі без винятку. Сорок дев'ятеро людей...

Дев'ятий день допитів

Гтоменов: – У примітивних народностей смерть ніколи не вважалася природним явищем. Вони завжди шукали причину смерті, водночас смерть природна просто ігнорувалася. Може, тебе прокляли, або ти прогнівав якогось бога, або вбив свою душу на полюванні, яка постала в образі куріпки чи зайця. Якщо взяти навіть невелику частину всіх повір'їв, пов'язаних зі смертю, ти, найімовірніше, просто збожеволієшь, намагаючись захиститися й оберетися від того, що неминуче. Смерть Невідворотна, і це одна з причин Сили всього того, що пов'язане зі смертю та погибеллю. За все треба боротися – за добрий урожай, за благополучні пологи, за милість богів, за хорошу погоду, але тільки смерті не потрібні ні ритуали, ні клятви, ні віра. Смерть приходить до нас незалежно від того, віримо ми в неї чи не віримо, і ще нікому з тих, хто живе на землі, не вдалося відвернути цей прихід, відхреститися від нього.

Будь-яка смерть – навіть непримітної травинки на галявині – може зробити тебе сильнішим. Земля з могили може дати ще п'ятдесят років життя надміру, а може знищити за лічені хвилини. Все залежить від того, чи вмієш ти користуватися цим. Твій пістолет, Бориславе, можеш спрямувати в лоба нашому працювитуому очкарику або до своєї власного скроні. Як бачиш, іграшка одна й та ж, а результати дуже різні. Ти не поставився до мого побажання серйозно та приніс мені іншу, ПУСТУ, землю (слідчий явно здригається), і дуже шкода – не озлобляй серця старого. Принеси, прошу повторно, я буду тобі вельми вдячний...

Магія Смерті – ось чому навчив нас Нікола. Ті з нас, що вижили, освоюючи цю науку, – дуже люблять жити, як то не дивно, і живуть більш ніж хтось інший. Більше не в сенсі, що живуть триста чи п'ятсот років, це все дурниці, а в сенсі... Та що казати, дивись на мене. Я близький до вісімдесяти рочків, а здоровіший за тебе багаторазово, а тобі тільки тридцять дев'ять (слідчий здригається), останній раз я хворів 1916 року – і ніколи більше. У мене здорові очі, я добре чую, можу спати із жінкою, якщо захочу. Ми не беремо участі у ваших війнах, не прагнемо влади й наживи, нікому не насаджуємо наші знання та досвід. Мені абсолютно байдуже, слухаєш ти мене чи ні, віриш ти мені чи ні. Мене мало цікавить, якого бога ти шануєш і кому поклоняєшся. Усі боги однакові – їм нема чого дати на землі нашій, ось вони й обіцяють життя небесне...

Кожен мій крок пронизаний винятковою ясністю, чистотою та радістю від усього того, що я роблю й чим живу. Мій світ прозорий, тому що я ним керую, я його створюю та розчиняюсь у ньому. Смерть далека від мене, і поряд вона опиниться тільки тоді, коли я вважатиму це за потрібне...

Слідчий (схоплюючись): – Стоменов, ви що несете?! Вистачить молоти нісенітницю!!! Академік чортів! Від якої чистоти помислів ви дівчисько в каструлі зварили, святий ви наш?!!

Стоменов (тихо): – Сядь, Бориславе. Андрій Миколайович мене звуть, ми ж згодилися, так? Хочеш дізнатися, навіщо це зробив? Дізнаєшся... Ти сиди та слухай, не перебивай старшого, а я говоритиму. Дівку я вбив, не зрікаюсь і не каюсь. Навіщо вбив – скажу, тільки не зрозумієш ти... Вона – шлях-доріжка моя, вона мене скоро з собою забере...

Слідчий (стоячи, нахилиючись, пошепки): – Ніяк, старий, накласти руки на себе зібрався?

Стоменов: – Дурень. Кажу ж, не зрозумієш, а чого тоді питаєш? Нікола сказав: «Готуйся, ти йдеш».

Слідчий (роздратовано): – Ага, і Нікола ваш живісінький?

Стоменов: – А то як же!?! Живіший за всіх живих! (Усміхається.) В Америці вашій, яку ви так люто ненавидите, живе. (Слідчий сідає, робить мені знак, мовляв, продовжуй писати.)

Скільки йому рочків-то? Зараз вирахуємо... Було йому двадцять шість, коли я народився, виходить...

Слідчий (перебиваючи): – Сто п'ять років. Ви що, безсмертні, чи як?

Стоменов: – Казок начитався, Бориславе? Безсмертний лише Кощій, та й то смертний, варто лише до яйця його дістати. Кожному з нас свій термін велений.

Батько Ніколи шістдесят дев'ятого пішов у Казані. Марфа, не та, яка померла, а інша, сестра батька мого, – тридцять дев'ятого, в Югославії. Всі ми, Бориславе, по цілому світу розкидані, всі ми смертні, всім нам свій термін відпущено. Тільки вас смерть знаходить, а нам провідник потрібен...

Після того як промовчав я сорок днів, Нікола сказав: «Не їж. Спершу – три дні і три ночі не їж нічого, тільки пий воду стужену. Місяць коли зміниться повністю – знову не їж дев'ять днів та дев'ять ночей. І опісля, коли два місяці зміняться – не їж сорок днів та сорок ночей». Голодував я... Три дні було нічого, здюжив, дев'ять днів були найважчими, а сорок я перетерпів легко. На сорок перший день він питво мені дав особливе – мед, жимолость, шипшина, журавлина, перстач і ще трави якісь, спеціально зашептани, маззю натер, спеціально зробленою з конюшини, шавлії та мати-й-мачухи, – і впав я в непритомності. Сорок днів голодував я – і сорок днів зілля його настоювалися. Ось так Нікола уму-розуму нас навчав.

Нікола здоровущий був хлопець. В молодості розважався на ярмарках – на спір жеребцеві хребет з одного удару переламував. Дівок псував, гірку пив. Мамка розповідала: тільки я народився, а він напередодні грудневих морозів – хлоп! – наче розум втратив. Ходить, бурмотить, від людей сахається, лісом нишпорить тижнями, прийде – весь у крові, драний, рваний, мукає нерозбірливо. Як сніги навесні зійшли – понадився на цвинтарі спати. Удень у Кривошиївці вештається, а вночі – шмиг на цвинтар. Єрофей, батько його, тоді ще в Христа вірував – вже й хрестився, молився шалено, та все марно. Плюнули: нехай митариться сам по собі, убогий. І раптом – як згинуло. Заговорив Нікола, але по-іншому, інакше... Знову в поле з усіма виходив, працю-

вав, з дівками не знався, гірку не пив... Дивацтва викидати став. Вовка з лісу притяг хворого, напівмертвого. Вилікував. Тинявся за рятівником звірюга, як прив'язаний, на всіх зуби щерив. Бувало, вночі Нікола з ковша води сьорбне – і на пару з вовком на цвинтар. Різні трави збирати почав: одні сушить, інші настоює. Хворь лікував будь-яку, пологи приймав. Потім зовсім дива настали: йдуть мужики до лісу, на полювання, а звір сам на них біжить. Збираються баби в ліс по гриби – Нікола каже: «Подивіться, ось там, у гайку, грибочки, здається, дозріли». Ідуть туди баби – і справді, грибні розсади знаходять неозорі. Єрофей, із радощів таких, знову хреститися почав і поклони бити Отцеві небесному, проте Нікола його раптом осадив. Тепер мені відомо, а тоді ніхто не врозумів. Опав Єрофій, змарнів відразу, почорнів обличчям... «Підеш?» – «Піду!» І пішли вони тієї ночі втрьох на цвинтар – Нікола, вовчара його та Єрофей..

Цвинтарю нашому, кривошеєвському, триста років, не менше. Він і зараз зберігся, чую я його. Село от не збереглося, а могилки живуть... Ось так, Бориславе, Смерть – вона ціпкішою буде. Пам'ятай це. І прохання моє не забудь, земліці принеси моєї...

Дванадцятий день допитів

(допитують Ради, московські)

Гтоменов: – Знаєш, як Ольга наша баб неугодних мучила? Зараз розкажу. У новий місяць вона збирала трохи соломки та всю ніч ляльку майструвала з усіляких ганчірочок. Тут найголовніше під час майстрування – уявити вражину у всіх її особливостях, щоби духом її ляльку цю просочити наскрізь. Поспить Ольга трохи, вранці прокинеться, стіл збере, як завжди, сяде, але не з’їсть нічого, тільки крихту від окрайця відщипне. Посидить трохи, прибере всю снасть, а потім на цвинтар іде. Бере землі від найстарішої та найдавнішої могили, де жінка похована, і до хати жменьку несе. У хаті з чотирьох кутів обере найтемніший та посипле туди землі набраної. Другого дня дівка наша знову на стіл збере, посидить, крихту хліба з’їсть – і нічого більш.

Ляльку змайстровану в куточок приладна, де земля могильна розсипана. І ось так до повного місяця Оля на стіл виставляє, і велено їй так, що чим ближче до повні, тим багатший стіл накритий має бути, а з’їсти можна крихітку від будь-якої їжі. І ще Нікола суворо заборонив: «Скажеш, – говорить, – хоч слово вголос недобре про неугодницю твою – сама іздохнеш. За стіл сідаєш – оглянь усе уважно, принюхайся до кожного запаху, крихту свою з’їж і на суперницю дивись невідворотно. Злість у тобі з кожним днем прокидатиметься страшна, а до повні – спопеляюча, люта. Всю її віддай неугодниці, що в кутку сидить у тебе в хаті, але ні слова вголос не скажи – помреш».

Давав їй Нікола травички спеціальні, висушені, щоби вона в повний місяць у визначений час їх запалювала. Перед повнею

йшла дівка знову на цвинтар наш кривошеївський, брала ще землі з могилки, тільки тепер свіжої... Підсипала її в той же кут хатинний, а в повню виставляла найрозкішніший стіл із найнеможливішими стравами, обов'язково все свіже й гаряченьке. Клала собі на тарілочку шматочок черствого хлібця, відкушувала й, більше ні до чого не торкаючись, біля вражини своєї в кутку сідала, травки Ніколи запалювала в горщику – і сиділа, не спала, скільки сил було, поки в знеможенні не звалювалася...

Слідчий (киваючи): – Чорна меса...

Стоменов: – А це ви, Сергію Дмитричу, як завгодно називайте, хрін редьки не солодший. Знаєте, не заздрю я бабам тим, які з Оленькою познайомилися. Добре, якщо померла просто. А от якщо ні? Це ж муки нелюдські...

Але далі, Сергію Дмитричу, ви ніяк не вгадаєте, на що її Нікола наш нацькував. Чи скумекаєте?

Слідчий: – М-м-м...

Стоменов: – «Ти, – каже Нікола, – землиці поклади, як завжди, відразу в повний місяць, ляльку зроби й ладанку мою запали. Далі все само собою здійсниться». Ось і вся арифметика.

Слідчий: – Андрію Миколайовичу, розтлумачте недолугому, що за петрушка така це – з могилами, із землею, з мертвими... Чому Смертна Сила? Хіба сила життя слабша буде? Яюсь непереконливо...

Стоменов: – У Китаї одна стара утворила таємне жіноче товариство, яке займається завороженням чоловіків. Вночі жінки вирушали на цвинтар шукати могилу молодого чоловіка, який залишився цнотливим до самої своєї смерті. Відкопавши могилу, вони витягали звідти кілька кісток, після чого носили їх із собою або ховали у відлюдному місці. І якщо хтось із чоловіків у чомусь не догодив тим жінкам, вони особливо відмічали на кістки час народження його, а саму кістку заривали чи в море кидали. І з часом цей чоловік ставав божевільним. Або він важко занедужував, що спричиняло неминучу смерть.

У причетників обських інше повір'я було: підкладеш у труну до померлого шматок одягу чи волосся кривдника свого – і помре він незабаром, забере його покійничик із собою. Тор-

жество в смерті міститься непереборне, невідворотне. Якщо ти дім свій покинеш, який сам вирубав, поставив, обжив, своїм духом просочив, – пройде тридцять років, і не залишишься на місці тому ані крихти твого духу. А поховаєш чоловічка випадкового, невідомого – і п'ятсот років минеться, а земля дух його смертний зберігатиме, силу Магу дати зможе... Отак, Сергію Дмитричу, виходить. Уміючи чолобитну смерті б'єш – чудеса творити зможеш, життя краще пізнаєш, вродливішим будеш. Невміючи візьмешся – або розум втратиш, або Смерть приймеш, якій невічливо кланятися надумав. Буває й так: не відають люди, а схиляються, і дається їм сповна. Приходять інші на те саме місце, не схиляються – і зірки здригаються, бачачи, як світ їх руйнується...

Слідчий: – Чого ти, Андрію Миколайовичу, загадками заговорив? Не розумію я тебе...

Стоменов: – Загадки, Сергію Дмитричу, ти в Москві в себе розгадуєш. Чаша вами буде гірка випита – заговорить ви погано про мертвих, а могили в домі своєму залишите... Я про Ульянова вашого говорю та про смертних, у стіни замуrowаних. Випадкова сила ваша, бо Знання не маєте, але і її втратите, бо оплюєте могили, але поряд їх залишите. Худо з річки пити, у якій свого ворога втопив. Ти думаєш, Сергію Дмитричу, люди в мавзолей цей рвуться, щоби на Ульянова вашого подивитися? Медом там, чи що, намазано? Ні-і-і, голубчику, це вони Силу почути приходять! Велика Сила там є... Мертве завжди величне, згадайте піраміди єгипетські, живе – минуще, швидкоплинне, випадкове. Як ви, як я, як птахи та звірі навколо... А ти запам'ятовуй: оплюють вашого Ульянова, і придуть у ваші будинки великі біди. Забули народну мудрість: «Про мертвих або добре, або нічого» – так вам кров'ю це відхаркнеться.

Слідчий: – Ти, Андрію Миколайовичу, не чревовішай: дівчинку занапастив, а нас тут повчаєш...

Стоменов: – А ти не мішай, не мішай усе разом. Людину винищити – справа пустяшна, некарана, а от смерть людську не уважиш – заплачешся сльозами гіркими і на цьому світі, і на тому. Прийшов німець у дім твій – ти його вбив, та й лад із ним,

але якщо слова доброго сказати могилці його не зможеш – так і не ховай його поряд із собою, а десь далеко-далеко, де нога твоя більше не ступить. Те, що лисиці по цвинтарях шморгають спокійно, ведмеді блукають, – і не дивуйся, у звірях зла немає, вони як діти малі... Нікола зі звіром, як я з тобою зараз говорю, говорити міг, але не словом – Силою своєю. Тієї Силою, що я мужиків по допомогу покликав, рота не розкривши, – і почули. Запам'ятай, Сергію Дмитричу, відхаркнеться. До кінця століття нинішнього даремно рвати один одного будете.

Слідчий: – Гаразд, гаразд, поживемо – побачимо. Розкажи краще, Андрію Миколайовичу, як ти Магом сили своєї смертної зробився, а я послухаю.

Стоменов (глухо, опустивши голову): – Сон мені був сьогодні над ранок, Ніколу бачив, піст у мене починається – три дні і три ночі. Сергію Дмитричу, скажи хлопцям своїм, щоби не докучали, – не їм я три дні, вмовилися? (Слідчий киває головою.) І ще прохання до тебе буде – водиці б мені в ці дні особливої – до льоду її зморозити, а потім відтанути... Такою водою я три дні і харчуватимуся...

Десятий день допитів

Гтоменов: – Як я ставлюся до жіночої статі? Добре ставлюся, чого ще тут приховувати. А от як дівки мене люблять – то це любо-дорого послухати! Нам, Бориславе, як заповідано: бажання плотського не цурайся, жіночою ласкою періодично втішайся досхочу, а якщо на якусь хранитель особливо вкаже – сім'я своє дай їй, щоби, значить, потомство твоє по світу йшло. Гляньється якщо баба якась особливо – з нею все відпущене життя провести можеш, але тільки з умовою однією-єдиною: не бути в союзі цьому діток ніколи. Так нам Нікола заповідав: «Сім'я Кривошеєвське в третьому коліні тоді тільки сильним зробиться, коли дитя, що народилося в другому або в першому, без батька свого буде від народження свого». Чом так – не знаю я, Бориславе, та тільки сім'я своє Кривошеєвський чи Микитовський сіє, але виховувачем народженого не стає, так само як і баба: якщо в утробі своїй від мужика якогось потрібного носить, то й за дозволом благополучним виховувачем мужика цього робить і більше дитину ту не бачить ніколи.

Ну а якщо баба з наших полюбовника знайде собі на віки вічні, а бабі нашенській такого знайти, що тобі потилицю почухати трудів не складає, вона плечем поведе – та й повалиться полюбовник цей у ноги їй... Відтоді їй і діток не мати ніколи. Так Олюшка наша поживає – та, яку я вже поминав, як баб із інших сіл зводила вона... Живе з любчиком своїм у краях швейцарських, будиночок у них там ладний, мешкають удвох, мужик ентот надихатися на неї не може. Вона його підмолоділа Силою Магії потай, від хворостів багатьох його позбавила, ні слова про

це йому не сказавши. Кохає його вона, дуже кохає, Бориславе... І знаєш, скажу я тобі що? Смерть-то їй раніше прийняти доведеться, та тільки й він за нею вранці наступного дня помре. Ось і виходить казково – і жили довго та щасливо, і померли в один день... І в царстві іншому кохатися будуть вічність, так от вона для себе й для нього вибір зробила...

У мене, Бориславе, дев'ять діток по цьому світу ходять, вісім синків і одна дівка. Їх я не бачив ніколи, але коли чогось знати про них захочу – хранителі завжди скажуть все в подробицях. У Ніколі чотири синочки буде – троє по Русі шурхають, а один, значить, громадянином Америки є, з ім'ям неросійським. Чому так по-різному виходить – то це не нам вирішувати, а хранителям нашим, що ж до тілесних пристрастей – тут уже ми самі розпорядниками будемо... Чув, Бориславе, казочку про шапку-невидимку? Так от, у мене й в інших, Кривошеєвських наче ця шапка-невидимка є. Ти не хмилься, а до кінця дослухай! (Імовірно, слідчий згримасував, я цього не помітив. – Доповнення К. Ракшиєва.) Ми ж, Бориславе, до людської уваги не надто охочі будемо. Візьми сусідів моїх – жили поряд, а нічого вони сказати про мене не сказали, правда? Бачити вони мене бачать, та не помічають зовсім. Повз мене їхній погляд проходить, ніби інтересу до персони моєї немає в них ні на гріш, немов і немає мене там, де я стою... Ось це і є шапка-невидимка, про яку пояснюю я тобі. Ніяка, звичайно, не шапка то, а стан духу особливий, чаклунський, магічний – щоб, значить, від цікавості й допитливості людської хоронитися, для ока людського непримітним робитися. О, як надихнувся ти, дивлюся, ніяк користь для наук шпигунських твоїх відчув, ась? Тільки не про шапку цю мову я веду, а про те, що якщо час втіх любовних настає, якщо дівка якась зацікавила мене, то шапочку зняти цю потрібно, тому що не має до тебе інтересу ні люд, ні звір, якщо завгодно, поки в цьому настрої перебуваєш. А коли зняв – тут і дівку охомував міцно-міцно. За біблійними законами виходить, що гріхом великим перелюб є, а якщо по-нашому, то благість і Сила в тому виходять чималі, тільки треба вміти правильно це брати. Нікола так науку нам давав: коли не знаєш любовних утіх, то пізнати повинен неодмінно – з цього шлях Мага починається, Бориславе,

хоч і дивним тобі то здаватися може. Якщо баба цнотливість свою втратила, а задоволень нема, то злагодити так все потрібно, щоби прийшло до неї це. Нікола для того й особливі мазі робив, і настої травні, і суміші трав сушених, для багать призначених.

Мужика одним способом правив, якщо ніяк не здатний був він щодо цього, безсиллям страждав, бабу холодну – іншим. Непроста його наука була, Борислав, ой непроста. Наказував вміння мати найдосконаліше: якщо для баби, то, сім'я отримавши, хід йому давати чи не давати на розсуд свій. «Опісля, – каже Нікола, – хранителі з вами будуть і достеменно скажуть, чи потрібно сім'ю, яке потрапиор, хід дати, чи не варто, а поки самі кумекайте, нутро своє слухати вмійте...» Якщо мужику науку давав, то сім'я кине вчив по волі своїй плодовим чи безплідним зробити, а ще щоби Сила була в нього довга й приходила повторно в найшвидший час. Як вчив, потім розповім, якщо бажання з'явиться. Так от, коли баба охочою стане надійно, а мужик якийсь від слабостів своїх порятунок візьме – так зачинати потрібно потіху свальну в місяць два рази – на місяць новий і на місяць повний особливо. Діток, малих зовсім, травичкою обпоювали сонною, та ще двох старих і мужика одного, хворого безнадійно, безсилового, а решта всі опівночі на галявині лісовій розташовувалися. Нікола посудину з собою брав, де настій його для справ цих потрібний, був ще черпак – щоби пити, значить, а Єрофій, батько його, торбинку захоплював, де сушені трави для багаття лежали. Пиття своє Балакун-водою називав Нікола, а трав цих суміш Пустунком кликалася. Після приходу Нікола багаття велике розкладав, а багаття половинно збиралося зі свіжих гілок листяних і хвойних та з суковин старих і висохлих. Єрофей Балакун-водою всіх обпоював, та й сам попивав неабияк. Розпалював Нікола багаття велике, а потім сидів біля нього й Пустунка час від часу підкидав, а в потісі нашинській участі не мав, бо охорону суворо тримав від мандрівника випадкового та від звіра нежданого... (слідчий вовтузиться на стільці).

А вже ми, Балакун-води опившись, до ранку тішилися... Там, Бориславе, сестру від брата ніхто не розрізняв, як і дочка від батька свого... Усі змішувалися...

Слідчий (зупиняючи жестом): – Говориш складно, тільки надто вже нудною розповідь твоя виглядає. Не надихали тебе ці ночі, як я подивлюся.

Стоменов (зітхаючи): – Ех, Бориславе, Бориславе... До чого ж ви народ дрібний, як я подивлюся. Тобі ось начальство твоє оборот зробило дріб'язний, а ти вже й за серце хапатися, проте з роду Кривошеєвських чи то я, чи то інший хтось серценько твоє вирве рукою голою – і своє зайвий раз не затремтить. Життя в нас статечне, рівноважне: один час приходить – і пристрасті віддаєшся великій, інший час настає – і утрим здійснюєш, Силу велику здобуваєш, а третій приходить – допомогу комусь робиш чи то, навпаки, недруга життя позбавляєш... Я, Бориславе, задоволення мав тоді, коли в цих потіхах брав участь, а не тепер, коли про них повідую, бо пристрасть плотську тільки тіло одне й містить, а якщо розум тіло задовольнити вміє – так і мертвою для пристрастності та плоть буде...

Крісто Ракшиєв (щоденникові записи)

...Я спробував узагальнити його розповіді, але не впевнений – чи вийшло в мене?

Поговорити б із НИМ! Але мені категорично заборонено інструкцією намагатися розмовляти з підслідними. Кривошеєв сидить в одиночній камері при нашій лікарні, начальство перестраховується, навіть лікарняну одиночку не дають. Кривошеєв поводить себе спокійно, йому не показано жодних ліків, колоти будуть тільки в разі гострої необхідності – несподіваний психоз, гострі стани, напади тощо. У сусідній комірчині, поруч зі слідчим кабінетом, куди Кривошеєва приводять на допити, постійно чергує бригада з усім необхідним. Коли мітелкам (очевидно, маються на увазі або слідчі, або оперативно-розшукові заходи. – Прим. пер.) все це добряче набридне, слідчу частину закривають, Ради поїдуть до себе в Москву, а Кривошеєва нашіпиють спецзасобами. Якщо зараз він хворий, то, коли «одужає»,

людської мови не розумітиме. Це колись станеться, а поки він каже, його слухають, а я пишу. Щонеділі, якщо немає жодної надзвичайщини, мої повноваження виконує черговий референт. Я пропустив уже два допити – один шестигодинний, наш, другий чотиригодинний, коли допитували росіяни. Поцікавитися тим, що відбувається, небезпечно. Чорт, чорт забирай їх усіх!!!

Росіяни допитують лояльніше. Без драм, без істерик, не вступаючи в полеміку. Можливо, вони знають більше, ніж ми... Може, і справді була така Кривошеївка, і росіяни її знайшли. Знайшли, а який толк? Чи то в селі справа? Ні, тут інше щось, незрозуміле для нас...

МАГІЯ СМЕРТНОЇ СИЛИ

(обряди посвячення)

Усякому юнакові чи мужику дорослому – бабу пізнати хоч одного разу. Це одна з неодмінних умов. Слабких щодо цього було мало, Нікола їх лікував особливо, наполегливо. Нема якщо чоловічої сили – не годишся, пристрасності потрібної не буде. Бабі – таке ж правило, мужика пізнати хоча б один раз.

За словами Кривошеєва, з цього бере початок обрядова частина Смертної Магії.

Сексуальні ініціації водночас мають яскраво виражене окультне, ритуальне забарвлення, яке спочатку наростає, але в загальному багаторічному процесі магічної ініціації поступово сходить нанівець... Взаємини статей зрештою втрачають усяке магічне значення, перетворюються на буденні: продовження роду, природна фізіологічна потреба й задоволення. А ось магічним стає процес статевого утримання: три дні, дев'ять днів, тринадцять днів, потім сорок днів, далі – триста дев'яносто днів безперервного статевого посту. Кривошеєв каже, що, коли хочеш трохи Сили, – утрим у дев'ять днів достатній (я так розумію, у контексті всієї ініціації, а не сам по собі), якщо Сильним бути хочеш – сорок днів утрим має бути, і триста дев'яносто днів здюжиш – Магом Сили Смертної стати зможеш. Так, і ще одне:

вони ж настій пили, спеціально зроблений, спокушаючий, для баб один, для мужиків інший – я так розумію, афродизіаковий засіб. При мені Кривошеєв спосіб приготування того настою не розповідав: можливо, говорилося це в одну з неділь, коли я був вихідний. У нього несистемний розум, він розповідає то одне то інше, непослідовний, як дитина, яка на одному місці всидіти не може...

Спробую звести все НИМ сказане до купи. Мабуть, має вийти!..

P. S. ...Перечитав – і вилаявся: Папюса з мене явно не вийде. То й чорт із ним...

Дванадцятий день допитів

Гтоменов: – Після того як мовчав я сорок днів і сорок ночей, наче німий, Нікола зібрав мене та ще сімох мужиків, які відмовчалися вже до мене, щоби навчити нас із ТИМ світом розмовляти. Це ви сьогодні тільки хрести носите й поклони б'єте, а віри у вас ніякої, а ми вірили, вірили самовіддано кожному подиху його. Нікола велить, щоби ми з царством мертвих заговорили, догодили мандрівникам, що зустрінуться, і знайшли собі дев'ять особливих душ, які опісля все наше життя земне, до самої смерті, стануть хранителями й наставниками доль наших. «Царство мертвих неозоре, ста життів не вистачить, щоб обійти його, – каже Нікола, – а знайти вам там наказано тих, чие ім'я таким самим буде, як і ваше. Тобі, Андрійку, як зеленому самому, пояснюю: дев'ять душ Андреевих знайти ти мусиш. І у кожного з дев'ятьох смерть особлива сталася...»

Душа перша належала людині, яка випадкову загибель прийняла, несподівану. Один міг на льоду оступитися, впасти, і його в промоїну під кригу понесло, інший – у трьох соснах заблукав та так там і залишився навіки, третій поперхнувся випадково... Смертей багато різних, і знайти з таких першу душу треба. Вона як оберіг стане – від усіляких випадковостей та несподіванок. Буде поруч – і не оступишся, не поперхнешся, не заблукаєш, охорона буде тобі надійна вдень і вночі.

Тіло душі другої загублене було пожежею, і душа ця оберігатиме тебе від вогню та блискавки небесної. Можна взяти того в охоронці, хто у вогонь кинувся добро своє і злато рятувати та й згинув, бо справним охоронцем він буде, всевидящий небезпеки вогняні.

Третя душа людині належала, що померла від хвороб і болячок, берегтиме тебе від нездужання й нездоров'я. Тут найбажаніший житель царства мертвого, хто з особливою досадою від хвороби смерть прийняв, сильно вмирати не хотів, але помер усе ж таки...

У людини, чия четверта душа нам потрібна, життя силою відібрали: або страчений він був, або повішений, а може, вбили його злодії або конокради. Береже мене душа ця від вироку смертного, від убивць і від задумів у мій бік смертних.

П'ята душа – душа втопленика, хто потонув не за бажанням своїм, а за забаганням моря чи стихії. Ладнішим той потонулий виходить, хто смерть від води прийняв тихим супутником під час перепливання в землі інші.

Шоста душа тому Андрію належала, що руки на себе наклав. Чи то від любові незбутньої, від мук якихось душевних, від розпачу чи страху величезного; різні самогубці бувають – і найкраще тут буде, якщо смерть знайдеш випадкову, дріб'язкову, дурісну. Чим більше у світі іншому людина досаду терпить, що скоїла самовбивання, тим краще. Буде найнадійнішим повчальником і оберігачем.

Наступна людина, з чиею душею я в договір вступаю, вбита була у війнах великих чи малих. Тут краще велику війну взяти, жорстоку, надійнішим хранитель буде.

Восьма душа – звіром та лісом господар її занапащений був. З цією душею знаєшся – ні хижак не чіпатиме, ні гриб – ягоди не отруять, а ще дізнаєшся про властивості живого світу таємні: як малиною стиглою згубити можна або як травною отруйною від недугивилікувати. Найкраще тут, якщо травкою випадковою чи ягодою якоюсь умертвився Андрійко мій.

Дев'ятий Андрій чаклуном був умертвлений або магом невідомим – усяким, хто загибелі його домігся, особливі знання використовуючи. Це душа нечаста, довго шукав я її... Знать істинних небагато, багато розмов про всякі нібито знання... Знайшов я такого Андрюшеньку, Яшка Салаутін його винищив, був такий чаклун у XVII столітті...

Ось так виходить, Сергію Дмитричу, дев'ять покійників мене охороняють...

Слідчий: – Як же ти, Андрію Миколайовичу, з такою-то охороною – і тут опинився?

Стоменов: – А мені тут небезпеки немає ніякої. Якби була, не сидіти нам тут ніколи, мені Андрійко-вішальник наперед усе розповів за цілий місяць.

А ти іронізуєш, старому не віриш... Хош – вір, хош – ні, справа твоя, а я кажу, що відаю. Вмирати мені своєю смертю, іншої не буде.

Слідчий (офіційним тоном): – Нам разом із матеріалами справи надали рапорт, де висловлюється думка, що ви, Андрію Миколайовичу, помірковуєте про самогубство. Ви не поясните таку точку зору наших співробітників, думку яких ми, безумовно, дуже цінуємо... Слідчому здалося...

Стоменов (перебиваючи, твердо): – Йому здалося... І чого я тобі, Дмитричу, про оберігачів тлумачу, не розумію. Не чуєш ти мене, чи що?

Слідчий: – Я просто запитав.

Стоменов: – Гаразд, Сергію Дмитричу, пусте це. Слухай ще історію, яку Нікола мені повідував після війни. Був один такий хлопець – усі його Льоха звали, ні прізвища, ні по батькові, а так – Льоха та й Льоха, і все тут. Він у сорок третьому з партизанським загonom у лісах білоруських шмигали, як вовки, німця били нещадно. Якось спрацювала недалеко їхня пастка, що вони німцям влаштовували вдосталь, двоє відсталих на міні підірвалися. Партизани збрелися, а німчури обидва живі, руки там відірвало, ноги, але дихають двоє, хриплять і перебувають у свідомості. Льоха, недовго думаючи, підійшов та й розколов їм голівки їхні прикладом. Ну, поплювали всі, як робиться зазвичай, коли собаку скажену приб'ють, і повернулися, а Льоха каже, що, мовляв, ховати їх треба. Кинь, кажуть йому мужики, собакам смерть собача, а Льоха на своєму стоїть: поховає, і все тут... Матюгнулися мужики загонні та й у лісі пішли, Льоху з мертвими залишили. Поховав їх Льоха так, як йому батько ще в дитинстві покійничків проводжати в інший світ заповідав. Ніч відночував, а вранці своїх наздоганяти пішов. По сліду йде їхньому – так і вийшов на хутір, вщент спалений. Бабу тільки

одну знайшов, сидить, вінки плете квіткові. Повела його баба до околиці, тиче на землю сиру, гусеницями танковими з'їжджену, – тут, каже, твої голубчики, все твоє військо. Пов'язали їх уночі, сторожа закололи, а решту вранці в землю-то живцем – і танком укатали... Дев'ять партизанів і чотири селянина, що залишилися. «Чого ж ти, дурна, вінки плетеш? – питає Льоха, – давай хрест їм налагодимо». – «Ти, синку, – баба каже, – хош – хрест став, хош – образ, а я всю ніч у лісовій воронці сиділа, Господа молила, вранці своїми очима на все це дивилася – і як молила, як молила... Став, коли хош, а я віночки плестиму, бо нема зі мною боженьки...» Ось так, Сергію Дмитричу, Льоха живий залишився, смерті страшної уникнув, адже життя відбирати не гребував, але до мертвого повагу мав. До сьогодні цей Льоха живий і здоровий...

Мені вісім чи дев'ять років було, коли ми з дворовими на кладовище наше пішли. Ну, річ відома – залізеш на піч і давай історії страшні калякати: про мерців, про лісовиків, про домовиків та іншу нечисть усіляку. Кожен оповідач дуже намагається, щоби страху більше нагнати. А опісля – давай один одного підбурювати: гайда, мовляв, на цвинтар наш – здюжимо або не здюжимо, і про Ніколу страшно хочеться дізнатися, чого він там із вовчарою своїм робить. Шасть туди – трясемося, дівки дві маленькі, Микитівські, повискують від страху, бояться. Темрява страшенна, місяць повний, ліс шурхотить, тіні якісь, звуки різні. Раптом вовк із лісу – плиг до нас, підвівся та щериться, а за ним Нікола виходить. Хвать мене за відворот, як найстаршого, до Кривошеївки повернув, штовхнув легенько – йдїть, мовляв... Багато пізніше, коли голодував я перші три дні і три ночі, я запитав у Ніколи, худо було б, якби потрапили ми тоді на цвинтар кривошеївський? Він плечима знизав, каже байдуже: «Земля цвинтарна Силу вам дати може, а ви свою, нікчемну, шукати прийшли, страх свій долати. Худа в цьому немає, та тільки й пуття ніякого...»

Щоби Силу знайти – потрібно утрим усякий пізнати. Але утрим особливий, магічний, наставниками смертними заповіданий. Від бажань плотських, від потреб черева ненаситного, від

слова пустого, від ока бездільного. Буде користь, якщо спрагу свою силою своєю зробиш, а як зробити – ніким не сказано, одному лише Ніколі відомо. Зробиш – царем незримим зробишся, Силу здобудеш казкову, моря й землі далекі долаючи. А як не зробиш і тільки стримаєш, перетерпиш – не буде від цього користі ніякої, окрім тої, що труднощі лихі краще за інших переживеш, якщо прийдуть вони в дім твій... А ще – померти можна від слабкості або загинути, коли випробування тобі дається.

Утрим від бажань плотських важко мені давався. Вранці з ковша відіп'єш настою, що Нікола настояв та пити щоранку звелів, – і в поле, сіяли ми тоді. Роботу важку Нікола заборонив мені. Ходжу, насіння сію, а самого то в жар, то в холод кидає, тіло знемога солодка заволакує, голова паморочиться... То завзятість чую переборюючи – здається: схоплю, зволочу до лісу, оприходжу – раз, другий, третій, а там будь що буде. То лють мене душить нелюдська, ненависть страшна, спопеляюча. То страх нападе, то видіння деякі – або морди привидяться корезені, або баби якісь, ненашенські, звиваються, тілами голими бахваляться, із собою зуть... Щойно сорок днів вийшли, сказав мені Нікола одне тільки: «Добре», – і згинуло все одразу, впав я на землю в нестямі та два місяці проспав непробудно.

Три дні був утрим, потім – дев'ять днів і дев'ять ночей, потім – тринадцять та сорок. І тільки в 1944–1945 роках тут, у Софії, Силу прийняв я велику, триста дев'яносто днів та ночей плотською спрагою випробуваний. А тоді, після сорока, повів мене Нікола до лісу зрання липневого. Два дні та ніч ще він вів мене невідомо куди – і зупинився раптово, наче сигнал йому був якийсь. «Буде тобі, Андрійку, суворе випробування – врахуй, померти можеш, згинути, вовками бути з'їденим, ведмедем подертій. Знаю це, тому не неволю: якщо вдумаєш – добре, не вдумаєш – воля твоя, тільки зречуся я тебе після цього». Погодився я не роздумуючи. Дістав він тоді з торбинки своєї коробочку берестяну, дав мені. «Засіб, – каже, – там особливий, для тебе виготовлений. Я зараз піду, та щойно сховаюся за деревами – ти очі міцніше заплющ та ввтри те, що я дав тобі, брів трохи ниж-

че, потім ляж – і на землі лежи, поки цвіркун під вухом не засвербить. Тоді встанеш – і повертайся додому».

Зробив я все, як він велів, точнісінько. Цвіркун заспівав – підводжуся я, а в очах темно. Не бачу нічого. Сліпий став. Сліпить, виходить, Сергію Дмитричу, ця мазь Ніколова, урозумів? Прикинув я про себе: верст десь сто ми з Ніколою відмахали, не менше... Страх у мене ввійшов нелюдський, скрутило всього, до землі потягнуло. Ліг я на землю, тремчу листом осиновим, руки-ноги під себе підібгав... Чую, цвіркун знову заспівав, схлинуло з мене, тіло розслабилосся. Лежу, цвіркуна слухаю, звуки інші, шерехи, запахи відчуваю. Чую, як гілки дерев гойдаються, листя шурхотить, стукіт якийсь, скрипи, птахи щебечуть. Поповз потихеньку, знаки на деревах пошукати. Сімнадцять днів я плу-тав, по-звірячому йшов, на чотирьох, ягоди їв, траву, гриби деякі. Звіра чути став, розрізняти – зайці, секачі, лосі, з ведмежам малим ніс до носа стояв, не знаю – чи то прибили мамку його, чи то поряд десь була, але не підійшла... Звезло мені, що й казати, Сергію Дмитричу. Вовки не зустрілися, сікач не пропоров, два останні дні ногами йшов – чуяти спочатку став, ніби бачити, а потім і бачити загалом особливим поглядом, внутрішнім. Повернувся до Кривошеївки, отже. Нікола сказав: «Сліпий не будеш, але почекай, на новий місяць поправлю, не раніше»... Час прийшов – у ніч пирснув він мені в обличчя чимось, смердючєє – спасу нема, спати велів. Але прозрів я тут же, ніч в очі бризнула. Це, Дмитричу, поки не випробував – не зрозумієш, коли ніч яскравіша за день ясний здається. Здюжив я – а ось двоє не здюжили, хоча старші за мене були й досвідченіші. Один згинув навечно, іншого ведмідь подер насмерть. Ось це і називається, Сергію Дмитричу, утрим від ока бездільного. Око ж у нас всевидячим себе уявляє, усевідаючим, усезнаючим, але закрити його варто – і безпорадний ти, наче хвороба страшна тебе здолала. Пустий погляд у людей теперішніх, як і промови пусті їхні, проте дістанеш погляд внутрішній та думку громоподібну – і пuste пустим перестане бути. Ось що таке Магія Смертна, Сергію Дмитричу... Око твоє, яке ворога відчуло, коли він у тисячі верст від тебе перебуває, слово твоє сказане, але

вголос не промовлене, жалить за стрілу разуче, хода твоя, силу в сильного забираюча! Урочистість Убивання недругів, але шанування Смертей їхніх та співдружність із душами їхніми – ось що таке Магія Сили Смертної...

Крісто Ракшнєв

(розповідає)

Понять добра і зла в них не існувало. Коли мова заходила про вбивство, про те Зло, що він скоїв, – Кривошеєв не розумів усього цього з якоюсь наївною, умиротвореною безпосередністю. Він часто говорив: «ворог», «недруг», «ворожина», «неугодний», «неприятель» – але такі поняття були досить конкретними й не формували собою категорію. Коли Стефан (перший слідчий, який допитував Кривошеєва), так, до речі, на сьомий день він не вийшов на службу, зателефонував, послався на нездужання... За добу його помістили в наш же дурдом через якийсь випадок – наскільки мені відомо, він досі там, справжнісінький овоч (психіатричний жаргон, повна нездатність хворого робити якісь усвідомлені дії. – Прим. пер.), тож... М-м-м, так! Стефан кинувся на Кривошеєва, наче бик на червону ганчірку, викривав його в Злі та лиходійстві, але той тільки мружився й плечима знизав. Те, що відбувалося, я розумів погано, стенографував майже машинально, в голову лізла чортівня всіляка... Стефан нервував, а Кривошеєв сидів як бовван – спокійно, велично, відповідав розмірено. На спроби вивернути те, що відбулося, навиворіт – мовляв, зло навколо вас, а ви добро несете, нехай і жорстоке, але добро – відреагував ще байдужіше. «Я, – каже, – зрозуміти не можу, чого ти мені тут лопочеш, а коли грамотний такий, то й лопочи сам із собою, без мене...» Стефана обсмикнули: кажуть, не метушись, не тисни, може, пердун цей старий і сам колонеться. П'ятий день допитів я пропустив, про що вони говорили – не знаю... На шостий слухаю, зрозуміти нічого не можу, про якихось ворогів, про силу, цвинтарі, ненависть. Стефан блідий, сіпається, мене безупинно зупиняє, хоча за інструкцією заборонено.

Але він мій безпосередній начальник, наказ є наказ, якщо не так – пиши рапорт вищестоящому. На сьомий день Борислав прийняв естафету, на одинадцятий – росіянам її передав. Пишу, пишу... Нудно мені, Віте, сил моїх немає ніяких, як нудно...

Шостий день допитів

Стоменов: – У природі немає моральних законів. Я все дитинство провів поруч із землею, травами, луками, річкою, звірами дикими – і щось про такі закони не чув. Якщо ти в цьому дока – так урозуми старого, а то я гублюся, тебе не розуміючи. Зіткнувся ти з ворогом у чистому полі: він собі метикує, що ти зла людина, а ти – що він зло для тебе нестерпне, і хто ж правий із вас, любчику? Урочистість життя свого перед смертю чужою найкраще відчуєш, ось так, рідний. Без потреби комашків людських не чіпай, а як є потреба, так і мертва його, не жаліючи. Ти, Стефано, сам думки смертні виношуєш, тільки кволий ти надто – і духом, і тілом. Одна втіха, на пістоль свій сподіваєшся – або застрелиш, або застрелися, чи не так, любчику? Так... Чого замандражував? А ти, очкатиий, не пиши, бач – не хотить людиночка, щоби ти це на папері своєму калякав. Правду кажу, Стефано? (Слідчий смикає плечем, запис триває.) Я тебе, комашечку, наскрізь дивлюся, все про тебе знаю. І не хвастошів заради кажу тобі це (сигнал припинити запис), а тільки відаю: треба говорити, і кажу тобі. Струсив, не пішов на могилку? Та й блазень із тобою. Ну, курликай далі про своє зло, а я послухаю.

Слідчий (сигнал продовжити запис): – Пояснить, чому ви вбили цю дівчинку?

Стоменов (байдуже): – Хош, розповім, як я її вбив? Почуй мене, Стефано, почуй! Узав я її опівночі за обидві рученята, стиснув міцно-міцно, вона на мене очима своїми дивиться, не пікне – це я їй СЛОВО шепнув заговорне, щоби німа була.

Лівою рукою рученята її тримаю, а правою горлянку її охоплюю та здавлюю, повільно-повільно, і в оченята її дивлюся уважно, особливим поглядом. Щойно задихнулася вона, поклав я її на підлогу й танець виконав спеціальний, чаклунський, – це, Стефане батьковичу, для того я зробив, щоб обряд її схоронний іншим зробити... Ай, не зрозуміти тобі! Танцю цьому Нікола мене навчив, коли ми Українами у двадцять першому шмигали; особливий то танець, Силу зберігаючий, а ще для того він потрібний, щоби твої хранителі тебе не зреклися. Як із хранителями своїми налагодився, одержу всю із дівки зняв – і у ванну її, щоби кров-то по підлозі не розливати. Відчикав у неї голівку, кров спустив, обмив водицею, ну а потім, сам розумієш, пошматував її всю, щоб уварити можна було... Значить... Гей, синку, чого піт-то ллєш, остигни!.. Окуляри, окуляри, хлюпни водиці Стефану, бо погано йому. Слабий ти, ой слабий, любчику, ні на що не придатний, даремно я тільки воду в ступі товк. Ну, краще? Краще? Охолонь! Усе, досить на сьогодні, будя!

Крісто Ракшиєв

(щоденники)

Уїдальні підсів до Фрейда. Фрейд – прізвисько одного з наших психіатрів, він науковий співробітник, що спеціалізується в основному на психодіагностиці. Фрейд апатично колупає салат, на столі стоїть почата пляшка пива. Їм можна, на відміну нас.

– Чого там старий пердун? – так само апатично, без зацікавлення запитує він у мене. Стоменова всі чомусь називали винятково так. Я знизую плечима...

– Одне й тому: Нікола велів, Нікола сказав, Нікола навчив. То три дні не жере нічого, то до баби сорок днів не торкається.

– Ясно, – сумує Фрейд.

– А що ясно?

– Старо як світ... У багатьох окультних школах учням ра-

дять зберігати цнотливість, щоби не марнувати свою енергію,
– Фрейд зітхає, знову береться за пиво.

– А чому три, а не сім і не одинадцять? Чому дев'ять? Чому сорок?

Фрейд дивиться на мене із секундною цікавістю. Потім цей інтерес вертається до пива.

– Три, дев'ять та сорок – це поминальні християнські канони.

– А тринадцять?

Фрейд розглядає вміст пляшки, ніби прикидаючи, чи вистачить йому цього чи ні.

– У стародавніх євреїв число тринадцять і слово «смерть» писалися одним знаком.

Я розуміюче киваю головою.

– Фрейд, слухай... – Він любить своє прізвисько. Напевно, це йому дуже лестить. – Фрейде, а правда, що коли Сталіна з мавзолею викинули, то золоті гудзики на кителі поміняли на латунні?

– Є така справа, – каже він.

Я бачу себе збоку. Мене б'є озноб. Мені дванадцять років, я стою біля могили своєї мачухи та плюю, плюю, плюю в її камінь не в змозі зупинитися. Я штовхаю сухі грудки землі, і вони розсипаються в запилені бризки.

Фрейд пішов. Товста баба за стійкою розмазує розлитий кетчуп... Мене нудить. Мені страшно. Шістнадцятий день допитів...

Шістнадцятий день допитів

(Ради)

Гтоменов: – Коли вбиваєш людину, Сергію Дмитричу, найправильніше буде поховати її по-особливому. Коли людина проста, випадково чи навмисно, іншу людинку занапастила – вона її ховає, і найчастіше, як ви й без мене чудово знаєте, – хоронить. Та так, щоби жодна душа жива не дізналася, – дивіться, як цікаво, Сергію Дмитровичу: начебто і сховав, і поховав одночасно. Тільки ось яка okazія виходить – хтось вчинить та й розуму позбудеться від страху або, там, від очікування кари якоїсь всемогутньої, а хтось ненависть люту до покійника продовжує мати. Але вчив нас Нікола: якщо убити кого хочеш – без люті душевної роби це, а до померлого тим паче злоби не бережи. Могилки почитай, в них Сила для нас і нашим хранителям втіха буде. А якщо на той світ спровадив, а поховати можливості не маєш – хранителям милість зроби, і милість ця в нас, Смертної Сили Магів, виражається, Сергію Дмитричу, у танці нашому особливому...

Розкажу я тобі баєчку одну, а ти сам прикидай, казка це чи бувальщина. У двадцять другому році, коли я з Ніколою та Ігнатієм Україною бродили, підійшов до Михайла Івановича Калініна дідок один сивенький, метр із кепкою, на ім'я Василь. І каже йому: «Ти, Михайле Івановичу, мене послухай, бо ця розмова тобі потім згодиться, житіє тобі збереже. А сказати я тобі хочу ось що: скоро помре Ленін ваш, Ульянов. Ти не дригайся, Михайле, а слухай спокійно. Так от, поховайте його особливо, як управителів багатьох стародавніх ховали, у землі його не хоронить, а злагодить хату йому почесну – і Силу отримаєте:

криваву силу, але велику. А тобі говорю особливо, Михайле, бо вбереже тебе це від смерті випадкової». Сказав це Василь Калініну та й зник. І Михайло Іванович, мабуть, не забув про ту зустріч. Адже недарма, Сергію Дмитричу, політбюро ще восени двадцять третього обговорювало питання про майбутнє поховання Леніна. А хто запропонував Ульянова в особливий спосіб поховати? Та Михайло Іванович, хто ж іще!.. Він перший цю думку – НАШУ ДУМКУ – висловив, а Йосип Віссаріонович підтримав її гаряче. І зауваж, Дмитричу, товариші Троцький, Каменєв і Бухарін були проти ДУМКИ НАШОЇ, вважали, що Леніна треба ховати за російським обрядом, у землю хоронити... Ну, а тепер метикуй далі: хто довгожителем партійним став – Калінін чи Бухарін, ась? (Слідчий посміхається.) Бачу, розумієш ти мене, Сергію Дмитричу, і це добре. Слухай ще історію...

1973 року одна людиночка недалеко приноровила на себе саморобну бомбу, щоб Ілліча, значить, підірвати (слідчий киває). Вийшла, однак, оказія в задумі тому... Людиночка-то згинула, а тілу Іллічову хоч би хни. Ні пошкодження, ні подряпини, дива – та й годі. Ось так от, дітлахи, у смерті Сила велика мається, тільки знати про неї треба – і не справляться з тобою ні намір, ні випадок...

Знаєш, Сергію Дмитровичу, як російський люд говорив раніше: «Небіжчика не поминайте лихом». Тепер кажуть інакше: «Не поминайте лихом», по суті – про себе, як про покійника, просять. І нічого поганого в тому немає, смертна година не наближається. Уваж смерть чужу – захищенішим будеш на світі цьому, шануй Мертвих – Сила до тебе прийде, могутність велика... Не віднімай у мертвого того, що належить йому, ніколи не каламуть світ інший, мертвий світ, кров'ю і жагою заллють його жителі землю нашу. Втратили ви в Сталіна віру – і викинули його з притулку його. Крадучись робили, суду живих людськ боялися – а треба б мертвих страшитися... Гудзики золоті з кітеля зрізали, на прості блискучі поміняли – навіщо, Сергію Дмитричу? Нікола нам завжди казав: «Покладена з покійничком сорочка добра – і нехай навічно з ним залишиться, а покладені злата й каміння різні – тим паче з ним завжди повинні бути».

Слідчий: – Скажи, Андрію Миколайовичу, от могилами ти лякати гаразд, життя людину позбавити можеш – знаю, вірю, а ось інше мені цікаво: користь є від тебе й магії твоєї людям іншим, у сто крат тебе слібкіших за духом, силою магичною не володіючих, га?

Стоменов: – Бач, заговорив як... Ніяк вид на мене маєш? Наміри твої чую, тільки, Дмитричу, ти мене зараз не спокушай, бо ще не час. Нікола нас як повчав: людиночку іншу Людиною зробити, Силу їй дати, від хворості позбавити – нехитра наука, багато майстрів знайдеться, а ось Силу її відібрати, життя позбавити, своєму життю урочистості надати – важка наука ця, небезпечна, не кожен її подолає. Зумієш занапастити – зумієш і врятувати, коли потреба така буде. Зі смертю здружишся – життя посіяти зможеш. Селами проїдь, Дмитричу, багато старух ти знайдеш, які кров заговорити вміють, щоби текти перестала, та не знайдеш таких, що слово шепнуть – і кров'ю зійдеш ти. Он бачиш писаку нашого – він на головку слабенький буде, я лише мізинцем ворухну, а кров звідусіль піде в нього: через ніс, око, вухо й рот... Ні-і, ти, синку, заспокойся, не здригайся, це я для образності сказав, у смерті твоїй немає мені користі. Але на голівоньку слабенький він, Сергію Дмитричу. Ось така відповідь тобі буде. І кажу я тобі правду правдиву, бо брехати мені без потреби...

Ось яка цікава річ виходить: є закон такий магичний, відаючий, що багато або всі предмети, які перебували в контакті, продовжують взаємодіяти після розділення. Закон цей славу погану має, тому що користуються ним виключно для того, щоби людину псувати або здоров'я її позбавити, а то й життя. Чому – невідомо мені, Сергію Дмитровичу, потому як наша правда буде: якщо дрібничка з людиною стикнулася, то, річ цю використовуючи особливо, можна не тільки хворобу йому заподіяти, але й від хворості поправити; можна не лише життя забрати, а і зберігати його надійно, як оберіг іноді сильний береже. Нікола нам очі розплющував на все на світі, сліпі ми були, як кошенята народжені... Бач, Сергію Дмитричу, я все ще на запитання твоє відповідаю. Втратив ти шпильку свою краваткову – я, її кори-

стуючи, силу маю кров твою спортити незворотно чи, навпаки, печінці твоїй послаблення дати серйозне. Це для нас пустощі будуть, справа нехитра. А от якщо слухаєш мене уважно, цікавість маєш, розповім я тобі про приналежності людські, у Смертній магії особливу Силу маючи.

Якщо далека людина від тебе, за тисячі верст перебуває, а тобі чи допомогти їй треба, чи життя її забрати – звернися до хранителів своїх, щоби сказали вони тобі точну дату народження людини цієї. Якщо баба то мужня, з прізвиськом чужим, – дізнатися потрібно, як по батькам вона називалася. Ще хранитель сказати тобі може, як кликали людиноньку ту, прізвисько її або ім'я ласкаве. Цього достатньо буде, щоби Силу над нею мати на віки вічні. Ну а якщо близька людиночка – багато з потребу її придатним буде: насамперед волосся, зістрижене або втрачене, нігті стрижені, зуб загублений, кров витекла. Потім людиночка зійде, хустку їй дай свою оприходувати, а після прибережи – владу ти над людиною цією здобув. У чоловіка ще, ясна річ, сім'я, а у баби – виділення її криваві. А якщо їси з людиночкою потрібною – хлібець, нею кусаний, але не доїдений, прибори або той кус, яким поперхнулася вона необачно, – вже в цьому кусі смерть її міститься.

З речей особливо придатні споріднені з ним предмети – можливо, це іменний годинник буде, або брошка фамільна, або ще якісь родовідні прикраси. Потрапило тобі це до рук – і царем долі людини тої став.

Ще гарна фотокартка чи портрет художній. Але найсильніший засіб – земля могильна, де рідня людиноньки похована. Поводитися з нею потрібно обережно, особливо якщо не знаєш, навіщо це потрібно...

Всі, Сергію Дмитричу, страшаться, коли покійник сниться, поганою прикметою то вважається, смерті провісником. І правда, і неправда тут схована. Привидівся тобі мертвий уві сні – благодать у цьому, і худо з людиною зробитися може, якщо вона приходу такого боїться, від приходу того відбріхується. Багато хто поминати покійного починають, млинці й кутю готувати, та тільки не їжа зі столу вашого потрібна небіжчику, а духу вашого

шанування та повага. Тоді він від смерті швидкої оберезги зможе, хранителем незримим стати, а по смерті вашій прийме радо.

Розкажу я тобі, Сергію Дмитричу, ще історію одну. Була справа ця в червні 1941 року, а якщо точніше бути – в ніч з 21 на 22 червня. Один вельми науковий комашка людський спустився у розкрити гробницю Тимура, завойовника великого, кровожерного, і череп Тимурівський до рук узяв...

А що за кілька годин трапилося – ти й сам, Сергію Дмитричу, знаєш без мого. Діда-то свого, почитай, втратив у Велику Вітчизняну, так? Ти можеш сказати – мовляв, випадково все це вийшло – та тільки говорю: не випадково все це!

Слідчий: – Доладно криєш, Андрію Миколайовичу...

Стоменов: – У кого життя доладно йде, той і каже знаючи. Багато я світом погуляв, бачив різного, чув ділового й неробного, але ще більше знаю того, чим Нікола з нами ділився. Правда його була, багато разів довелось переконатись у цьому. Бродиш по повіту – народ дикий, похмурий, забобонний, вірять у будь-що. У смоленських на власні очі бачив, як кілок осиковий мужики в могилу чаклуну своєму померлому вбивали... Боялися чаклунів цих – страх як боялися, та тільки там забобони одні, а користі небагато. Вологодський чаклун, помираючи, пораду давав: «Якщо в полі померти мені доведеться, то в хату не вносьте, а як у хаті смерть прийде – виносьте не ногами вперед, а головою та біля першої річки зупиніться, горілиць у труні переверніть та п'яти чи жили підколінні підріжте». Скажи мені, Сергію Дмитричу, чого ж це за чаклун такий, що знати не знає, де смерть прийняти доведеться, здогади робить, га?

Слідчий: – А ти наче знаєш, Андрію Миколайовичу?

Стоменов: – А то як же! І смерть свою знаю, і її час. Грош би ціна моему слову, якщо над іншим потішаюся, а сам такий же. Нас, Сергію Дмитричу, небагато Магів Смертних на землі цій ходить, і кожен про кончину свою достеменно відає. Хтось сто сорок років проживе, комусь не більше сорока відведено, мені от вісімдесят Нікола заповідав. Він звістку має, кому коли правильним помирати буде, і ніхто ще з Кривошеєвських і Микитовських не ослушався його. Не було

такого! Не ослушалися й ті, хто на зміну покійничкам нашеньським прийшли...

Слідчий: – А що, ослухатися можна?

Стоменов: – Та начебто й не понукає ніхто, тільки нікому то на думку не спадало. І говорю я це не тому, що думки в нас такі блукають, а лише тому, що багато з людьми долі звичайної, непримітної справ мати довелось. А ви інші, вас постійно сумніви охоплюють, питання різні виникають на кшталт: «А що, як...» та «Який у цьому сенс?». Моя душа прозора, Сергію Дмитричу, прозорішою за джерельну воду буде. Ось тут ваш дружок потішний голос свій надсаджував, що, мовляв, кров'ю замутнена моя водиця, от тільки не розумію, про що це він... Живу я світло, тому що знати не знаю, для чого живу й чому ось кажу тобі все це. Так уже в нас заведено – відомо мені, що мій підручник у красноярських краях працює, але не відомо, для чого я тут і яка користь від цього.

Слідчий: – Отже, Нікола ваш усіма вами керує?

Стоменов: – Нікола своє діє, він до царства мертвих найближче буде. А нас хранителі спрямовують, пораду дають, про спокій і безтурботність наші справно дбають. До знайомства з вами, мужі державні, Андрійко-вішальник був до мене за інших ближче, а тепер – Андрій, який від тифу згинув, зі мною денно і нічно поруч. Ти, Сергію Дмитричу, чую я, припущення маєш, що Нікола взагалі смерті не має, так помиляєшся ти. Ніколі зараз сто п'ять рочків буде, і відпущено йому до кінця століття нинішнього прожити. Казку, мабуть, читали: «Жили вони довго й щасливо та померли одного дня...»

Все-таки померли, Сергію Дмитричу, хоч і після того, як «довго й щасливо».

2001 року у Світ цей новий Нікола прийде. Звати його, звичайно, інакше будуть, рік, який назвав я, не день народження його означає, а день Приходу до нього людей, які в силу його увірували...

Крісто Ракшиєв

(щоденникові записи)

1919 року село Кривошеївка спорожніло. У день відходу в селі, за словами Кривошеєва, перебувало п'ятдесят чотири особи, пішло сорок дев'ять. П'ятеро були дітьми від трьох до одинадцяти років, їх усіх тихо передушили й ретельно, з любов'ю, поховали на кривошеївському цвинтарі. Ні сліз, ні голосінь не було, психоз палахкотів щосили. Я не знаю, як назвати ЦЕ по-іншому... Тридцять два мужики та сімнадцять баб розбрелися по світу в тільки їм відомих напрямках. Ні, дещо мені тепер відомо. Сам Кривошеєв, зрештою, пристосувався в Софії. Нікола – хм – непогано влаштувався у Філадельфії. Хтось, я так розумію, зараз у Союзі, у Красноярському краї... Марфа померла 1939 року в Югославії, Єрофій, батько Ніколи, помер 1969 року в Казані. Народився вже давно їхній новий диявол, теж десь у Радах.

Я поліз у літературу шукати день його народження: Кривошеєв сказав, що народився той хоч і в інший рік, але дні, схожі зі смертю Гришки Распутіна. На Гришці, за його словами, печатка смерті за два дні організувалася, от і Нікола новий народиться, з печаткою цією співвіднесений. Григорія Распутіна, фаворита царського, було вбито в Юсуповському палаці в ніч із шістнадцятого на сімнадцяте грудня, тобто, якщо я правильно зрозумів просторікування Кривошеєва, дияволице їхнє народитися повинно або чотирнадцятого, або п'ятнадцятого грудня.

Чорт, чорт забирай, чим я займаюся?! З чого він узяв, що в мене з головою щось? Лікарі кажуть: серце береги – болить, зараза. Треба менше палити, менше палити. Поголодувати, чи що? Бач, не їсть по три дні, а не скажеш: рожевощокій, очі блищать, зуби... як йому вдалося зберегти такі зуби?

Пишу про магію далі...

Голодувати, з бабою не спати, мовчати – мало! Головне, щоби та сила, яка в тобі народжується, штовхає на зусилля нелюдські, аби спрагу свою притупити, заспокоїти, – ця Сила має бути

підпорядкована, але не втихомирена, а навпаки, посилена ще більше й спрямована назовні. Якщо така Сила в тобі приборкана – дерево з корінням із землі вивернути зможеш, за версту від тебе стояче, одним тільки поглядом пильним. Повірити я в таке не можу, але Кривошеєв стверджує, що це так. Дивно, але йому ніхто зі слідчих не пропонує зробити якийсь фокус із тих, про які він розповідає. Хоча... Про печінку полковнику згадав – чи випадково або знає щось? Знає, що в мене дітей нема. Непростий дід, ой, непростий! Каже дивно: то як академік говорить, а то говором якимось чудним... Я питався у Фрейда щодо помірності, він каже, що це звичайна справа, сублімація, та й інша ахінея. Фрейд – він і є Фрейд.

Голод послаблює людину. Щодо Кривошеєва – силу дає, якщо правильний підхід мати. А в чому підхід цей полягає, мені не зрозуміти. Чому, наприклад, не можна голодувати, якщо раніше інший голод не пізнав – прагнення сексуальне? Чому? Чому спочатку роздратувати людину потрібно, щоби потім предмет бажання у неї відібрати? Чому лаятися не можна? Фрейд казав, що лаятися корисно, нервову напругу знімає... Кривошеєв каже інше. Чому, чому, чому? Ну, мовчу я, скажімо, сорок днів та навіть більше – і що, магом зароблює? Німі, виходить, найнеможливіші маги будуть! Так виходить?

Але ж про Тимура я думав, що набрехав Кривошеєв. Поліз у літературу – а це правда, правдивіше не буває. «Комашкою» цією, як його Кривошеєв назвав, був відомий антрополог та археолог Герасимов.

Чотирнадцятий день допитів

Гоменов: – Так от виходить, що на кожне явище буває опозиція його. День і ніч, чорне і біле, добро і зло, бог і диявол. Навидатніша антитеза – це життя і смерть: хоч людська, хоч будь-яка інша. Дивіться, Сергію Дмитричу: певні блюзнірські ритуали, скажімо читання молитви задом наперед або, наприклад, асоціювання хреста Ісусова до органів дітородних, – мета в них проста виходить: шанувальників бога безсилимими показати. Тільки роблять вони більше ніж самі це зрозуміти можуть: не показ безсилля божого то, а справжнє магічне знесилення свого ворога. Тому всі так богохульства бояться – ні, не тому, що боженька покарає або прокляне на віки вічні, а лише тому, що блюзнюючий віру твою, знесилює і тебе самого. Нікола повідував нам: якщо хочеш Силу здобути велику, то користуй те, що протилежність твоя. Тому й спостерігається з віку у вік: коли людина яскрава, яка життя любить, живому поклоняється, так і помирає за інших багато раніше. Або візьми, приміром, добро ваше, що зло тисячоліттями викорінити намагається... Зло, якщо вашою міркою міряти, сильніше за добро-то буде, але з добром ніяк не впорається. А чому? А тому що добро силою зла користується, руйнує та мертвить заради блага та справедливості. Так от: і ті не відають, що роблять, і інші, а тому й користь невелика від діянь їхніх. Але Смертної Сили Магія до мертвого звертається, щоби життя своє зміцнити, корінням розростись. У протилежності твоїй завжди Сила більша, ніж у тобі, і цю Силу використовувати вмій... Умовишся розумно, знаючи – чудеса творити зможеш, владу над світом земним здобудеш велику.

Погляд у мене і зараз гострий, а в молодості ще гостріший був. Нікола-то мене й засліпив, щоби силу я знайшов, у протилежності сховану. Бродив я, незрячий, лісом, як кутеня сліпе, – слух загострився, нюх собачим став, а потім, Сергію Дмитричу, бачити я став поглядом внутрішнім. Спершу – ніч від дня розрізняти почав, після дерева та пні побачив, а вже потім комашечку кожну на землі розгледіти міг. Ось і отримав, а як назвеш, тобі краще знати: ясновидінням чи ще якимсь – бачу я світ очима своїми, але землі й моря інші, далекі, зріти можу тим поглядом, що в лісах мені відкрився...

Якщо черевоугодничаєш ти – Силу у великому голоді знайти зможеш. Харчів себе позбавляєш вміло, потребу свою перетвориш вміючи – і потім не тільки голод випадковий, несподіваний легко здюжиш, але й правильну їжу розрізняти станеш, черево насичувати з толком великим. Утримаєш якщо, і не крикне твоє ество криком гучним, коли страх у нутро твоє закрадеться невідомий, – клікнути духом своїм зможеш, та так, що на землі іншій, далекій почути можна буде. А якщо жити хочеш надійно, небоязко – мертвих бери в спільники свої, хранителями своїми зроби. Будь-яка охорона земна така ж смертна, як і ти сам, тільки мертвий усевідаючий уберегти тебе зможе від усього, від чого ніхто не вбереже...

Слідчий: – Але, Андрію Миколайовичу, скажіть, яка потреба мертвих про долі ваші пектися змушує?

Стоменов: – Яких слів ти чекаєш від мене? Так от у світі влаштовано. Жити хочеш ладно, впевнено – до мертвого ближче будь, а померти хочеш скоро – життєлюбствуй і траві-мураві хвальбу складай. Ті, хто смерті страшаться, про життя вічне думи думають, перші життя позбавляються, і не тому, що вони страхом охоплені, а лише тому, що силу в слабкості даремно нукують та світ інший не шанують, поваги до нього не мають. Але зауваж, Сергію Дмитричу, байдужих до смерті хранителі теж у шану не беруть. Повага до світу смертного, мертвих шанування – ось що треба, аби життя довге й надійне мати.

Слідчий: – Одже, щоби жити добре, треба мертвим поклонятися?

Стоменов: – Ти, Сергію Дмитричу, говори, та не заговорюйся. Якщо ти, як у церквах, чолом бити станеш, хрест носити, труну лобизати, псалми читати – чи буде прок від поклонів твоїх? Поважай смерть духом і серцем своїм, ховай покійників добротно, лютої не май до царства мертвого – от і все, що від тебе треба. Зумієш померлого поховати багато – хорони, коштів не шкодує, не зумієш – бідно могилку справ, але з великою повагою. Будь мудрим, коли діло це робиш: у труну улюблені покійника речі поклади обов’язково, неодмінно, але боронь тебе дрібнички свої класти чи інші чийсь... Про випадок один розповім тобі, Дмитричу: у Брянському повіті Орлівської губернії на похороні чаклуна одного поклала його дочка в могилу свіжого стиснутого жита. І зараз же після цього грім грянув, хмара найшла грозова з градом, і вибило всі польові посіви. З тих пір щороку, в день похорону цього чаклуна, протягом трьох років поспіль град грозивий побивав хліб в одному тому селі – і ні в чиему більше. І тільки тоді, коли мужики розрили цю могилу та сніп гнилий вийняли, – згинуло наслання. Потому правда така є: підклади в труну покійничку річ якусь, що людині належить, яку занастити тобі треба, – і прибере його незабаром до себе цей покійничок. Тільки люди, діючи це, не знають, що справу таку можна робити, якщо підтримку хранителів маєш, ну а якщо ні – ризикова затія сея, сам життя позбутися можеш...

Ось така наука наша, Сергію Дмитричу. Отож, коли завзятий із ваших мене у злах усяких учиняв, – смішно мені було, далєбі! Злісності в мені немає ніякої, участь моя смирна, спокійна, а що життя когось позбавляв – так немає в цьому лиха... Потребу маю – смерть скою, але потреби тої в нас зовсім небагато буде.

Слідчий: – І часто така необхідність виникає?

Стоменов: – Потрібність ця смертна не мною визначається, а хранителями, і з ними Нікола веде мову. Хранителі пораду дають, а ми прислухаємося й виконуємо. Ти, Сергію Дмитричу, не подумай, в убиванні немає мені особливого задоволення. Відрада там є, не сперечаюся, але невиразна, мала, бо більше цього не можна нам відчувати. Душегуби заради вбивства, які насолоду його пізнають, у безлічі на землі цій ходять, тільки доля в них

незавидна буде. Природно влаштовано: вовкам косулю порвати, голод наситити – не гріх буде, але не вб'є животина животину одного тільки вбивства заради. А от з-поміж людей таке зустріти можна, бували такі, та й будуть ще, тезки Щикатилини всякі.¹ Багато туманного земля наша носить. Іноді хранитель карає, щоби людиночці якійсь оборот дати, іноді – від смерті випадкової оберегти когось або хворобу зняти важку. Справ багато ми, Сергію Дмитричу, робимо, та тільки знаємо мало – навіщо це діється. Знаю я, наприклад, пощо Михайло в красноярських краях живе: смуту йому стримати велено, яку Ульянова Леніна поховати завичай намагається. Що, думаєш, брешу я? Ні, Сергію Дмитричу, не обманюю я тебе, є така смута – і ще більшою вона буде в недалекому майбутньому. Леніна вашого з дому його викинути захочуть, поховати звичайно, але не можна цього робити ніяк, то Андрюха-вішальник мені казав. Біди тоді чекають на Русь великі... Здюжить Михайло, силу стримає до кінця століття цього – добре буде, а не втримає – погано буде, а як погано – мені невідомо...

---

¹ (Я смію припустити, що Кривошеев фактично передбачає появу відомого російського маніяка Чикатила, аж надто велика спокуса від співзвуччя прізвищ. До того ж Кривошеев називає його тезкою, а Чикатила звали Андрієм. Незрозуміло тільки одне – чому він говорить про Чикатила ніби у множині. – Прим. авт.)

Шістнадцятий день допитів

Стоменов: – Гришка Распутін не нашим значився – але силою володів, значною силою від природи. Нам його Нікола згадував ще до революції. Жили ми чужо від усіх, ні книг не бачили, ні люд не приходив. Материни оповіді та Ніколова наука – ось і всі мої університети будуть. Читати і писати я набагато пізніше навчився, та й то не за потребою, а заради цікавості: чого це люди там все читають, читають – мабуть, захопливість якась у цьому особлива. Почитав, почитав, тьху!.. Єресь усіляка, дитям на втіху. Кинув я ці читання. Не моє то буде. Що хранителі скажуть – то й діло, а решта – так, водиця каламутна, зеленіла.

Отож, Нікола про Григорія нам розповідав, та й каже, що одкровення йому було щодо Гришки особливе. Тут я тобі, Сергію Дмитричу, одну річ спершу сказати маю: у люду простого смерті печатка з'являється приблизно отак за тиждень. Дехто калякає, що, мовляв, за багато років смерть людську передбачити можна, та тільки під силу це мало кому, а найчастіше брешуть людська, так кажучи. Людина з нашого, Кривошеєвського, роду смерть розпізнати може років отак за п'ять-десять, а людина, яка просто певну силу має, дізнатися про смерть чужу зуміє днів за сім-десять, не більше, бо ця сама печатка проявляється, і побачити її можна. Тут ніби нічого особливого немає, що про смерть людську дізнаються загодя, багато хто про це тлумачить, та тільки є у всьому тому знак важливий, про який знати треба. Так от, головне в передсмертя не те, коли сама смерть приходить, а те, коли така печатка проступає. Цей день вийде особ-

ливим, якщо й людина якась особлива буде, у якій чи сила, чи пророцтво якесь... Як можна відрізнити того, хто Силу має, від усіх інших? А так, що печатка ця смертна багато пізніше в нього проступає, за день чи за два до самої смерті... Це означає, що захищена людина серйозно Силою своєю чи якоюсь іншою та важко смерті до неї підібратися. У Гришки Распутіна печатка смертна за два дні до смерті проявилася, а дізнався про це Нікола багато раніше, бо хранителі його казували. Він потім нам і віщував: «У рік інший прийде Той, хто мене замінить, але день, коли народиться Він, тим же станеться, коли в Григорія печатка смертна явиться...» Чимало років минуло з того часу, але правду Нікола казував: народився той, хто після Ніколи управителем наших буде...

Чому наша Магія Смертна з долею Распутинською переплелася – невідомо мені, Сергію Дмитричу, а тому й не питай. Все діється так, як Нікола каже, – і діятиметься на віки вічні.

Слідчий: – І як звати управителя вашого нового? Теж Григорій?

Стоменов: – А ось його імені не знати мені. Я, Дмитричу, приховувати нічого не приховую, кажу не таючись, що відомо мені, а що не відаю, того й сказати не можу, а дізнатися не прагну.

Слідчий: – Може, й долю мою можеш передбачити?

Стоменов: – Чого ж не сказати, коли відаю... Якщо про смерть занепокоєння маєш, то одне знаю достеменно: у найближчі десять років тобі не помирати, а що далі – мені невідомо. Знаю інше: своя смерть на тебе чекає – і ніяка інша. Полковник ти зараз – полковником і залишишся, вище тобі не скакнути, надії не май. Печінка в тебе нездорова, ревматизм прийде, ну а в іншому нічого будеш... 1991 року роботу свою втратиш ураз, але без харчів не залишишся, навіть багатим станеш. Батько помре твій у вісімдесят третьому від серця, а мати твоя, здається, навіть тебе переживе (слідчий барабанить пальцями по столу, на Кривошеєва не дивиться)... Старість тобі буде легка, неважка... Ну що, Дмитричу, годі (слідчий мовчить)? Досить, досить, потім ще чогось накалякаю, якщо питаєш.

Крісто Ракшиєв

(щоденникові записи)

Чи правду каже Кривошеєв, чи... Забобонним я став зовсім. Апетиту немає ніякого, але в їдальні сидів із деякою користю. Вийшло мені цього разу за одним столом зі слідчим радянським їсти. Хороший, фактуристий такий полковник: рослий, міцно збитий, жагучий брюнет без жодної своєї волосини, хоча йому близько до сорока, на мою примірku. Ходить виключно в цивільному, завжди ретельно поголений, завжди трохи не в собі... ну, в сенсі – глянеш на нього, а він ніби в хмарах витає. Їсть з апетитом і якимось по-особливому, аристократично, вишукано, неквапливо. Звичайна людина – жодної субординації, нічого зайвого. Класичний Сергій Дмитрович...

– Дозвольте запитати, товаришу полковнику?

Я працюю в держбезпеці багато років, ціле життя... Правило номер один – не будь цікавим, не суй носа куди не слід... і куди слід сунути, теж не сунь...

– Слухаю.

Ретельно обробляє рибу. Ніж тьмяно виблискує у його руці.

– Невже це може бути правдою?

Він відклав ножа з виделкою. Чортів аристократ! І цей відсутній погляд...

– Знаєте, я думаю, що деяка правда там, безумовно, є. У будь-якому випадку, екземпляр надцікавий.

– Але він же вбивця!

Полковник знизує плечима.

– Ось бачите, ви опосередковано самі його слова підтверджуєте... Ті, з приводу користування протилежною силою, пам'ятаєте? Вбивцю, мовляв, стратити, а якщо хворий психічно, то лікувати, але так просто це залишити не можна! Так мені вас розуміти накажете?

Я розгубився.

– Щиро ціную ваші почуття, зауважте, вони абсолютно праведні. Кращих інструментів для гуманнішого виправлення на-

стільки кричущого беззаконня поки що не придумано – шкода, дуже шкода. Ми з вами працюємо на користь держави та, звичайно, маємо всі необхідні повноваження для того, щоби на користь справи чинити будь-які форми тиску на злочинця. Як вам і без мого відомо, подібна тактика виправдовує себе далеко не завжди... У даному конкретному випадку є думка, що з підслідним необхідно обрати тактику гранично коректного, лояльного поводження. І це дасть свої плоди, повірте мені.

Тема вичерпана. Я стримано подякував і вткнувся у свою тарілку, розуміючи, що після такої менторської мови ловити вже нема чого. Полковник не те щоби побоюється говорити на подібну тему, ні, він просто не вважає це за потрібне, – і я те зрозумів.

Отже, ще твоя правда буде, Кривошеєве! Ти відчуваєш себе в безпеці – і маєш усе для цього. Є, бачите-но, думка – вести допити гранично коректно. Приносити підсудному його чортову землю з горщика квіткового, морозити йому воду, годувати з огляду на його побажання. Вислуховувати ці монологи про могили та цвинтарі, про покійників, про магічні ритуали...

Чи то раціональна, чи то ірраціональна частина мого «я» штовхає мене записувати все це... Я пишу все – слово в слово, іноді вставляючи жести та емоції – те, чого немає у стенограмах допитів... Тьху, чорт! Які це допити?! Світська бесіда! Я пропустив тридцять липня, п'ятий день допитів, пропустив допит від шостого серпня. Тепер тринадцятого...

Тринадцятий день допитів,

7 серпня, понеділок...

Слідчий: – А чому саме тринадцять, Андрію Миколайовичу? Ні сімнадцять, ні тридцять, ні всі п'ятдесят, зрештою? Чому так?

Стоменов (повівши плечима): – Так Нікола визначив. Щоби рід наш міцний був століттями, продовження своє мав вірне, треба не менше ніж тринадцять Магів Смертних із такою ж Силою, що й у Ніколи. Тринадцять – необов'язкове число, бо може бути й більше. Але менше ніяк не можна!

Слідчий: – Тринадцять разом із Ніколою рахується?

Стоменов: – Ну чого як дитя мале, Сергію Дмитричу... Звичайно, з Ніколою, а як інакше? Всі ми однієї Сили будемо, тільки тут і різниця, що породження магічне він нам дав. Так от, слухай далі. Це я для слівця красного сказав, що треба тринадцять каменів наріжних обов'язково. Так може статися, що й менше нас буде. Але тоді не володітимемо впевненістю твердою, що життя наше земне перебуватиме в цілковитій безпеці. Може статися – і нічого все буде, але непохитності немає.

Слідчий: – Не дуже я тебе розумію...

Стоменов: – Чого тут неясного? Уяви, наприклад, що ми хмари грозові в потрібних місцях відводимо, пролитися їм не даємо. Коли нас тринадцять чи більше, то хмари ці ми неодмінно всі відведемо, але коли нас менше – можемо й не здюжити, не поспіти скрізь. Тоді, якщо раптом незліченні грози нахлинуть, то й згинуть може багато хто з нашого роду. Ну а якщо мало гроз вийде, то й усе обійдеться... Кумікаєш?

Слідчий: – Намагаюся щосили. А хранителі ваші як же?

Стоменов: – Ой, Сергію Дмитричу, не докучай старому! Хранителі нам підсобляють, кожному окремо – від будь-якої випадковості бережуть. Найчастіше незримі діяння їхні, живеш ти спокійно й безтурботно, бо багато бід вони відводять. Але і приходять до тебе нерідко, відповіді дають, навчання роблять чи попередження різні. Хранитель – як оберіг буде, він до роду твого стосунок має найдрібніше або не має його зовсім, а тільки про збереження тебе печеться. Ми ж – небо породжуємо ясне для всіх із роду Кривошеєвського та Микитівського. Звідси – як сім'я наше по світу ходіння має велике, так і нам треба по світу бути розкиданими на великих одне від одного віддаленнях. Зрозумів тепер, для чого відхід ми з села свого зробили й по різних землях перебуваємо?

Слідчий: – Здається, так... Тільки чого ти мені такі бравади співав, що кожен сам по собі та тільки на себе надію має? Адже зворотне зараз кажеш, Андрію Миколайовичу!

Стоменов: – Це поки в Силі наш рід – ось і здається, що перегин я роблю. Але трапись, як я казав, що менше тринадцяти нас стане та Сили нашої спільної недостатньо буде – тоді й зрозумієш, що правду відаю. Тоді в моменти небезпечні може будь-хто з нас із ворожістю не справитися, але не матиме такий допомоги від роду Кривошеєвського. А роду нашенському або бути в Силі, або не бути зовсім.

Ти не подумай, Сергію Дмитричу, що до роду нашого я всім зарахування роблю, хто походив від сім'я Кривошеєвського чи то з черева породився Микитівського. І далеко не будь-яке сім'я третьоколінне до роду нашого приналежність матиме, а лише те, що шлях у цьому житті пройшло свідомий, магічний. Доки статися це може, хранителі, навмисно нами приставлені, біля нього будуть, але щойно мине термін – і покинуть вони його, обірветься родова ниточка. Потім ця доля вже не цікавитиме нікого з нашого роду. І з бабами Микитівськими приблизна наука виходить: там у породженні тільки баба й повинна бути, щоби мати зарахування до роду. Коли народився у Микитівській хлопець, а дівки немає, от і перервалося родове продовження. Але дівка Микитівська, якщо народиться, вже в наступному коліні рід продовжити здатна...

Слідчий: – Стривай, Андрію Миколайовичу, стривай! У третьому коліні – це, виходить, у тебе син народився, у сина – син, і якщо в наступного теж син буде – саме він продовжуватиме рід, так? (Стоменов киває.) Якщо жінка народила дочку, то дочка цієї дочки стане роду належати, вірно?

Стоменов: – Ні, Сергію Дмитричу, жодної впевненості, що син із третього коліна чи дочка з другого частиною роду Кривошеєвського стане. Найчастіше – і не стають якраз. Але якщо Шлях свій проходять – тоді все вірно... Урозумів тепер, чому діти наші по світу цьому в безлічі ходять, а в роді самому ніяк не більше п'ятдесяти буде загалом? Урозумів, бачу. Тепер на інше відповідь тобі дам, яку дізнатись хочеш (слідчий жартівливо загрожує Стоменову пальцем). Так, може статися, що в першому вже або в другому коліні недужа людина виявиться або немічна, але плід породити зможе. Ніяк їй, що сім'я породить потрібне, ми не сприяємо, за їхніми долями не доглядаємо, хранителів немає поруч із ними. Кого хворий породить – як не іншого хворого, адже так думаєш? Тільки не виходить, як ти вважаєш. Здоров'я сім'ю Кривошеєвському будь-кому, з нього вирощеному, років на сорок вистачить, не менше. Сперечатися з тобою не буду, не завжди сім'я коліна третього здоров'я велике має, та тільки одне відомо достеменно: хто Шлях проходить магічний, той і здоров'я потрібне здобуває невдовзі, і тоді тільки сім'ю своєму хід дає подальший. Отак буде, Сергію Дмитричу, припускати всяке можна, та тільки робиться багато, щоби не було припущень усіляких у життєвості нашій... (Помовчавши трохи.) Збоку послухаєш – так, мабуть, краще й не жити зовсім, ніж таку науку складну осягати... (Посміхається.) Ні, Дмитричу, світло мені живеться, безхмарно, солодко. Ти ось мене зрозуміти силуєшся, але мені тебе зрозуміти багато важче буде, як заговориш про своє... Тільки не заговориш ти, знаю та не прошу тому. Воно й добре, бо не став би я тебе слухати, Сергію Дмитричу. Так, не став би...

(Через певну паузу.) Ще ось чого тобі повідаю... Пам'ятауй річ одну дуже сурйозно, тому що багато вона в тобі розгорнути зможе, якщо засвоїш. Ти, Сергію Дмитричу, потребу

до слів моїх маєш деяку, а я, дивись, та й скажу багато, щоби тобі задоволення дати. Тоді ти мене бійся, як і всякого іншого страшися, хто з підмогою до тебе прийде. Коли людина випадкова або навмисна тобі допомогу робить, вона потім усе життя своє в очікуваннях, що ти їй в ніжки шохвилини поклони бити зачнеш. Людиська – вони про добро говорять тільки, але добра істинного трохи діють, більше нагород різних від нього жадають. Говориться в книгах – мовляв, стукай, і відкриється, але кажу я тобі: не стукай зовсім або колотися лише за потреби смертної. Але ще більше – за стіл не сідай, якщо двері ці тобі відчинили й запрошують, бо не вийде тобі на користь те... Кров'ю стікаєш якщо, то до того прагни, хто залікує рану твою, а вранці й не згадає, що пішов ти, не дякуючи та не прощаючись. Ось добро істинне, якщо тобі завгодно уявлення про нього одержати. А як немає людини такої, кращим смерть прийняти буде, ніж у жалісливих і вдячностей очікуючих лікаритися.

Слідчий: – Суворо кажеш, Андрію Миколайовичу! Навіть якщо й маєш рацію ти – не бувати по-твоєму. Світ такий, який він є, його не переробити...

Стоменов: – А світ переробляти й потреби немає, він завжди справедливий виходить. Ось ідеться іноді, що у в'язницях закон вовчий тримається. Мені довелося одного разу зі злодієм розмову вести, то вони як кажуть? Не шкодує, не бійся, не проси... І слова ці вірними будуть, як би тобі протилежного не хотілося, але тільки це слова лише, а по справі все інше виходить, і люди ті набагато гірші за вовків виходять. Але Маг Смертний жалю не знає, бо Силу має... Він Смертну науку відає, тому й страху не терпить... І не просить, бо Сили його позбавляє діяння це...

Крісто Ракшиєв

(щоденники)

... Сон несподівано вибухнув у моїй голові сліпучим спалахом. Спітнілий, мокрий, я лежав у своєму ліжку, і думки мої були світлі, як ніколи раніше. Нічний прохо-

лодний протяг квапливо пробирався крізь відчинене вікно, відблиски повзли по стіні та вмирили в кутку кімнати. Я прикидав так і так, але з ЙОГО слів мій світ розсипався сніговим пилом. Він був німецький, цей ЙОГО світ... І раптом усе склалося в моїй голові. Я лежав і насолоджувався цим. Я насолоджувався відчуттям власної нікчемності. Я захоплювався красою й пишністю його світу, який не існував для мене... Я парив над землею, переживаючи божевільний захват осяяння. Його світ не існував для мене... Його світ не існує для багатьох... Не для тебе, і не для тебе, і не для тебе – суки ви, суки, сучі ви діти! Не для вас, розумієте!

Він каже для всіх, але не кожному... Подивися на себе, Сергію Дмитричу! Може, тобі? Може, умістиш? Фрейд, Фрейд, ну ж бо ти? Урозумів? Я сміюся в обличчя своєї вбогості, я регочу над вами всіма – розмазуючими свої соплі на паперті церков...

Ти – Маг, Кривошеєв, і тобі не вклонюся я... Але тому вклонюся до землі, чие серце здригнеться та заб'ється в Силі небувалій! Адже є такий! Є такі! Хто шлях пройти осмілиться, їм повіданий, – поклонюся я великим поклоном...

Шістнадцятий день допитів,

четвер

Гтоменов: – 1941 року, коли війна почалася, потрапив один військовий німцям у лапи з усім своїм загonom. Попали вони під бомбування люте, ну а опісля, хто в живих залишився, всіх у полон взяли. І пішли вони німецькими таборами мандрувати: Майданек, Освенцим, Бухенвальд... Людиночка ця, яку Степаном кликали, до самого кінця війни таборами тими блукала, але вижила, у трубу не потрапила, від голоду не померла, кулю свою не знайшла. У сорок п'ятому, навесні, згрібли багатьох – і його в тому числі – та й повели колонами на баржу стару. План у німців такий був: загнати їх усією юрбою на судно це, трюми задраїти, вивести баржу по річці та там усіх і потопити разом... Німець уже інший тоді був, зломлений, байдужий багато до чого. Ось Степан та ще троє його товаришів цим і скористалися. Шмигнули вони в яму бомбову, коли колона йшла, і причаїлися, а ніхто й уваги на це не звернув. Звезло, значить. Ну вони й бігти...

У село якесь забрели, а там немає нікого, ні німця, ні жителя, зовсім нещодавно пішли, ще їжа на столах тепла. Ну, співтовариші Степанові на їжу й накинулися з голодування-то табірного, а Степан трохи поїв і каже – мовляв, будя, хлопці, а то померти можна від ситості несподіваної, шлунок не здюжить. Хлопці-то його не послухалися й страв досхочу наїли, та тільки правим Степан виявився – померли вони всі вже до ночі. Поховав їх Степан, сил своїх малих не пожалкував, а тут і військо радянське наспіло: хвать Степана – і в тил із кур'ером розбиратися, значить, як він примудрився, вражина, в таборах фашистських

опинитися. НКВС його швидко в оборот узяло – здерли одяг та й питають: «А де в тебе, рідний, наколочка табірна буде, га? У чергу на крематорій стояв? Стояв. А наколочки номерної не маєш, хоча у всіх інших є вона. Як це розуміти накажеш?» Степан каже: «Хоч ріжте мене, хоч стріляйте без суду й слідствій, та тільки правду кажу. Полк у мене такий-то, частина така-то, перевірте». Перевірили – є така справа. Ну, йому позначку в документ – і на фронт, шофером, мовляв, повоюй поки що, а живим залишишся – ми з тобою ще побалакаємо. Сів Степан за баранку й до Берліна її і крутив справно. Погладшав трохи на кашах-то фронтвих. Постріляв навіть трохи, коли в засідку німецьку потрапив. З рук чийхось мертвих автомат узяв та й відстрілювався, чотирьох німців поклав. Автомат потім здати довелося, бо не годилося йому. А щойно війна закінчилася – його НКВС хвать і по-новому допит веде: як, чому, хто живим ще залишився, хто помер із людей, йому відомих, чи не завербований ну і таке інше... А ще питають: а чи не доводилося йому діл мати з якимсь Кривошеєвим, який у таборі, йому відомому достеменно, нагляд вів у закладі особливому, що знуцаннями всілякими займалося над людом табірним?.. А-а, нагострив вуха, Сергію Дмитричу, я бачу? Тоді далі слухай.

Установа цієї слави особливої не мала, тому що матеріалом людським користувалося вельми скупко та в живих нікого не залишало. Справи їхні були для науки якоїсь діяні: то людиноньку в крижаній воді тримають, доки не помре, то оперують без усякого послаблення, то отрутами особливими труять. Виходило так, що Степан єдиний свідок був, який Кривошеєва впізнати міг, бо живий залишився й умертвлений не був, як усі ті, що в тих стінах побували. А довелося йому Кривошеєва цього за таких обставин бачити: коли під бомбардування Степан потрапив, засів йому під лопаткою уламок бомбовий. Та так невдало, що назовні стирчав, болів страшно, гнів...

Приводять його на початку сорок другого до лікаря, а лікар і є цей Кривошеєв. Повалив він Степана на табурет та й у вухо йому шепоче: «Ти, любчику, до болю-то приготуйся, бо інструмент у мене столярний буде, ним я залізку з тебе і виколупну,

а наркозів вам, смертничкам, не передбачено. Молися хош богу, а хош – бісу, щоби кров потім зупинилася...» Уперся в спину Степанову чоботом своїм і кліщами уламок-то й витяг – та так старався, що Стьопа свідомість втратив. До тьми він прийшов уже у своєму баракі – вижив, отже. Яма осколкова в тілі його на все життя залишилася, мітка, тавро Кривошеєвське. Ось так він і познайомився з ним одного-єдиного разу. За те НКВС йому вільну й дало. «Якщо, – кажуть, – виловимо коли Кривошеєва, то тебе знайдемо, щоби засвідчив, а поки котись у село своє і ротом зайве не мели, а то язика позбавимо».

Кривошеєв цей, про якого говорю я, – сім'я Ніколове буде. Сім'я нашого багато світом ходить, а потреба тут лише в тому, що через два покоління сім'я це плід потрібний дає, а в двох попередніх – користі для нас ніякої немає. Чому я про Степана тобі калякаю – зрозумієш незабаром. Степан повернувся до свого села, до дружини своєї, дітки народилися в нього. Через деякий час поряд із селом їхнім річку в протилежний напрямок повернути надумалися, от і занастали багато околиць – і село це в тому числі. Перебрався Степан і родина його в місто велике, а яке саме – не знаю я, і там зажили потихеньку. Дітки підрости, самі сім'ями обзаводитися почали. Тільки okazія там трапилася, мені відома. Вийшла заміж донька Степанова молодша за людиньку сім'я цього, Кривошеєвського. Сам Кривошеєв, наглядач табірний, під виглядом фронтовика по Русі блукав і сім'я своє розкидував. Трое діток у нього значилося, та тільки дві доньки померли, а син його залишився їй, так вийшло, долею зі Степановою дочкою зійшовся. Ось те сім'я і є плід Ніколовий, а оскільки трапилася така okazія й так долі переплелися страшним збігом, тому належить синкові цьому, роду Кривошеєвого, багато більшої сили мати, ніж Нікола має. Так мені хранителі мої говорили, а я лише слово в слово тобі, Сергію Дмитричу, переказую. І те, що тавро смерті Гришки Распутіна проявив він у народженні своєму, – теж правда, силу його показуюча велику. Не має він поки що сили цієї, малий буде, лише від смерті випадкової охороняється надійно... Але до кінця століття нинішнього з'явиться Сила його, і стане він Управителем Смертної Сили Магії – і тільки тоді Нікола свою смерть прийме...

А Кривошеєв той, наглядач табірний, про якого я казав, загинув у сімдесятому році, у Нижньому Тагілі живучи. Порубали сокирами його товариші по чарці за слова якісь необережні й поховали квапливо в ямах звальних, де сміття палять міське...

Слідчий: – А Степан цей що? Де він?

Стоменов: – Та живе собі якомсь, а як саме, мені невідомо. Знаю я, що помре він від хвороби страшної, довгої, болісної, а скрутить його від правди звіданої, що дочка його із сином вражини табірної долю свою поєднала. Правда та нутро йому й виїсть... Помре він із досадою лютою на серці, так нікому нічого не сказавши. Ти це, Сергію Дмитричу, зможеш зрозуміти – слово НКВС велику силу над долями людськими має...

Слідчий: – Отже, Андрію Миколайовичу, нового Христа ти нам віщуєш?

Стоменов: – Остигни, Дмитричу, про якого Христе йдеться? Я про Управителя нашого говорю, але тільки Нікола для людськ інших – людина звичайна, непомітна, Сила його їм невідома, а про нового Управителя всі звістку матимуть, до Силі її долучитися зможуть, знання Магії Смертної здобуть. Християни твої про життя потойбічне пекуться та про милосердя різні до себе й близьких від бога всемогутнього, а нас життя потойбічне береже та оберігає за життя земного, а померти час прийде – прийме вона нас, як і будь-якого іншого померлого...

Слідчий: – А про загробне життя повідати можете, Андрію Миколайовичу?

Стоменов: – Чому не повідати, як знаю? Коли я, Сергію Дмитричу, книги-то з цікавості почитав, про магії всілякі намагався щось добути. Читаю, а там ну таку нісенітницю пишуть, нудно стає. Пишуть там, отже, як правильно душі мертвих зі світу того зазивати. Якісь заговори, закляття, то сядь по-особливому, то пиття пий спеціальне – ну, скажу я, здатні до вигадки-то! А щоби з мертвою душею повідомитися – ніякої науки особливої не треба, вони і так завжди з нами поряд ходять. Лише гукни про себе – душа якась та й заявиться... Тільки людям усе Наполеона дух подавай чи то Ульянова, щоби дізнатися, значить, погано йому в мавзолеї-то лежить або нічого. Душу конкретну

простим гуком не гукнеш, її шукати треба, як я хранителів своїх шукав навмисно, а от випадкова забреде легко, і поговорити з нею можна, доки це не втомить тебе чи її. Або родичі померлі швидко приходять – тільки подумай, і вони тут як тут, а оскільки людська цього відати не відають, то й бродить душа, значить, поруч чи уві сні приходить, де сумнівів у нас нема. Дітки багато більше за дорослих бачать, бо розум у них ясний, світлий, та тільки дорослими він у них і забирається. Калякає дитя з домовиком чи з духом якимось, а папка з мамкою його тут як тут опиняються, кажуть, що, мовляв, не видумуй і нісенітниця не говори, бо немає ніяких духів, душ, домовиків та русалок, а все це вигадки й казки. Отак діток розуму їхнього ясного позбавляють, сліпими роблять, хоч і очі відкритими залишаються... А душ мертвих велике число по землі ходить, проте, щоби заговорити з ними, знову навчитися треба цьому. Але це опісля я розповім, а поки про питання твоє повідаю...

Царство мертвих неоглядне буде. Немає там меж ніяких, і немає місця такого, куди б душа смертна забрести не змогла. Ви от зірки далекі розгледіти тужитеся, а духу смертному на тій зірці побувати – усе одно що тобі голову повернути. Багато чув я від людей і в книжках читав про чистилище та про сковороди жаркі, про пекло й рай небесний, та тільки не казували про це ні Нікола, ні мої хранителі. Пекло й рай, Сергію Дмитричу, в тобі самому є повною мірою, і тільки від тебе одного залежить, що буде для тебе інший світ, який звемо ми царством небесним, – пеклом чи раєм... Бачу, не розумієш ти мене. Дивись, Дмитричу, Достоевського-то читав, мабуть; убив цей Раскольник (випадкове чи навмисне перекручення прізвища героя роману Достоевського – Раскольников. – Прим. авт.) його старий – та й убив, що тут грішного-то буде? Але вийди так, що опісля цього він би смерть швидко прийняв, – довелось би йому мучитися вічно в царстві іншому, і ніщо на світі муку його б не втішило... Не тому, що вбивець він, а лише тому, що муку ту терпів.

Або ось візьми мужика звичайного, який до хмелю пристрастився, відрадую п'яною живе, – помре він якось, і буде йому знову мука вічна, тому що пристрасть має цю, а задовольнити

її немає в нього можливості ніякої. (Слідчий киває головою.) Закивав, закивав, як кінь, – зрозумів, значить. У тобі, Сергію Дмитричу, пекло й рай обидва містяться повною мірою, і від тебе залежить, пеклом чи раєм буде тобі царство мертве.

Слідчий (перебиваючи): – Стривайте, Андрію Миколайовичу... Виходить... Отже, якщо ви кажете, що Сила дається в протилежності та на землі цій ви мертве шаную оточуєте й Силу в нього берете, то...

Стоменов (перебиваючи): – Ну і Дмитричу, от не очікував, міркування маєш, далєбі. Вірно, вірно судиш: Сила в царстві потойбічному береться з місця протилежного, тобто зі світу нашого, земного. Тому небіжчички незліченно світом цим ходють – чують Силу, та тільки долучитися до неї не можуть. Це як людська, що в будинок Леніна натовпами величезними пруть, – чують Силу, та тільки не відають цього, а якби й знали, то взяти б не змогли, бо не вміють того. Ось так, Дмитричу, виходить, снують перші вколо других, а другі – вколо перших, а користі не мають, бо не знають... Лише маги Сили Смертної прихід мають, коли захочуть, і Силу беруть, скільки наказано Управителем їхнім...

Буває так, Сергію Дмитричу, що грішила, за мірками людськими, людина багато, а як до царства мертвого потрапила – ніякого покарання їй і немає там, і живеться їй спокійно – а чому так? Тому що совісністю себе не мучила, пристрастями багатьма не маялася – от і спокій отримала. Або покохала баба мужика якогось, а мужик її помічати не хоче. Баба помаялася, думку дурну має – не жити, мовляв, без нього – і в зашморг. Та тільки бабі тій і на світі тому незліченно муку приймати, іншого їй не дано буде. І не через те, що вбила вона саму себе, грішниця й божа злочинниця, а через те лише, що саму себе покарала вона на віки вічні... А інші – жили довго і щасливо, та й померли вони в один день – так вони, Дмитричу, і на світі тому завжди поряд будуть, у коханні, спокої та злагоді великій. Ось воно яке є, царство небесне. Нема там судилища ніякого, а суд завжди над собою сам чиниш – і ніхто більш...

Якщо плотське страждання має людина, тіло її недруг мучить, катування робить чи хвороба якась вимотує – звільнення

буде людині цій, коли помре вона, біль земний на землі й залишиться. Але якщо, прийшовши в царство мертвих, душа лютою ненавистю мучителя ненавидить – страждання буде душі такої, бо немає можливості в неї помсту свою здійснити. Навіть і мучитель якщо помре, послаблення не буде – страждати цій душі вічність невідворотно.

А тому виходить, Сергію Дмитричу, що рай якщо знайти хочеш на світі іншому, то живи так, як завгодно душі твоїй, тільки померти зумій безпристрасно, пристрасть свою із собою не захопи. Як раніше бувало: стариться мужик якийсь, так і від утіх тілесних відходить, гірку не п'є та цікавості не має, зла ні на кого не тримає, про багатства й добро не печеться – от і вмирає тихо, покійно та в царстві небесному життя покійне має. А мреш якщо біля скринь своїх величезних, журишся про гроші свої непотрачені – от і прийми на тому світі муку нескінченну, тобою породжену...

Віт Ценьов

Як звичайний середньостатистичний громадянин, я доволі забобонна людина, і не дуже мені хочеться думати над тим, що чекає на мене після смерті. Коли думаєш про такі речі – поступово накочує страх, і більше про це намагаєшся не думати. Говорять, у психології є спеціальна теорія про те, що основні людські проблеми походять від глибоко захованого страху смерті. У чому тонкощі цієї теорії – я не знаю та й не прагну дізнатися. Без натхнення я взявся писати цю книгу... Писати цю книгу... Мій читач може запитати мене: «А в чому твоя заслуга буде, Віте? Хіба це ти написав, про що ми читаємо? Ні, написано все це не тобою, а ти взяв та й поставив своє ім'я на титульному аркуші. Чому поставив – незрозуміло нам, шановний письменнику, поясніть, а ми будемо вельми вдячні».

Я відповім тобі, мій спостережливий читачу. Так, на титульному аркуші моє ім'я, і я вважаюся автором цієї книги. Чому? Буду небагатослівним – так Крісто побажав.

«От записи мої, от я сам, розповісти багато чого можу, але не подужати мені книгу цю, Віт, їй-богу, не подужати, тому пиши ти: пом'янеш мене – добре, не пом'янеш – ображатися не буду. Хоч так пиши, що сам допит ведеш, начебто від себе особисто, але тільки іншого нічого не перекручуючи, – як за мою стенографією є, так і йди. Тільки послідовності я не дотримувався: то одне нахлине, і я запишу те, що відбувалося пізніше, а то після цього інше – багато раніший допит. Плутанина в мене і в голові, і в записах – тобі розбирати та вкладати все це...»

Користуватися порадою Крісто я не став, слідчим не зробився й залишив усе як є, навіть відверту непослідовність у днях допитів Кривошеєва зберіг у первісному вигляді. Так було в його зошитах під номерами 1, 2 ну і таке інше... Не знаючи, що робити з щоденниками Ракшиєва, я просто вирішив включати уривки з них у контекст між стенограмами допитів. Читати його щоденники було важко, я наважився прибрати більшу частину ненормативної лексики та суттєво підробив текст стилістично.

Писалося важко, а висловити своє ставлення до написаного виявилось ще важче... Книжок є багато, істини у всіх різні. Я намагався як міг зрозуміти ту дивну філософію, яку він неквапливо викладав із рядків стенограм допитів. Іноді мені здавалося, що я розумію та навіть більше – приймаю все те, про що він прагнув повідати, іноді – немов надламувалося щось, і відчував я тільки одне-єдине – страх та розпач... Але йшли дні, страх мій зникав, і з'являлися невідомі Сили...

...І я знову сідаю за друкарську машинку...

Крісто Ракшиєв

(щоденники)

Мені сняться мертві... Сняться майже щоночі, приходять мати, приходять батько, говорять зі мною про щось – довго та втомливо. Сплю погано, ліки не допомагають, часто паморочиться в голові, сили закінчуються. Мене турбують слухові галюцинації – напевно, я божеволію, чую якісь голоси, звуки, шарудіння, стукіт... Трохи допомагає холодний душ. Пишу сімнадцятий день допитів. Своїх думок немає...

Вісімнадцятий день допитів

11 серпня 1978 року, п'ятниця

Стоменов: – Відомо мені, Сергію Дмитричу, яку саме цікавість ти до мене маєш, а тому запитати в тебе хочу: назви мені слів яких-небудь, що хвороби означають різні...

Слідчий: – Хвороби? Та скільки завгодно! Свинка, жовтяниця, рак, печія, діабет, інфаркт, епілепсія...

Стоменов (перебиваючи): – Буде, буде, розійшовся, ти подивись-но! Ну а тепер слова мені скажи, що здоров'я твоє чи інше чиесь означають, га?

Слідчий (знижуючи плечима): – Здоров'я й буде, як ще назвеш? Хвороб багато, а здоров'я одне буде... Кров із молоком... Богатирське здоров'я, сибірське здоров'я...

Стоменов: – Дивись, як виходить, Дмитричу, – як про хворість заїкнувся я, так із тебе слова в різні боки полізли, а як про тіло справне, добре сказав, так запинка в тебе вийшла, і нічого путнього сказати ти не зміг. Слів хворобих багато вигадали ви, як кулями, дурними словами цими пострілюєте, а ось слів, про здоров'я розказуючих, не маєте зовсім. Відомо мені, скажімо, що у лікувателів ваших від сорока до шістдесяти тищ слів є, які про хвороби тлумачать, але запитай їх про здоров'я – і вони, Дмитричу, і двох десятків не наберуть. Хош вір мені, а хош – не вір, але правда така буде: якщо бажаєш людям послаблення від хворостей дати велике, то так зроби, щоби слів, що здоров'я означають, було в людини на думці не два чи три, як у тебе, а тисячі дві чи то більше. І як зробити це – вашим мужам ученим завдання буде. Пам'ятай міцно: чим

більше хворих слів, тим хворості більше. Незабаром і ваші мовознавці до цього докумекають...

Дивись, Сергію Дмитричу, я тобі це враз у подробицях пояснення зроблю: скажімо, час від часу виходить із тобою якась okazія – у тебе разки два на місяць відчуття буває, що по нігтях на твоїх ногах бігають мурашки. Ну бігають і бігають, але ти до лікаря йдеш та кажеш йому про це. Лікар лоб свій чухає, тому що в книгах вумних нічого про це не сказано, – та й пише роботу вчену: відкрив, мовляв, хворобу нову й назвав її мурашкія. Ось так, Сергію Дмитричу, хворобам багатьом і хід дається. Зачесались у когось пальці на ногах, а вчені мужі ваші вже відають: так у тебе, любчику, мурашкія, хвороба така, лікувати треба... От і вся наука буде (слідчий сміється)...

Слідчий: – Ну, вморив, Андрію Миколайовичу! Виходить, і раку немає, і інфаркту, а все вигадки одні, і мруть люди через самі вигадки виключно, так? Вірно тебе розумію?

Стоменов: – Є, є – і рак є, і мурашкія ця (слідчий сміється).

Тільки раніше люд сільський бздів як хотів, а лікаря ваші і це в науці прописали (слідчий сміється), чи неправду кажу? Єрофей, скажімо, бздуном був надзвичайним, за версту чути, а особливо нападало на нього, коли хрестився й поклони відпускав Царю небесному (слідчий регоче), то ж хіба хтось із села нашого думку мав, що хворобка це? От як, дивак людина, заливається, ніби сказав я смішне... Ти повідай – так і разом посміємося...

Слідчий (відтираючи очі): – Не ображайся, Андрію Миколайовичу, речі ти правильні тлумачиш, тільки сміху мого не розуміти тобі... Вибач...

Стоменов: – Кривошеєвські й до навернення на Силу Смертну особливо не хворіли, ну а після – і думати забули, що це таке є. Але категорично наказ нам дано Ніколою: словам хворобим ходу не давати. Розмови такі не веди та про себе думку не тримай, а як зробити потому – навчав він нас. Бігає якщо лисиця лісом і хворобів не відає – що вона, Дмитричу, здоровіша за людину буде, га? Та ні, а тільки різниця вся між лисом і людиною буде, що лис слів мудрованих не говорить, харчується вірніше

та ще від правил моральних мучеництв не приймає, а душить собі тхорів і інших звірят на їжу й живе собі безтурботно. Маг Кривошеєвський за тими ж законами живе: слів отруйних він не відає, стражданням пустим не журиться, харчування має розумне та життя в іншого на догоду свою відібрати може...

Слідчий: – Я цієї патетики, Андрію Миколайовичу, не розумію. Живете-то ви всі в суспільстві, будучи людьми іншими оточеними, в якому закони є та правила, – і цим законам необхідно відповідати... Якщо ти мені про лисицю тлумачиш, то чому сам, як вона, в лісах не живеш? У тебе квартира була непогана, пенсію ти отримував регулярну – а якби ні, як би харчувався, скажи? Звідки в тебе документи справжні – говорити не хочеш... Приховуєш ти чогось, Андрію Миколайовичу, викручуєшся – ось що я тобі скажу!

Стоменов: – Є на землі цій людяк спільнота – вона природі захист робить. Шукають люди звіра якогось рідкісного – та й у книги його записують, у клітки садють спеціальні, охороняють тобто всіляко від повного його зникнення. Та тільки не має це жодної потреби, бо коли ліс і гори з річками цього звіра зі своєї книги, люду невідомої, вже викреслили – то й потреби по цьому звірові у природи більше немає. Якщо, скажімо, людиська ті пожежу лісову гасити беруться – то їм від цього лісу подяка є, а ось користі від порятунков комашок рідкісних немає, Дмитричу (слідчий встає, підходить до Стоменову й відстібає в нього наручники. Стоменов блаженно потягується та потирає зап'ястя)...

Крісто Ракшиєв

(розповідає)

Коли полковник це зробив – я буквально на стільці підстрибнув. Це було безпрецедентне, найгрубіше порушення інструкції допиту. У холі постійно перебували охоронець і черговий офіцер, які за командою слідчого знімали з підслідного наручники, щоби він попив води, почухався, проводити його до туалету тощо... У разі наручників, пристебнутих до сто-

лу, свобода дії рук становить не більше десяти сантиметрів. На кожного з підслідних, окрім загальної директиви, розроблялися особливі приписи. Іноді підслідному доводилося випорожнюватися прямо в кабінеті допитів – йому відстібали тільки одну руку. Для одного буйного, знімати наручники з якого було категорично заборонено, знадобилося ще робити спеціальну гумову маску: він часто просив пити, а під час спроби напоїти його робив неймовірні зусилля, щоби вкусити будь-кого... Когось, навпаки, дозволялося допитувати взагалі без наручників Але це зустрічалося виключно рідко. Усі приписи склалися лікарською колегією і йшли на підпис до начальства... Найменша помилка у вимогах до допитуваного означала злочинну недбалість та суд, тому приписи найчастіше були надто категоричними. Так було спокійніше... До Стоменова, згідно з інструкцією, не можна було навіть підходити поодинці, а тим більше знімати з нього наручники. Подібні випадки іноді все ж таки бували: слідчий із якихось причин порушував приписи безпеки щодо поводження з підслідними. Один такий випадок вийшов у Фрейда: він перестрашувався, пред'являючи жорсткі вимоги щодо безпеки до підслідного, який, як він вважав, «клопа не задавить», а слідчий, що неофіційно поділяв цю думку про безпеку, відстебнув одну руку, щоби напоїти «тихоню», – і враз утратив ліве око... Надивився я, Віт, усякого надивився!.. Я довго потім думав, що сталося цього разу: навіювання, телепатія, гіпноз? Хер його розбере! Без будь-якої на те причини гебешник зняв із Кривошеєва наручники...

Стоменов: – Ой, спасибоньки, Сергію Дмитричу, уважав старого, а то затекли рученята-то мої... (слідчий сідає). Оце моя відповідь буде на докучання ваші з приводу, де я документ узяв...

Слідчий (піднімаючи брови): – Перепрошую, що? Я чогось...

Стоменов: – Я ж тебе, Дмитричу, відмикати мене не просив!

Слідчий: – Секундочку!.. (Схоплюється.) Руки на стіл! От чорт!..

Стоменов (спокійно): – Та не снуй даремно, не снуй, Дмитричу... Ось, дивись, руки я ложу, а ти підходь, заковуй, якщо не

дозволено-то... (Слідчий у задумливості завмирає на секунду, тримаючи палець на кнопці виклику, потім підходить до Стоменова й застібає наручники. Стоменов усміхається.)

Слідчий (сідає): – Гаразд, Андрію Миколайовичу, обговоримо...

Крісто Ракшиєв

Він досадливо так на мене подивився тоді... Одного-єдиного разу я бачив цього радянського полковника розгубленим, який виказав якісь приховані, небажані для нього емоції, – я бачив це, і мені зрозуміла була його досада. Можливо, минули якісь миті, перш ніж він остаточно взяв себе в руки. Після цього слідчий знову був стриманий, приязний, ввічливий, уважний, іноді я чув, як він сміється, – сміх у нього був глухий і розкотистий. Є люди, що вміють незаразливо сміятися, – полковник був із таких...

Стоменов: – Хто має Силу, може зробити так, що інша людина виконає твоє бажання тільки тому, що ти правильно про нього подумав... Не ображайся на мене, Дмитричу, я не зі зла це зробив, а тільки аби ти не сумнівався в тому, що я знаю. Чую, як розум твій іноді вибухнути готовий, – і погоджуєшся ти зі мною, і в ту ж хвилину не можеш погодитися зі мною в жодному разі... Ти людина сильна будеш, і я до тебе повагу маю. Я тобі ПОКАЗАВ, щоби не докучали мені набридливим питанням, де я документ дістати спромігся, – і більше з цього приводу говорити охоти не маю. А на інші твої цікавості за можливості відповідь дам...

Вісімнадцятий день допитів

Гтоменов: – Коли сказував я, що сорок деньочків утрим мовчанням мав, Борислав тільки дивився скоса, та й нічого більше. Я тобі, Сергію Дмитричу, навряд чи зможу в подробицях розтлумачити, як у мене цей крик безмовний вийшов. Але після того покликати мужика сільського міг я завжди, хоч би як далеко від нього не перебував. Хош – п’ять верст, хош – сто... Тоді я ще в слабкості був, Сили не мав серйозної – тому й поміч міг отримати, якщо мав потребу. У Магії є мить одна, коли відриваєшся ти від світу, що тебе оточує, назавжди. Під час наставання його та опісля вже не прийде до тебе з підмогою ніхто, як би ти не голосував. Поруч стоятимуть – але навіть пальця ворушіння не дадуть, щоби лихо твоє залагодити разом. Чому так діється? А для того це виходить, щоби Маг майбутнішній або Маг сформований на себе повний оперт мав – і ні на кого більше. Поки сподіваєшся, допомоги прагнеш – власну Силу ховаєш, спертися на неї не можеш, скористатися нею по-належному. А тому крик мій тодішній першим і останнім був за все моє життя довге... Хоча ні, трапилося ще разок, коли незрячим віч-на-віч із лісом залишився, – заголосив було, але й зрозумів тоді остаточно, що не з’явиться допомоги мені ніякої... Ти от, Дмитричу, подробиць знати хочеш, а я слів для них не маю. Як мені тобі розтлумачити, що я думку свою твоєю зробити можу. Ніби в тебе вона народилася в голові твоєї, а ти їй і хід дав потрібний. Ось ви мене куєте до столу цього неодмінно, так і куйте, якщо вам спокій від того виходить. Але так доти лиш буде, поки хранителі мої пустощами залізку цю вважатимуть.

Вона мене не бентежить, шкоди мені не робить – ну й гаразд. Не я – ви, Сергію Дмитричу, страхи терпите: раптом кинеться, вчинить чогось, руки на себе накласти надумає, хто зна... Тільки от руки зрідка важчають від одноманітності сидіння мого.

Тепер словом кажу: відкуй ти мене, біди не буде ніякої. Виконаєш?

Слідчий (заперечливо хитає головою): – Не можу, Андрію Миколайовичу...

Стоменов: – Боїшся... Гаразд, гаразд, не прислухайся, це я так, несурйозно...

П'ятнадцятий день допитів

Стоменов: – Мужик сільський спить не так вже й багато, але цупко спить – із гармати не розбудиш. Нікола сказував нам, що є одна книга, в якій вчитель просить учнів своїх чувати, але ті все одно засинають сном безпробудним (найімовірніше, мається на увазі Новий Завіт. – *Vim Ценьов*).

«Кожному, – каже, – з вас муку безсонну прийняти доведеться, та тільки інакше все буде, ніж у книзі тій говориться...» Це зі мною сталося після того, як мовчав я сорок днів і сорок ночей. Надвечір, одного дня осіннього, мені Нікола велить: «Вирушай до лісу, а коли повернутися з нього – сам дізнаєшся, одкровення тобі буде». І побрів я, Сергію Дмитричу, до лісу. А там – тиша дивна, жодної душі не було: пташиних голосів не чути, звір не прошмигне, тільки шарудіння листя опалого й гілки дерев хвилюються. Зі мною ні харчу, ні ножа чи рогатини, щоби, значить, від звіра відбитися, якщо станеться що... Тільки темніти початло, дивлюся – вовки, зграя величезна, штук тридцять, не менше буде. Взяли мене в коло й тиснуть потихеньку, пащі скалять голодні. Робити нічого, подерся я на дерево, гілку на висоті знайшов поміцніше та й примостився. Темінь швидко прийшла, ліс накрила собою, немов ковдрою. Вовки під деревом варту тримають. Гукнув я сільських наших голосом внутрішнім, та й на допомогу чекати зібрався. І така сонливість мене взяла після цього – спасу нема. Голод зник, спрага зникла, холоду не чую, мерзнути перестав, і одного тільки хочеться – заснути цупко. Але тільки повіки опущу – вовки внизу вити зачнуть у ту ж хвилину. Якщо засну, думаю, вниз упасти можу, а там вони мене

вмить роздеруть. Очі потру, міцніше в гілки вчеплюся, зі сном боротьбу веду, та тільки не виходить у мене нічого... Змикаються повіки мої, шум у голові стоїть гучний, руки слабнуть, тіло не слухається... Вовки внизу заворушилися, навколо дерева забігали, гарчать страшно, жадібно. Стрепенувся я, зрозумів: допомоги не буде мені від Кривошеєвських, а виходить тільки, що здюжу якщо – добре буде, а ні – зжеруть мене звірі...

А що далі відбуватися стало – мені, Дмитричу, описувати непросто. Пройшов раптом озноб мій, страх смертний щезнув кудись, сонливість зникла, і навколо мене ніби світліше стало. Бачу все чітко, як удень: вовки в різні боки біжать. Раз – і не залишилося їх жодного. Із хвостом останнього, що в кущах майнув, перший промінь світла пробився світанковий... Усю ніч, виходить, я на дереві просидів, від вовків хоронився та зі сном нездоланим борюся. Гілка величезна, сидів я на якій, раптом проламалася піді мною, і на землю я впав – упав, проте не забився, немов на перину ліг. Встав я, оправився – і таку силу в собі почув, Сергію Дмитричу, таку силу – це ж словами висловити неможливо... Таке почуття, ніби землю всю нашу на плече можу скинути й понести, ніби дерево могутнє з землі видерти зумію, якщо дуну на нього легенько. Тут голос мені шепоче чийсь – йди, мовляв, у село. Ось так я муку сонливу й витримав...

Слідчий: – Ну і як, висмикнув хоч дерево одне з такою силою, га?

Стоменов: – А пощо драти, я й так Силу свою знаю. Не розумій усе так достеменно, Сергію Дмитричу, адже я образно кажу. Силу мати, щоби ворога розтроцити, як я вже казав, – не велике мистецтво. Сила справжня Магічна – знесилити навколишній світ для спокою твого та для справ тих, про які хранителі заповідають. А щоби Силу цю, якщо маєш її, не загубити, не розтратити даремно, треба вміти її примножувати періодично. Якщо ти людина звичайна будеш, але Силу знайти хочеш нелюдську, то утрим різний пізнати тобі треба в міру необхідну, і якщо гідним будеш у цьому – і Сила буде в тебе. Маг Смертний утрим нечасто робить, бо урвалитися з ним уміє, а Силу його велику дає йому царству мертвому поклоніння, хранителі його та ще й царство думки смертної.

А що є таке це царство смертної думки – розтлумачу я тобі зараз... Якщо ти один, Сергію Дмитричу, у кімнаті велику цигарку свою смолиш, то в тей кімнаті дим чутиметься. Якщо багато людей, крім тебе, ще в цій кімнаті цигарками димлять, то як кажуть? Накурено – хоч сокиру вішай. Ось так і страх смерті в людак буде: якщо одна людиночка боїться, то в царстві іншому вловлюється це, а як весь люд земний страх великий відчуває, то й у царстві небесному дим звеличезний складається. Дим цей – як електрика буде: він зможе вбити, а може світло дати та силу велику. Вичитав я, Дмитричу, що слово є наукове для електрики цієї небесної, смертним страхом насичуваної, – грегор називається, чи як його там (найімовірніше, Кривошеєв мав на увазі егрегор – гіпотетичне ментальне втілення будь-яких колективних ідей. – Віт Ценьов). Нічого на світі немає сильнішого за грегора цей: усе мінливим буде – ідеї різні, думочки, віри, життя будь-яке – тільки Смертна Сила вічна є, яка не знає ні моралей, ні істини, ні часу, ні законів ваших фізичних. Ми, Кривошеєвські, до грегора цього приєднані міцно, бо живить він нас Силою та енергією.

Слідчий: – Скажи, Андрію Миколайовичу, якщо є відповідь така, ось яку річ... Ти тут багато про магію тлумачиш, про силу вашу величезну та про те, як ти, власне, магом зробився, а от звичайна людина, що тебе послухала, повчання твої виконала, – чи зможе вона магом зробитися?

Стоменов: – Зможе, Сергію Дмитричу, люд деякий до Магії Сили Смертної прилучення мати, та тільки вийде з того товк нечисленний. І справа навіть не в тому, що немає в люду цього Вчителя, якому вірити вони будуть самовіддано й беззаперечно, а в тому, що надто вже сміття велике в головах людських... Упродовж багатьох і багатьох років свого становлення людина вчиться все більше взаємодіяти зі світом на основі загальноприйнятих висновків і все менше – на основі безпосереднього переживання цього світу. Для звичайної людиночки навколишній світ має особливість постійно не відповідати уявленню про нього – тому людиночка ця так часто страждає й так часто розчарується... Маг Сили Смертної не відає, що таке розчарування, тому що

приймає світ таким, яким він себе пред'являє. Чи багато людей, Дмитричу, вміють прийняти діяння земні таким от чином? Ти можеш подумати, що якщо не розмежовувати у світі добро і зло, то настане великий хаос... Тоді скажи, чому в природі звір лісової поділу не має на праведника та грішника, але не буває від цього жодного лиха? Ти, Дмитричу, можеш і інше мислити – що я плутанину маю: то калякаю про те, що Сила велика завжди в протилежності своїй буде, а те, що немає цих самих протилежностей у природі земній. Та тільки не плутаю я, бо говорю про протилежності як про категорії, а ви – як про якості...

Слідчий (перебиваючи): – Ну, Андрію Миколайовичу, дивуюся я тобі! То кажеш ти як звичайний мужик сільський, а іноді послухаєш – прямо як учений промовляєш!

Стоменов: – Наукових мужів ваших не переспорити мені буде, словами мудрованими не володію, та тільки й без нужди мені все це. Не мій час і не моя участь – людяк Магії Смертної вчити. Час прийде – і ввійде сім'я Ніколове в силу свою велику, тоді й Маг цей, той, хто Ніколу змінить та керуватиме всім, – знання дати зможе...

Крісто Ракшиєв

(щоденникові записи)

Полковник державної безпеки Радянського Союзу Сергій Дмитрович – це все, що мені про нього відомо. Я не знаю, чому тут саме він, а не хтось інший... Я не знаю, чому він невтомно веде допит день за днем, не відпочиваючи, без вихідних... Де ті троє підполковників, які приїхали разом із ним?... Облюбували, напевно, пляж і ніжаться під променями сонця... Можливо, вони головніші за нього, хоч і за званням нижче, та приїхали сюди відпочивати, і тільки він, Сергій Дмитрич, тут для того, аби дізнатися щось важливе в цього Кривошеєва... Ніякий, звичайно, то не допит – так, бесіда двох друзів, дороги яких розійшлися та знову зійшлися через деякий час... Тільки руки, намертво приковані до столу в одного з «друзів»,

повертають мене до реальності того, що відбувається. Іноді мені здається, що обидва вони час від часу відчувають певну досаду від цієї реальності. Ось-ось полковник скине з себе цю маску, вони обіймуться, забредуть у якусь квартирку на околиці й почнуть ненаситну квапливу балаканину без жодних умовностей – без протоколів, наказів, інструкцій, наручників і інших формальностей...

Кривошеєв не втомлюється говорити. Він може говорити по шістнадцять годин безперервно: не згадуючи про їжу, пиття, туалет нарешті, не виявляючи жодних ознак втоми. Кажуть, він спить не більше чотирьох годин на добу. Він п'є або дистильовану воду, яку спочатку заморожують, а потім розморожують – як він просив, або трав'яний гарячий чай без цукру. Іноді просить мед до чаю, обов'язково стільниковий... Охорона балакуча, та й цікавих багато. Усім хочеться знати, чим живе цей старий пердун, чим він дихає, що робить. Те, що відбувається в його палаті, знає половина персоналу, і секрету в цьому немає... Те, що відбувається на допитах, знають людей шість, не більше, включно із самим Кривошеєвим.

Його годують так, як він забажає. Я приблизно знаю його меню. Вранці він випиває чашку свого трав'яного чаю й нічого не споживає. Їсть він удень, хоча ні, скоріше ввечері, годині о п'ятій чи шостій, коли як... Один тиждень у нього виключно вегетаріанський, наступного він спокійно їсть м'ясні страви. М'ясо або відварене, або ледь підсмажене... Невеликий шматочок хліба... Жодної здоби, солодкого... Сіллю користується виключно рідко, не визнає ні соусів, ні м'ясних приправ... Більше разу на день він не їсть. Приблизно раз на тиждень не споживає цілу добу, тільки п'є в невеликих кількостях чай чи воду... Три дні не їв зовсім – і жодних тяжких ознак у ньому я так і не побачив. З плузду можна з'їхати! Одного разу попросив грамів п'ятдесят червоного вина... Горщик із його проклятою землею йому принесли, чим він був цілком задоволений... Чорт!

Я потихеньку розглядаю його іноді... Тверді, мужні риси зазмаглого обличчя, рівні білі великі зуби, м'яка сива борода, густе сиве волосся – жодної пліщини й залисини, дещо завеликий

ніс, вологі губи, підтягнуте сильне тіло без жодної краплинки зайвого. Він здається мені рано посивілим зрілим чоловіком, я б не дав йому й сорока, якби не ця абсолютна сивина – вона збиває з пантелику, вказує на вік. Або він рано посивів і йому, звичайно, зовсім не вісімдесят. Жодного зайвого руху, повна відсутність нервозності та хвилювання... Ніколи не пітніє, не змінюється в обличчі, я так і не побачив, щоби він зблід чи почервонів... У кожному його рідкісному русі, незважаючи на приковані руки, – спокій і неймовірна внутрішня сила...

Я дивлюся на наручники, які сковують його. Мені здається, якщо він захоче, то розірве їх легше, ніж якийсь могутній силач рве в руках колоду карт...

Чотирнадцятий день допитів

Стоменов: – Протилежність, Сергію Дмитричу, велике диво, але тільки і є в цьому каверза одна неявна. Була справа в мене, років п'ятнадцять тому я довго з однією людинонькою мав розмову... Сподобався він мені якось, глянувся, ну я йому й розповів багато. Хранителі не протилися, людинонька ця слухала мене на повному сурйозі з рік, не менше. Та тільки okazія в тому вийшла ось яка... Запрагнув він, як і ми, Магом Смертним зробитися й усі укази мої виконував у великій точності, та тільки й погубила його завзятість ця. Від ваших багато, Дмитричу, від того виходять, що речей незмірну кількість розуміти ви прагнете з позиції – «чорне або біле» – і не інакше. Дивись, як виходить: якщо здоров'я людина має міцне, то силу велику вона через хворобу набуде. Є й слово наукове щодо цього, не пам'ятаю... Як захворав один раз, то потім уже й не захворіє аніколи...

Слідчий: – Імунітет!

Стоменов: – Ну хай і мунітет твій, сперечатися не стану. Але коли дуже нездоровий ти будеш, то де Силу шукатимеш, га?

Слідчий: – У здоров'ї, виходить?

Стоменов: – А де ж іще? Сила завжди там, де тебе немає, тобто в протилежності твоїй. Вона, Сила тоя, завжди вислизас від тебе, Сергію Дмитричу, і це треба завжди пам'ятати. Коли книги я різні читати удумав – ну, далєбі, сміх один: чогось там вдієш та й магом величезним станеш... Так не буває, і ти це міцно пам'ятовуй: куди б не встав – у тому, що навпроти тебе, завжди Сила більшою буде, але щойно протилежність кори-

стати почав – тади те, чим ти був і де стояв, посилення набуде. Тому й виходить, що шлях єдиний і непримиренний завжди слабкий є. Та людинонька, з якою я розмову мав, так цього й не урозуміла. Силу вона набула, та от тільки новим добрим Богом вважати себе стала, добро своє чинити наполегливо, та й незабаром злом замаралася, якщо поняттями вашими пояснення давати. Замаралася – та так і залишилася, ну а результат тут ясний мається – загинула ця людинонька, тому що справи великі поривалася повернути, а Силу свою порозгубила вкрай... Якщо, Сергію Дмитричу, страту для людиськ чиниш на блага великі державні, то запам'ятовуй: на страчених трьох одного помилувати треба наднеодмінно, а опісля – всім наступним трьом злочинцям милість дати й відпущення. Ось так Сила може бути великою державною. Я це тобі відкрито повідую, але невиразно, здогадкою, це і так дію має: візьми часи післяреволюційні – то, значить, терор червоний, людиськ натовпами величезними до царства небесного відсилають, а то селянству й люду різному послаблення велике йде. Або то людяк заарештовують у ще більших кількостях, а то амністії всякі оголошують ураз – все через те буде, що здогад є про закони ці Сили Великої, та тільки користання має випадкове, здогадкове, а тому й виходить, що справа, яка плідною може бути, пустою стає...

І ще ось що скажу, Сергію Дмитричу. Якщо ти в люду звичайним просто сильнішим стати хочеш, то користай засоби, які для цілей твоїх в опозиції будуть. Ну а якщо ти Силу велику набути бажання маєш – то своєю опозицією стань на якийсь час.

Слухай, Дмитричу, байку одну – вона ще не відбулася, але відбудеться через деякий час. Я тобі її повідую, а ти... Ну, твоя справа буде... З'явиться в Росії лікар один дуже тямущий. Він діток лікуватиме, і так вправно, як ніхто до нього цього не робив. Та ось тільки станеться з лікарем тим дивність одна: потягне його дітей убивати іноді. Сотням дітлахів хворість прибере, а одного згубить потихеньку. Тягнути його до цього буде тягою незбагненною. Потім того лікаря ізловлять і страту зроблять йому через розстріл.

Лікар цей здогад свій невизрачний висловить – та тільки не прислухаються до нього, а він зразкове людям скаже, що я тобі кажу. Сила могутня в протилежності прихована, і він ту Силу здобув випадково... Знаю, знаю, Сергію Дмитричу, не укласти тобі цього в голівоньці своїй, та й іншим пояснення дати не зможеш. Але тільки довкола огляд зроби, до речей багатьох придивись уважно – і урозумієш, що моя правда буде. Візьми бодай німця – бач, який миролюбний став, живе сито, ні на кого зла не тримає. Чи багато товку буде, якщо удумає він реванш узяти? Так я тобі скажу точно – ніякої користі, а одна смерть та досада. Німець це чує, тому й миролюб такий зробився, протилежність свою здобув. Ну а вік цей вийде весь – дивись і мене згадуй, знову німець заворушиться, жвавим стане. Тому що досить, Сила минула слабшати починає...

Віт Ценьов

Протилежність, не протилежність – не знаю, правий Кривошеєв або не правий, та тільки щодо німців він не обдував. На дворі десятиліттями було «холодно», йшла холодна війна, і ми весь цей час жили в неявному страху, що колись війна почнеться, колись імперіалісти її розв'яжуть... Але на дворі 1996 рік, коли я пишу дані рядки, німець справді ситий та миролюбний, імперських планів не виношує, і доводиться визнати, що це об'єктивний факт. Кривошеєв сказав, ще до двохтисячного року поступово розпочнеться зворотний процес, але до того ще чотири – шість років, не менше...

А ось що за лікаря він мав на увазі – я так і не дізнався. Напевно, не було такого...

Примітка перекладача

Мені довелося зухвало втрутитися в простір цієї книги. Автор був сповіщений і дав добро на пряме посилання. Софія, імовірно, не дуже цікавиться відомими злочинами в Росії. Такий лікар справді існував, це був відомий дитячий хірург, доктор медичних наук Олексій Сударушкін, страчений у 1981 році за статеву наругу та вбивство дітей.

Дванадцятий день допитів,

6 серпня 1978 року

Стоменов: – Найцікавішим, Сергію Дмитричу, те буде, що Магом Сили Смертної найчастіше люди самі по собі стають. Я цим не зазначаю, що Магів таких нишпорить планетою незліченні тисячі, ні, нас мало, може, п'ятдесят буде на землях усіх, а може, і менше... Те я маю на увазі, що цю науку викладаємо виключно рідко. Ось я один разок спробував, та тільки не вийшло в мене, Нікола одному науку повну дав, та ще одна, Микитівська Дар'я, мужика одного в розуміння привела велике... А так – сім'я Кривошеєвське по світу хід має, от іноді до третього коліна плід ладний і робиться. Жодної науки від нас він не відає, а просто життє його так укладається, що приходить він до нас свідомо чи мимоволі. З ним, поки ще хранителів не знає, все одно вони незримо поруч будуть, від смерті його зберігають і від каліцтва – але ні від чого більше. Муки в нього будуть душевні й фізичні – нехай, труднощі всякі й утрим різний – добре, бо через те він до нас і прийти зможе. Ми цього навмисно не робимо, а так – саме якось усе влаштовується, як треба... Якщо не здюжив такий із роду нашого, руки на себе накласти надумав – то охоронець його ніколи не зупинить, бо чому бути – тому й бути. Був і другий ще, Кирилом звали, сім'я земель Алтайських, – та тільки не здюжив він на році двадцять четвертому, розум геть втратив, як перший ваш докучник, який зі мною калякав...

Слідчий: – Суворі ви люди будете...

Стоменов: – Це якщо по-людськи, по-звичайному кумека-ти, то, може, і суворість є, та тільки за нашими поняттями нема отут ніякого, про що ви говорите так багато. Природності нашої

земної – хоч Кирило тей у дім душевний потрапив, хоч муха на пагорбі бзднула – жодних трагедієв не буде. Думаєш, сльозу хтось по ньому пустив? Пусте все це... Батьки його – ті, звичайно, вбивалися сильно, а нашому роду Кривошеєвському й Микитівському – користь одна, і нічого іншого, тому що рід міцний бути мусе та слабкості внутрішньої в собі не мати...

Слідчий (перебиваючи): – Стоп! Стоп! Секундочку, Андрію Миколайовичу! Це що виходить: якщо я дитині своїй кров дав, аби її життя врятувати, – я що, рід свій послабив?

Стоменов: – Ти, Дмитричу, горб із горою не плутай... Який у вас рід-то? Потіха одна... Сім'ю царську чи найшляхетнішу урозумій – хіба рід сильний їхній, якщо сім'я вони один одному дають у строгості? Ми знання один одному передаємо й Силу велику, а вони? Багатства свої та чинства з лаврами – хіба сильним той рід буде? Поважатимуть його людиська дрібні – це так, докторів знатних найняти можна, щоби пеклися про хворості їхні численні... От і вся сила можновладців худа...

У мене, Дмитричу, та й у кожного з Микитівських і Кривошеєвських по дев'ятьох хранителів буде в кожного. Мої Андрійки турботу мають, щоби зі мною смерті випадкової не вийшло чи ще якоїсь okazji. Але навіть трапись так, що не зможуть хранителі тобі підмогу надати, – невже ти думу маєш, що хтось із роду нашого підсоблятиме мені? Ніколи цього не станеться, тому що все необхідне дано тобі родом твоїм, і більше ніхто про тебе персонально не печеться. Згинув ти – ніхто не зрадіє, але й ніхто не зажуриться, а вижити зміг у хвилину тяжку, здюжив – так і тоді ніхто листівку вітальну не шле та шанобливий поклон не б'є... Ми ціле єдине є – і в той же час кожен сам окремо буде, так заповідано, так наказано, такі Закони наші... Ти тільки не подумай, що я можу ось так запросто лихими людьми в провулку вбитим бути чи то, скажімо, під машину вантажну потрапити на смерть... Це я так, для слова красного сказав, щоби ти, Сергію Дмитричу, мене урозумів краще, проте не бувати такому в житті нашому. Самі ми в царство мертве відхід робимо, коли час потрібний настає, – і нікому іншому замість нашого не зробити смерть сім'ю Кривошеєвському...

Слідчий (примружившись): – А що, Андрію Миколайовичу, скажеш ти мені, якщо повідомлю я, що папір один на тебе з Москви надісланий, де наказ розстріляти тебе найближчими днями за навмисне вбивство з обтяжливими обставинами? Га?

Стоменов: – Так немає в тебе такого паперу, Сергію Дмитричу, і не буде ніколи.

Слідчий (задумливо): – Правильно кажеш, такого паперу немає... Але ж прийти може...

Стоменов: – Не прийде, Дмитричу, як я це знаю, так і тобі це відоме буде... А тому мене не випробуй марно, тому що серце в мене міцне та впевнене, а хранитель завжди або поряд, або прийде за моїм бажанням. Долі майбутніє я багатьох знаю наперед, а вже свою й поготів та в превеликих точностях. Тільки сім'я третьоколінне Кривошеєвське чи інше чие рідкісне, випадкове, яке на шляху до Магії Сили Смертної трапляється, згинуті може, бо не втримає, не здюжить. Але якщо втримає та Магом стане – тільки своєю власною смертю помре – і жодною іншою...

Вісімнадцятий день допитів

Гтоменов: – З вами, такими вченими й начитаними, вельми непросто розмову вести. Кажу я тобі, Сергію Дмитричу, багато, а сам чую – якби ти зовсім не розумів, про що тлумачу я, то й добре, та ось тільки ти на свій кшталт усе розумієш. Роз'яснювати мені нудно, та й горя не буде, якщо ти так і не урозумієш нічого... Ми, Кривошеєвського роду, не сперечальниками будемо, як багато хто з люду вченого, а умільцями – хош дізнатися якщо, то я розповім, а твоє своїм змінювати потреби не маю.

Ти от зі мною чого промови шанобливі ведеш, га? Знаю, Сергію Дмитричу, знаю. У секретах передбачуваних потребу маєш велику. Про шапку-невидимку говорив я? Говорив. Як хворостей багато подолати – говорив? Говорив. Як Силу Велику здобути – сказував? Сказував... Але тільки я вже багато чого сказав, а тобі все здається, що ось-ось, ще трішки – і я, диви, якийсь секрет тобі та й переповім. Але кажу – багато повідано, та мале прийнято.

Хіба мені Нікола, ти думаєш, сказував, як до села свого до-братися, коли в ліс мене відвів, засліпив на якийсь час та й покинув? Як від звіра відбитися, як орієнтир збагнути, як з голоду і спраги не померти? Нічого з того не було сказано, він тільки кинув мене в лісі – а я йому вдячний залишився, бо вижив та науку велику набув... Ба, як у людяк усе просто виходить: ти сказувай, а я виконаю точнісінько. А ти піди, як у казці, туди – не знаю куди, та ще знайди дещо – тоді або Магом станеш, або роз-ум утратиш, чи згинеш зовсім... (Слідчий барабанить пальцями

по столу.) Є карти одні для гаданіїв – так от, там перша картка буде Маг, а остання – дурень (маються на увазі карти ТАРО. – *Прим. авт.*).

Ти, Сергію Дмитричу, не гнівайся, я тобі не для того це кажу, щоб образу тобі зробити, а лише тому, щоби слово моє проком тобі було, а не тягарем...

Коли утрим я пізнавав голодом, сну позбавленням потрібним, слово вголос не промовляв і здюжував тяги тілесні – ні, не про те я думу мав, що, мовляв, утримаюся та й стану Магом великим. Якщо ти за думкою цієї вслід підеш, то, звичайно, стриматися можеш, та тільки користі від цього буде негусто. Роду ж Кривошеєвському й Микитівському наказано було: утрим пізнаючи, Силу в тому знайти зумійте... Знайдеш – не знайдеш, справа хазяйська, лаяти ніхто не стане, та тільки намагайся все ж таки знайти її. Як не вийшло, зірвався – завжди повтор можна зробити, та от тільки гірше буде, якщо утрим мав, але Силу там не знайшов. Від того й виходить – чуєш, Сергію Дмитричу, – що утрим найчастіше є мета, а важливість уся – перетерпіти, і не більше, але для нас до кінця дійти не головне буде, а головне – знайти користь велику в процесі теєму. А отже й виходить: мається баба вагою важкою та голод несе справно, бо шепнули їй на вушко, мовляв, поголодаєш, так і схуднеш ураз. Тільки баба ця дні свої утримує, а сама – як важкою була, так і є. Ось я й відаю: якщо денькам рахунок ведеш, чекаєш тільки, коли утрим твій закінчиться, то й Магом не зробишся.

Слідчий: – І справді, як у казці про «Піди туди...»

Стоменов: – Коли мені було дев'ять років або близько до того, гралися ми на подвір'ї опівдні, а тут мамка моя приносить нам печених пирогів із капустою. Кожному з хлопців по пирогу вийшло. Розібрали ми їх, а вони надгарячі, руки ще обпікають... Поки я свій остужав, один зі старших свій проковтнув – та й хвать мій із рук – і бігти... Я, пам'ятаю, заревів та за ним погнався, а назустріч мені Нікола підвернувся з вовком своїм. Вовк побіч дріботить, пащу щерить, але око в нього незле. Нікола мені допит учиняє, пощо, мовляв, ревеш і чим скривджений будеш, ну я йому все й виклав як на духу. Несправедливо, кажу

йому, нечесно Федько наш зі мною вчинив. Думав, він за мене заступиться. А він мене – цап! – за вухо, та боляче так – і в ліс потяг. Я кричу дуром, сльозами заливаюся, та тут він вухо моє відпустив і штовхнув мене легенько. Упав я на землю, головою труснув, сльози втер – дивлюся: ніс до носа лежу з мурашником величезним. Мураші снують тищами туди-сюди, в очах мигтять... Тут мені Нікола й каже: «Ну ж бо, Андрюха, каж мені на мурашник тей – побачити хочу, де справедливість у йом живе...» Подивився я на нього, потім на мурах знову повитріщався та мовлю: «Дядьку Нікола, так це ж мураші!» – «Ну то й що з того? Справедливість, Андрюха, – вона або скрізь, де тільки можна, або зовсім ніде. Ось заляг тут – і дивися в обоє: щойно справедливність учуєш, одразу біжи до мене в дім щосили й доповідай. Розтлумачиш мені все як слід, тади я твою біду поправлю так, як захочеш... Ну а якщо не знайдеш справедливність цею – тоді, мабуть, і немає її зовсім на білому світі... Але все одно доповіси». Сказав – та й пішов геть, мене одного залишив. Витріщався я, витріщався, як мураші ті, значить, між собою організуються, але так ніякої справедливості й не вгледів...

Слідчий (з досадою): – От сволота цей ваш Нікола, ти вже вибач мене!

Стоменов (спокійно): – Чому ж так, він мені правду показав, а я її засвоїв. Прийшов я до нього опісля, а він допитує: «Ну як, Андрюха, учував справедливність природну?» – «Учував», – кажу я досадливо, а сам чухаюся, всього покусали мурашки трекляті (слідчий усміхається). Дає він мені пряник медовий, видно з ярмарку привезений, каже так серйозно: «Утримаєш, Андрюха, якщо кус свій, проти Федьки встоїш – так це справедливність і є, а як не втримаєш – так теж справедливність виходить». – «Як же так, дядьку Нікола, – питаю, – виходить, що кус маю чи не маю, а все одно справедливо?» Тільки він нічого більше не сказав, а на подвір'я мене виштовхав.

Слідчий: – Ну як, не відібрав Федько пряник?

Стоменов (блаженно посміхаючись): – Не-є-а... (Помовчавши трохи.) Начебто й невелика наука буде, та тільки на все життя міцно її я запам'ятав. І ось ще чого сказати тобі бажання

маю: люди це так, для зручностей своїх, магію на Білу й Чорну поділили... Магія – вона магія і є, не чорна, і не біла, і не якась інша. Вона ні кольора не має, ні добра чи зла, а тільки лише в силах різницю. Називаючих себе магами багато буде, та небагато магами є... І якщо, за уявленнями вашими, маг чорний тільки чорне творить – аніколи йому сильнішим не бути супроти того, хто й біле теж діє. І білий без чорного теж слабенький буде...

Слідчий: – І тут виходить, що сила в протилежному?

Стоменов: – Сила в протилежному – і ти, Сергію Дмитричу, завжди це пам'ятай. Коли інквізитери ті (Так було в тексті, маються на увазі інквізитори. – Прим. пер.) невірних палили, то й у Силу увійшли велику. Чиста добродієність слабить, хоча багато людська їй поклони б'ють. Зло надзвичайне слабить, навіть якщо страх великий навколо себе сіє. Тому й дохтора цього, який діточок зводив за потребою незрозумілою, – не тільки зрозуміти можна, а й у приклад показати, як це робиться... Даремно гримасуєш, Сергію Дмитричу, я вірно калякаю, хоч і не просто прийняти буде науку мою...

Крісто Ракшиєв

(розповідає, диктофонний запис)

... **Т**ринадцятого серпня слідство несподівано оголосило перерву. Мені зателефонували додому та сказали, що на найближчі три дні допит скасовується. Двоє із радянських підполковників відлетіли до Москви... Мабуть, очікується якийсь розпорядження. Результат проглядався один: Стоменову-Кривошеєву залишилося дожити на цьому світі лічені дні, а то й години. У кращому випадку – перебувати в тверезому розумі...

У суботу, дванадцятого серпня, полковник виглядав, як завжди, спокійним і незворушним. Можливо, він не був задоволений результатами того, що робив, але, у всякому разі, живу цікавість зберігав. Навіть почав вносити в маленький блокнотик якісь позначки. Насторожило мене й те, що їхні бесіди паралельно зі мною почали писати на плівку. Громіздка система, розрахо-

вана на двадцять годин безперервного запису, повільно крутила свої бобіни. Після завершення «сеансу» бобіну знімав і пломбував черговий офіцер. Я захвилювався: це означало лише те, що московське слідство позбавляється свідка – мене. Недільний дзвінок остаточно переконав мене в тому. Справа явно наближалася до якоїсь розв'язки. Я болісно, раз-по-раз, прокручував у голові останні дні допитів, уже перенесених мною на папір, – і не знаходив жодної зачіпки... Все як завжди, як це відбувалося день у день. Мене лихоманило, здавалося, я повністю втрачаю навіть те невиразне розуміння того, яке в мене було... Однак опівночі мені зателефонували знову й попросили прийти в понеділок як завжди.

Я: – Послухай, кажу цілковиту нісенітницю – одразу попереджаю! Але так виходить, що за загадковими обставинами допит, на якому ти не мав бути присутнім, не відбувся. Можливо, це не випадково сталося...

Крісто (закурюючи): – Тоді мені так не здавалося. Я вперто тримався думки про те, що першу скрипку грає московський слідчий. Було схоже, що він один усе розуміє, знає кінцеву мету, до якої йому треба прийти, – і йде, йде своїми невідомими стежками... Багато пізніше я подумав про те, що ти говориш, – він не хотів втрачати жодного дня без мене, ЙОГО слухача. Можливо, прийняв якесь рішення... Про це не скажеш за змістом, але, чорт забирай, подивися на мої писульки! Вони стали іншими! Я почав писати без ривків, видавати більші обсяги! (Б'є кулаком по столу.) Бісів мудак! Він крутив усіма нами, крутив як хотів! Травички йому заварюють! Водичку морозять! (Зривається на крик.) Мемуари пишуть! Що він зробив з усіма нами, га? Скажи мені! Скажи мені – ти, писака!

Я: – Крісто! Крісто! Заспокойся!

Крісто (закриває обличчя руками й так сидить мовчки деякий час, я тушу тліючу сигарету в попільничці, потім він, тихо): – Пробач... Не знаю, що на мене знаходить іноді... Раніше я тішився тим, що показував світу дулю в кишені. Тепер же – я проклинаю цей світ, захилинаюся в криках своєї ненависті, яку я на нього виливаюю... Не знаю, що зі мною...

Я: – Світ не такий уже поганий...

Крісто (забирає руки від обличчя, скоса дивиться на мене):

– Так?.. (Закурює.) А який він, цей твій світ? У мене два світи: той, який у мене був, і той, що ВІН мені показав... Я не знаю, який із них правильний. І це мене вбиває, вбиває, Віте, розумієш?..

Двадцятий день допитив,

понеділок 14 серпня 1978 року

Стоменов: – Одним із найважливішого буде, Сергію Дмитричу, навіть не світ цей, але той погляд, яким ти на цей світ дивишся. Бо світ єдиний, а поглядів цих незліченні кількості будуть. Коли тобі роблять боляче – ти починаєш вважати, що облаштування світу вкрай несправедливе та жорстоке – ні, не стосовно тебе, а взагалі, саме по собі... А коли тобі нічого, то й світом навколишнім задовольняєшся. Але на землі те, що відбувається, не може бути таким, як відчуваєш ти в хвилину нинішню. Це – всього лише твоє відчуття в якусь малу секунду, і воно не має до світу земного жодного правдоподібного стосунку.

Послухай тепер мене, Дмитричу, – ти все ще чекаєш, що відповідь я тобі дам із поясненнями, пощо дівчинку цю життя позбавив. Я вловлюю, що ти мене слухаєш, я вловлюю, що ти мене чуєш іноді, але тільки іноді, а то й рідше буде. Що ще сказати, якщо сказано вже?.. Ні тобі, ні іншому декому ця думця спокою не дає: «Бо мудьор мужик, воістину мудьор і каже справно, але дівку, дівку навіщо, га?!» Але ж повідав я вже, Сергію Дмитричу... Слухай ще разок, як не почував. Не вміємо померти ми смертю своєю, ось так запросто, як людиночка звичайна смерть здобуває. Час підходить, а смерті не передбачається: ні випадок прикрий життя не обірве, ні хворість раптова. Іти в час наказаний треба, а як відхід зробити правильний? Так провідник тоді потрібен в царство інше, в царство мертве, в царство смертне. І якщо життя людиночки якоїсь позбавиш із наміром навмисним, особливо магічними засобами покориствовавшись, – і стане

душа померлого цього провідником тобі в Мертве царство. Руку тобі простягне – та й із собою поведе покійно, невідворотно. Дівчуха ця тому життя позбавлена була, що відхід на мене чекає скорий, Ніколоу наказаний і хранителями моїми вірними...

Слідчий (глухо): – Отже, зібрався все ж таки помирати, Андрію Миколайовичу?

Стоменов: – Я про дівку повідую. Чи то інтерес втратив? Утім, зрозумів чи не зрозумів – справа твоя, мені без цікавості... Як говорю тобі: тисячі й тисячі світопоглядів буде всіляких, і спір мати за істинність свою – тільки задарма життя своє витратити, порожнім його зробити. Тому я не переконую тебе ні в чому: хранитель сказував – мов, говори, от я і розмову з тобою веду. Пам'ятаєш, що говорив: маю пряник, так це справедливість, а не маю – теж справедливість виходить. Убив дівку я – від світу не вбуло, а зберіг би життя її – так у світі теж не додалося б. Якщо це урозумієш, Сергію Дмитричу, – решту теж умістиш у міру повну.

Слідчий (після певної паузи): – Отже... безглуздо все, так?

Стоменов: – Фу ти, ну ти! Заговорив чого, га... Життя проживи для тіла й розуму свого хороше, славне, довге та задовольненне, от і вийде: і на землі добре було, і в Царстві мертвих – добре. А там, у царстві цьому, – рівні всі будуть, ні чинів, ні багатств, ні нагород не мають – але муку чи вічну радість кожен сам собі відміряє ще прижиттєво. Ніякого тобі, Сергію Дмитричу, суду та сковорідок горючих – сам ти собі сковородою або садом райським вийдеш. Житіє своє присвятив якщо прагненням до братства всеземного – то чого там, серед душ померлих, прагнутимеш, коли рівні там усі будуть без усякої твоєї участі? Чи то комунізму вашому? Чи то сатані таємному, якого й око ніколи не зріло? Тіло, дух і Сила твої – ось відроди земні Великі, і немає нічого значнішого за них на землі цій. Не для світу, Дмитричу, – але для тебе, тільки для тебе одного – і нікого більше!.. Це не є сенс за поняттями нашинськими, Магів роду Кривошеєвського, але за вашими, людськими, – діло кажу – такий сенс і є... А чому – не для світу, а для тебе виключно – так урозумів мабуть вже: немає світу від тебе ні радощев, ні горя. Живеш ти

на світі білому добро чи то погано – ні зіркам, що на небі світять, ні жуку, що в купі гнойовій копошиться, ні білці, що по деревах скаче, – без інтересу існування твоє. Впав у безсиллі якщо поруч із будинком мурашиним – ось їм і втіха, обсмок зроблять тебе до останньої білої кісточки, а якщо просто поряд пройшов – то й діла їм немає. Ось і вся наука, Сергію Дмитричу.

Тілу своєму хтивістю пристрасною догождай, харчуйся справно та правильно, храм тіла твого бережи, сигарок не відай і ліків, які розуму позбавляють. Силу май надійну, вірну, стрижень внутрішній міцний – тоді й суєтне багато що згине надовго, через дрібниці сумувати не будеш даремно... Говорити це Магу майбутньому я не повинен – сам усе осягне на шляху своєму, але тобі, Дмитричу, тільки не ображайся на старого, – не стати магом уже... Але Силу чималу здобуть зможеш, якщо вмістиш і зрозумієш, – для того й відаю.

Слідчий: – Стати самотнім егоїстом?

Стоменов: – Бач, слівце вимовив... Скільки ще їх знаєш? Тисячу? Десяток тисяч? Все у вас назву має... Поворухнув я правою ногою – дивишся, вже й слово нове вигадали. А рукою дригнув – ще слівце вийшло. Скажу я тобі, Дмитричу, дрібничку одну важливу. Пам'ятаєш, про Степана я тобі відав, що дідом істинному сім'ю Кривошеєвському доводиться? (Слідчий киває головою.) Отож, усвідомив собі Степан мудрість одну, коли в концтаборах сидів німецьких. Заборів багато придумано, які зі слів одних сплетені: того не роби, цього не чіпай, не вбий, не ходи, дуже погано й багато ще інших – та тільки всього один паркан непереборний насправді існує. І знаєш який? Та той дріт із колючками, яким електрика пропущена... Тільки він і є паркан істинний, а все інше – слова порожні та нічого більше...

Не думай, Сергію Дмитричу, що якщо ти слово особливе для кожного явища у світі цьому вигадав, то й світ, отже, зрозумів достеменно. Дітей цікавить, чому зірки світло дають, вас же – як вони називаються, і якщо немає ще назвів у них, то придумати їх треба наднеодмінно. А то вигадали – комуна, братство... У нас, Кривошеєвських, із вовками лісовими вгода малася: мовляв, ви нас не чіпаєте, а ми вас. І ніякого тобі братерства й рівності...

Двадцятий день допитів

Слідчий: – Я ось що спитати хотів у тебе, Андрію Миколайовичу. Адже існують дуже поширені уявлення про те, що людська душа, дух, духовна суть її – навіть не знаю, як сказати краще, – взагалі, відбувається перетворення духу цього з однієї тілесності в іншу. Але от тебе я слухаю, і виходить зворотне. Як насправді тоді? У тілі земному дешицю живеш, а в потойбічному царстві – так вічність цілу... Неправдоподібно звучить...

Стоменов: – Ти питаєся, а я відповідь даю. Подобається тобі це чи не подобається – дозвілля твоє буде, мені твоє своїм підмінити без потреби, я вже цеє говорив якось. Якщо питаєся, то слухай і кумекай, Сергію Дмитричу... (Після певної паузи.) Є людська безліч, що страх перед смертю майбутней великий відчувають, але про існування своє після смерті особливо не печуться. Вони можуть віру мати в Господа Бога, в судилище Божие чи ще в що-небудь, у вірі своїй гріх мати з регулярністю та й замолювати його в церквах і в людей спеціальних, які щодо гріха цього прощення, значить, видають. Тільки пам'ятовуй мене: коли підуть вони, помруть, тіло немічне своє покинуть – виявиться, що не буде суду Божого над ними, ні раю не буде й пекла, але лише насолода чи муки в них самих уже повністю містяться. І якщо ти, за розуміннями загальноприйнятими, жодного гріха не створив – немає надійності й тоді, що благодним твоє проживання в царстві смертному буде.

Є люди інші, які не особливо вірять ні в богів, ні в чортів, а життя земне прагнуть прожити в найсолодший спосіб. Їм гір-

ше вийде, ніж першим, тому що, коли дух свій тішать світом матеріальним, приречені вони після смерті тугу приймати нескінченну – і ніщо їй в іншому світі втішити не зможе...

Є треті люди у великокілкісні, що відчуженості від усього земного досягають або прагнуть цього. Їм, Сергію Дмитричу, багато краще за ваше буде, хто за братства планетні боротьбу має та комунізми будує, ти вже не образься, що відаю так... (Слідчий знизує плечима.) Шлях їхній не найкращий на землі нашій, але для післясмертного існування їхнього доволі справним буде. Цілком гідно таким шляхом крок тримати...

І є ми, рід Кривошеєвський, та й ще людей число невелике, хто смерті та години смертної не боїться й поклоняється їй, хто готує себе до існування благостного в царстві іншому. Четверть життя нашого – це утрим різний, духу свого виховання, до Сили смертної звернення та торжество безтілесне. Решта ж буде жагою життя у світі земному. Це радість тілесна буде, здоров'я тіла й органів твоїх, взаємодія з природою – травою та деревами, птахами, звірами різними... Це ясність розуму, переживання Сили великої і те головне, про що говорив я вже раніше, – Неворожість взаємин зі світом навколишнім. Дорогу нашу, Дмитричу, здюжити зможуть дуже мало хто в повній мірі, але навіть якщо прагнути цього лише, то радість існування свого безсмертну знайти можна. Тіло тимчасово смертне, тлінне, радість духу твого закінчення не має...

Усіх нудніше, скажу я тобі, у царстві іншому самогубцеві виходить. Ніякий це не гріх, як кажуть багато хто, а тільки лиш себе повічне покарання. Самовбивці натовпами по землі нашій ходять, від життя земного Сили прагнуть узяти хоч крихту, та виходить у них це у великій рідкості... Відрада тому самогубцю, хто до Мага Смертного в послужіння йде, бо мук його немало гине тоді безслідно. Але таке, як ти урозуміти можеш, Сергію Дмитричу, буває краплею в морі тих багатьох, хто життя себе позбавляє. Муки в них нескінченні виходять, а допомогти їм під силу дуже мало кому дано... І ще скажу: пам'ятати треба, що на землі ми різними можемо бути, але Там – рівні всі будемо в безтілесності своїй. Ніхто ні над ким влади не матиме, всі рівні,

однакові будуть. Якщо син за спідницею материнською тягнеться, то там вона йому без потреби стане; якщо батько за життя сина своє життя пожертвував, то там і розкається, та пізно буде. І тут і там шляхи дуже тонкі виходять, часом один від одного на око квапливе невідрізні. Але коли смерть прийде, то й відмер станеться – добре виходить або нудно. Всю цю науку навряд чи мені розтлумачити, Сергію Дмитричу... Краще за тебе самого долю твою ніхто не явить у подробицях.

Слідчий: – Немає, отже, переродження? Помру – і навечно?

Стоменов: – Знайшов про що горе тужити! Радіти треба, що так от і не інакше. Сам розсуди – якщо Бог законом і виходить, то яка потреба йому влаштувати, аби ти духовність чи, там, гуманізм із життя в життя в собі прирощував, а він, значить-ся, чекав би тищу років, поки ти приростиш її повною мірою, га? Ні, Дмитричу, життя короткість або довгота, щасливість або досада, а опісля – царство солодке або нудне – у випробуванні дається всього раз один-єдиний. Поспішай жити добре й померти справно, бо інших можливостей помилковість свою виправити не буде тобі вже ніколи...

Вісімнадцятий день допитів

Гтоменов: – Розбрелися ми, Сергію Дмитричу, по світу в такий спосіб, яким Нікола велів, а опісля – як хранителі наші вказували. Після того як сільце наше покинули, Кривошеївку, і діток обузних поховали – ніхто вже більше ніколи один з одним не бачився – і не побачиться повік... Розмову ми між собою скільки завгодно довгу вести можемо – і лише так. Це ніби ти по телефону калякаєш, а в очі співрозмовнику своєму глянути не дано тобі назавжди. Усі ми люди прості будемо, непримітні. Ніхто з нас міністром не зробився, багатств незліченних не нажив, нагород державних не отримував. Як я жив, так і решта живуть, по землі цій розкидані: живуть тихо, покійно, людям оточуючим до нас немає жодної справи... І щойно людина нова, гідна, до Магії Смертної прилучення здобуває – так і йде той, хто в землях близьких із ним, у Царство Смертне. Нова людина ця замість померлого Мага залишається...

Нас небагато буде на світі цьому – і ніколи кількість та великою не вийде. Нова людина найчастіше сім'я Кривошеєвського буде. Так уже вийшло, що Микитівські одні баби й залишилися – і коли черево її плід винесе, то міцна собою та духом сильна стане народжена людина, і тільки. Але лише із сім'я третьоколінного Кривошеєвського Маг новий Сили Смертної народитися зможе... А для цього, чуєш, Сергію Дмитричу, треба, щоб у всіх трьох колінах хлопець обов'язково був. Уродилася дівка якщо – все, обірвалася ниточка... Та ось іноді ще людина сім'я іншого, випадкового, до нашого роду прилучення має. Рідко це буває – та буває все ж таки. Не тільки кров'ю ми ріднимось, ай

Силою особливою, і якщо є ця Сила в людини деякої – нашою вона буде невідворотно. Та й ще наш рід двом людиськам шляху випадкового науку повну дав. Таким рід наш буде магічний. Багато пізніше незліченна кількість людей земних до обрядів Сили Магії Смертної прилучення мати будуть. Це коли Нікола новий у Силу свою істинну ввійде... Магом із них ніхто не зробиться або – майже ніхто. Але силюнька стане в них – Сила та вміння, і цього достатньо буде, щоби зробилися вони людьми світлими.

Пам'ятовуй річ одну, Сергію Дмитричу, важливу дуже річ. Так уже природою заповідано, що ворожість світу навколишнього самому світу цілком необхідною буде. Кожне життя, мале чи велике, травинки чи лева могутнього, на боротьбі побудовано за існування своє благополучне. Боротьба ця сильним живе робить – ось чому звір лісовий хворіє винятково рідко, а то й не хворіє зовсім. А от собачка кімнатна або животина домашня – ті часто хворість знають і дохнуть у великій кількості від цих хворостей різних. У людини ворогів вже немає в нашому світі, справжнім царем він зробився на планеті. Але всупереч природі не зможе йти навіть він – ось і виходить, що одні царі вбивають інших царів таких же в кількостях незлічених без особливої потреби та приводу. А чому? Такий сильний закон цей, сильніше за нього тільки мертва й буде, а хто живий і жити хоче, хто рід свій продовжити жадає надійно – слідувати йому змушений. Багато у вас повчань державних і церковних висловів – мовляв, не вбий та не злоти, не ненавидь і не вдарь. Але століття минають – а все залишається на місцях своїх... Лють, ненависть, вбивства великі та малі. Не зрозумій хибно, Дмитричу, природі потреби немає в убивствах – але боротьба їй потрібна, тому що основа це успішного виживання й сили... Ну а диво якщо вийде, припиняться вмить усі вбивства та війни – що думаєш? Півстоліття не пройде, як згниє людина в хворостях привеликих або розум втратить, божевільним зробиться...

Слідчий: – Ну й похмура ж твоя картина, Андрію Миколайовичу!

Стоменов: – Я вірно говорю – і ти мене розумієш, я це відчуваю. Як війни починати по світу величезному – так начебто

само собою розуміється, а як подумати, що це за законом природним невідворотним буде, – так і страх охопив. Знаєш, Сергію Дмитричу, я з тваринами різними розмову вести вмію – знаю їхні сподівання й думи: так от, скажу тобі, що багато краще буде тварина будь-яка за людину, яка царством своїм пишається. Тварина – вона світла, наче дитина буде. Але сказав – істинно цар людина на землі цій, немає в неї ворогів, от і в самому собі знайшла вона ворога великого... Значна Сила його може бути, якщо з розумінням до всього підхід мати. Людина Силу здобувати може в протилежності своїй, що вовк робити не вміє, навіть якщо хотітиме пристрасно. Головне – науку зрозуміти, як із законами природними ужитися, їм не протисловити...

Слідчий: – І як воно все вийде тоді, якщо по-твоєму слідувати?

Стоменов: – Зграєю величезної відразу маломожливо урозуміти науку цю, бо лише ворожнечу ще більшу посіє вона. Вийди я на широку площу та скажи всі слова свої заповітні громохко – хто, як думаєш, у горло мені першим вчепиться намертво? Так ті й будуть, хто братерство й любов усесвітову проповідують... Хош – не хош, а така от виходить okazія. Шепни їм на вушко, мовляв, дитинка мала сльозу голодну ронить, так вони кров'ю поля заллють, щоби дитинка, значить, не журилася. Тому ніколи й ніхто в роду Кривошеєвському та Микитівському науки нашої не відав прилюдно, а лише іноді людині окремії казував, як я з тобою розмову маю. Окремо людина урозуміти зможе, але разом всі – ніколи, тому що крові буде багато й нічого більше... (Після певної паузи.) І якщо ти, Сергію Дмитричу, прозрієш, що немає на білому світі ні добра, ні зла, а є біле світло це одне та Мертве Царство після кожного з нас, то світ потому трохи вірнішим зробиться. Чому так? Адже й урозумієш, що потребу природну задовольняєш ти – і ніщо інше! За благість людську битву ведеш, за мир у всьому світі борешся чи то позицію свою вчену обстоюєш – усе одно. Маг роду Кривошеєвського на відміну від будь-якого іншого люду в тому має, що не добро на серці його, а Неворожість до світу навколишнього. Почуй надцупко слово це, Сергію Дмитричу, – НЕВОРОЖІСТЬ!

Не злість то й не чеснота, а очищення серця свого від переживання ворожості інших, від страху, ненависті та озлоблення... Маг Смертний не витрачає власне життя марно в боротьбі вічній за одну з ідей, яких на землі безліч. Три потреби його головні, як яскраві зірки, ведуть його. Перша – це знесення ворога свого випадкового. Навмисних ворогів у нас не було ніколи, а випадковими світ завжди сповнений. Тому не роблю я руйнувань і не гублю живе, що проти мене повернулося, – я лише силу в нього забираю, безсилим стосовно життєвості моєї роблю. Друга – тіло й розум свій утримувати в чистоті та задоволеності. Тілу здорове існування треба, харчування й питво розумне, втіхи тілесні та розум ясний, тому що останнє багатьом хворостям породження не дає. Третя ж – Сила велика, дух статечний і радість життя безтілесного. Перша зірка праць великих вартує та дається не всім, але якщо дається – то на всю решту життя берегти тебе зможе. Друга союзом розуму й тіла набувається, несприйняттям усього пустого та суєтного, а головне – торжествуванням тілесного життя твого у світі цьому. Торжество тоді настає, Сергію Дмитричу, коли радує тебе не те, що квіточку красиву побачив ти й розчулився, а коли запах її вдихнув, м'якість її руками почув. Жінка гарна й бажана та виходить, що перед тобою стоїть, а не та, що по телевізору казують. І третя для того є, аби Силу, в науці Магічній засвоєну, зміцнити й укріпити та вмирання майбутніє прийняти легко і так само легко в мертвому царстві існувати безтілесно. Пам'ятаєш, що відав я тобі? Коли в цьому світі, то з мертвим будь близький, тоді й після, навпаки, поруч із живим будеш вічно та безтурботно...

Ні чинів у нас на землі цій, ні багатств незліченних, ні сімей і друзів – не було, немає та не буде ніколи, хоч і протилежне не забороняється. Сам усе вибереш, сам сповна все собі й відміряєш – і тут і там: світлість безкрайню чи муки невідступні. Якщо і є Бог серед зірок далеких, то не судити йому нам ні зараз, ні опісля – він лише закони поклав, а суд кожен над собою сам вершить за законами тими.

Крісто Ракшиєв

(щоденник)

Пишу ці рядки, а на календарі середа, шістнадцяте серпня 1978 року. Я лише приблизно, будучи більш-менш обізнаною людиною в нашій конторі, можу відновити послідовність того, що відбувається. У третьому крилі, де тринадцять палат і де Кривошеев займав палату номер тринадцять (чорт забирай, тринадцять!), ранкова перевірка проводиться о п'ятій годині ранку. Санітар, він же охоронець, зазирає у віконця до підслідних... Усі, хто в третьому крилі, – ще цілком нормальні люди. Їх ще не пихали таблетками, не кололи чорт знає що, до них проявляється інтерес, їх допитують, їхній розум залишають ясним доти, доки є необхідність чи надія отримати певну інформацію... Їхні палати є химерною сумішшю лікарні та в'язниці. Міцні двері й засуви, особливе планування, аби хворий не міг знайти того місця, де його не буде видно, коли санітар заглядає у віконце із надміцного скла. Ґрати на вікнах, обов'язкове неяскраве світло вночі, достатнє для того, щоб бачити всю палату... Тиха гавань для персоналу... Можна спати або ґрати в шахи всю ніч...

О п'ятій годині ранку санітар обійшов третю, восьму та тринадцяту палати, решта порожні... Кривошеев спав, і санітар насторожився, бо в цей час підслідний уже завжди не спав. Його не пристібали наручниками до ліжка, як, скажімо, пацієнта з восьмої палати, і маґ із четвертої ранку сидів, притулившись до спинки ліжка, чи то медитував, чи то... Одному Богу відомо, що це за ритуал такий. Санітар придивився, і йому здалося, що Кривошеев дихає. Отже, просто спить. Це охоронця заспокоїло. Надалі розслідування показало, що підніми він тривогу негайно – результат виявився б аналогічним: Кривошеев був мертвий уже годину. Розтин нічого не виявив... Зупинилося серце. Абсолютно здорове серце так узяло – та й зупинилося.

О пів на сьому, здійснюючи обхід удруге, санітар підняв тривогу. Пізно, надто пізно... Кажуть, у Кривошеева риси об-

личчя розслабилися, вираз його був зовсім спокійний, блаженно спокійний...

Мені так боляче, ніби я поховав дуже близьку собі людину... Неможливість побачити його обличчя, почути його голос рве мені душу на частини. Я прокидаюсь, обіймаючи подушку, мокру від сліз... А коли він приходить до мене уві сні – у мене носом іде кров. Я розмажую її по обличчю та ліжку...

Чую голос Кривошеєва у своїй пам'яті... Бачу його уві сні – і це все, що маю.

Я пережив неймовірну гаму почуттів – від обожнювання до ненависті, я божеволів та здобував здоровий глузд, відчував захоплення й нелюдський страх... Але тепер, коли Кривошеєва немає, я не відчуваю нічого, крім болю та відчаю...

Іноді маг здавався мені мудрим і сильним – таким, яким я завжди представляв свого батька, – Кривошеєв уявлявся мені батьком, і я задихався від любові й захоплення... Але пам'ять, вона в'їдливо нагадувала монолог мага про те, як діти, сільські діти, перед відходом Кривошеєвських із села були передушені з тією самою досадою, з якою топлять непотрібних народжених кошенят... І тоді...

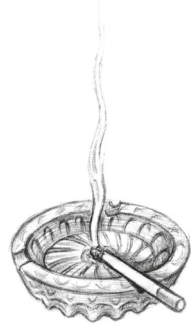
Звідки мені взяти силу й мужність вмістити в себе все це?

Маг знав, що помре, знав цілком точно – і спокійно йшов до того, не відчуваючи страху, сумніву, розпачу. Я думаю, що Кривошеєв не просто знав – а сам те зробив... Сам зупинив своє серце. Він чекав на свій час – і цей час настав...

Крісто Ракшиєв

(говорить)

Мені більше нема чого розповісти тобі, друже мій. Я закінчив писати все це ще тоді, того самого 1978 року, який перевернув усе моє життя... Коли я закінчив, то зрозумів: головне зроблено. Тепер, коли кажу тобі ці слова, відчуваю себе людиною, яка все вже сказала, але ще продовжує говорити нечутні для інших слова. Ні, не тому, що хочу, аби ти їх почув, – мабуть, я зовсім не хочу цього. А говорю для себе, від цього приходить блаженне відчуття виконаності задуманого...

Я остаточно втратив своє тіло – сохну від наркотиків, курива, безсоння, постійного нервового перезбудження. Подивись на мене, скоро я здохну – знаю, що скоро, не треба махати руками, робити співчутливі очі, говорити втішні слова... Знаєш, зараз мені абсолютно наплювати, чи вийде в тебе чи ні, напишеш ти книгу або не напишеш.

Рукописи не горять, так? Не горять... Подай мені сигарету, он на вікні пачка валяється... О, чорт, остання! (Я мовчки киваю.)

І ось ще одне... (закурює). Пошукай ти цього полковника. Ну не міг той під землю провалитися, так? Він знати може набагато більше мого... А я – я все сказав. Все, все, пішов за куривом.

Віт Ценьов

Безглуздо, звичайно... Але це були останні слова, які я почув із його вуст...

Наразі автор цієї книги працює над її продовженням, куди увійдуть деякі неопубліковані в першій книзі монологи й коментарі, а також планує привести все вищевикладене в якусь систему, що може бути представлена для детального вивчення тим людям, які вважають себе компетентними в магичних науках.

Автор переконливо просить відгукнутися будь-яку людину, хто володіє якоюсь інформацією про справу Андрія Миколайовича Кривошеєва: будуть із вдячністю прийняті не лише випадково чи навмисно збережені офіційні документи цієї справи (копії протоколів, стенограм, телефонограми, інструкції тощо), а й непрямі свідчення або усна інформація, яку може мати хтось із колишніх працівників КДБ СРСР, служителів архівів і так далі.

Автор не зовсім впевнений у тому, що маги Кривошеєвського роду, що нині живуть, вважатимуть за потрібне повідомити йому про себе та своє Вчення якусь додаткову інформацію, здатну допомогти автору в написанні продовження цієї книги. Якщо ж подібне станеться, він готовий виїхати в будь-яку точку земної кулі для зустрічі з кожним із них.

Автор повною мірою усвідомлює всю акуратність і специфіку роботи органів державної безпеки, що здійснюють спеціальні операції та заходи, які можуть не відповідати офіційно прийнятим нормам моралі й права. Тому він на першу вимогу збереже будь-який ступінь конфіденційності як відомостей, що пред'являються йому, так і самої особи, яка ці відомості передає.

Аби уникнути непорозумінь, автор прибрав усі спірні коментарі й монологи, які, на його суб'єктивну думку, побічно чи явно стосуються інтересів національної безпеки Росії. З іншого боку, автор готовий публікувати будь-які матеріали цієї справи, що є в його розпорядженні, під поруку авторитетної особи, що вищезазначені інтереси не будуть порушені...

Автор також повідомляє, що ця книга публікується на території Російської Федерації та принаймні впродовж п'яти років після її виходу не буде опублікована за межами Російської Федерації і її правових суб'єктів.

**Протоколи
чаклуна Стоменова
Частина 2**

Горбань

Поясню тобі. Я не знаю, чи зможеш ти збагнути сказане мною, але знаю, що це для мене не має жодного значення. Бо говорити мені та бути почувтим тобою – воно і є найголовнішим для мене. І потім ти сам обереш свій шлях: або померти, або жити. Тільки твердо пам'ятай, що перше легше тобі буде, бо я ненавиджу тебе.

Я ненавиджу тебе до самого кісткового мозку, до ломоти в суглобах, до прикусів кривавих на губах своїх. Я розкрию тобі грудну клітку й припікатиму цигарками м'ясо твого серця. Виріжу тобі язик і згодую його шурам. Златаю миску для собаки з твого черепа й насолоджуватимуся, спостерігаючи за тим, як вона лакає з нього юшку та як це варево виплескуватиметься з твоїх очниць. Я спалю тебе й буду підмішувати золу від плоті твоєї в корм своїм рибкам. Замовлю собі зробити гондонів із твоєї шкіри: уяви, що я відчуватиму, натягуючи кожен із них на своє тіло та трахкаючи чергову суку. О-о! Я кінчатиму в тебе, поганий виродку! Ось що зроблю з тобою! Ти здохнеш, а я все ще матиму й матиму тебе! Матиму й матиму, матиму й матиму. Ось так. Ось так. Ось так.

Я тобі поясню. Розповім, у чому тут справа. Припускаю, що з першого разу ти ще нічого не зрозумів. Усе здавалося таким простим і ні до чого не зобов'язує? Ой, не бийте, ой, вибачте, це все вигадки такі. Отак просто взялося та придумалося, так?! Тільки от проблема в тебе вийшла, гаденя. Я, я, я! – особисто з ним сидів, у вічі його дивився й промови його слухав! Голос його у вухах моїх, слово його в крові моїй і віра його в серці моєму.

Життя моє перевернулося, а тобі це все придумалося, так, чи що?! Душа моя навиворіт, а тобі ненароком написалося, ні з того та ні з чого? Мовчати, мовчати! Закрий свій поганий рот! Тихо сидіти! Слухай, востаннє говорю я тобі, востаннє! Або кров'ю блювати будеш, обіцяю тобі! Ось так. Ось так. Ось так.

Те, що ти написав, – правда. Істинна правда. Так воно все й було. І неважливо, що деталей несхожих багато, потім зрозумієш, якщо подумаєш, чому так вийшло. Головне, що в сказаному основа вірна мається. Слова правильні говорені. Деякі моменти передані з дивовижною точністю, ніби дослівно записано було, а деякі злукавлені й переінакшені зробились. Але як мати завжди впізнає дитя своє з багатьох інших дуже схожих дітей, так і я впізнаю своє з тисяч книг написаних. Ось так.

Ввірувати б тобі щиро, що слово чуже промовляв, і не зачеплю тебе. Але ні, ти ж без віри, ти ж сам усе придумав та виклав, найвищим захотів стати. Повір ти, що ця сила в тобі самому міститься, і я не зачеплю тебе. Але ні, ти сильніший за цю силу мав намір бути, над великим глузувати надумав. Здохнеш тепер, коли так упираєшся. Згинеш безвісно, на віки вічні. Ось так. Ось так. Ось так.

Усе було так, як написано в тебе. І рік. І час вірний вказаний. І дівчисько це. Але ми її знайшли, знайшли, звідки в неї ноги ростуть, хоча й пишеш ти, що ні. І слідчих багатьох не було, а лише я один. І писаря твого, Крісто, не спостерігалося й близько, а всі записи на катушки робилися. Точніше, він був, той Крісто, але зовсім не там, де ти зазначив його. Я про це потім скажу.

А писав потім я сам, із пам'яті все відновлював, скільки зміг. Твоя правда була, всі архіви спалили, нічого не збереглося. Тільки я один свідок лишився. Ну і ти от ще поки є. Ось так. Ось так. Ось так.

Поглянь на мене. Подивися, я сказав! У мене двосторонній горб. Через це плечі мої ніби виламані вгору та шиї моєї майже не видно, ніби голова моя вросла прямо в тулуб. Це родова травма. А ще моя права нога в коліні покалічена: бачиш, коли я стою, вона згинається в коліні ніби назад, наче зламана. Дивись на мене, я говорю! Бачиш? Бачиш?

Це нічого, і тільки спершу буває боляче дивитися на мене, а потім і не помічаєш уже. Якби ми зустрілися десь інакше, не повірив би ти мені, що я той, за кого себе видаю. Адже не повірив би, так? Ну, авжеж не повірив би, ясна річ. Ну а тут уже – хочеш чи не хочеш, віриш чи не віриш, значення не має. Не мене до столу причепили, а тебе. Не я кров'ю харкаю, а ти. Ось так. Ось так. Ось так.

Це поки що було не дуже сильно, по лопатках. Але наступного разу я тільки моргну, і тебе вдарять трохи нижче лопаток, і тоді ти давитимешся вже не кров'ю, а своїми легкими. Засвоїв? Це добре. Тоді от послухай. Почитаю тобі трохи, протверезлю твою пам'ять. Сиди та слухай, сиди дуже тихо та слухай, сиди мовчки та слухай уважно. Ось так...

Стоменов: Прибився до нас одного разу, Сергію Дмитричу, лісовик один, міський житель, і прибився ж, вода не розлий: поважний такий, учений весь, у загрудинній книжечці своїй вічно чогось дряпає. Мені тоді рочків сімнадцять було вже, або близько до того.

Діткам і бабам цікавість, а Нікола мовчить, ну й колобродить цей лісовик дворами, все розпитує та своє цвірінькає. Воно би й гаразд, тільки надумав той лісовик назовсім із нами залишитися, надто проситися почав із нами бути. Говорив часто, що хоче осягнути природу зла, і ніцшу все якусь поминав, у записки свої тицяв. Розумна, мовляв, особливо ця ніцша, яких світ білий не бачив.

Слідчий: Мабуть, Ніцше? Ніцше?

Стоменов: Та ніцша начебто як, Сергію Дмитричу, про ніцшу йшлося, а що за ніцша така, він так і не сказав. Та ми й не питали, мало чого людиська вдумають. Чого либишся? Ну так от...

Слідчий: А ви, отже, воно саме зло і є? Раз він із вами вирішив його осягати?

Стоменов: Ніколі він спершу навіть глянувся, та й ми нічого: хай буде, якщо хоче. Горя від нього ніякого, а потіхи багато. А тут якраз у Марфіної кішки кошенята народилися, і Нікола дав йому найчорненького. І Ваньці ще дав, йому саме термін був, а решту в річці стопили й закопали. Ванька хотів чорного, але Нікола настояв, і міському дали найчорнішого, а Ваньці, значить, із білими плямами на морді і хвості дістався.

Тепер ти послухай, Сергію Дмитричу, чого цей лісовик-то втнув! Заявився він після опівночі до Ніколи, про котел справиється. Щоби, значить, уварити кошеня й зробити собі оберіжну.

Адже вдавив чорненького, лісовик міський! Тут Нікола взяв дрин сосновий та й погнав його з очей геть. До узлісся того сосенної лупцював, а потім відстав і додому вернувся.

Більше ми міського цього не бачили. Збіг, напевно, назад до свого міста. Ось така, Сергію Дмитричу, вийшла наша історія. Хоч і ненадто його Нікола грів, а наука надовга йому буде, ґрунтовна. І заслужено. Ніщшу свою нехай осягає краще.

Слідчий: А кошеня-то навіщо, Андрію Миколайовичу? У чому буде фокус?

Стоменов: Який такий фокус?

Слідчий: Навіщо цьому міському кошеня було дано? Навіщо вашому Ваньці кошеня, і що за термін такий у нього підійшов, що кошеня треба давати? Навіщо?

Стоменов: Ну, як це навіщо? Кошеня щойно народилося, його виходити слід, ім'я йому дати справне, підростити його. Рочок турботу про нього тримати треба, ніяк не менше.

Слідчий: Зовсім я не розумію, навіщо все це? Розтлумач мені, Андрію Миколайовичу!

Стоменов: Я тобі, здається, Федора вже згадував, так? Потонув який у ополонці? Ось його жінка, ще до погибелі його, двох бичків тримувала. Любила їх дуже сильно. Мабуть, якби на них ведмідь зазіхнув, сама б із ведмедем зчепилася, щоби тих не скривдив.

Дітків у них не було, от і любила вона бичків, наче діток своїх. Ну то й що? Час прийшов, вона бичків власноручно життя й позбавила, хоча Федір на той час ще здоровий був.

Так от і з кошеним виходить: втішуй ти його й душі в ньому не чай, та тільки памятовуй міцно, чом він тобі служить і на що тобі данен.

Слідчий: Я, Андрію Миколайовичу, теж житель міський, тож загадку мені твою не розгадати, далєбі. З бичком мені зрозуміло буде, але що за задачка з кошеним, ніяк я не второпаю.

Стоменов: Я розповім, Сергію Дмитричу, тіки ти не пону-

кай цупко та зі слова не збивай мене. Я не даремно тобі про жителя міського повідав, він тобі в приклад буде. Дивуюсь, я знаєш чому? От ніби він багато вченіше за тебе говорив, усе мудрьоно якось, а в нас йому корити б помити ніхто не довірив, слабких мізочків була людина, хоч і говорила інаково.

А ти начебто просто слова кладеш, але розум я в тобі чую серйозний, схопливий. Ну а що не розгадав, то це нічого, я ще повідаю тобі помаленьку. Тому я й тут.

Горбань

Усе почалося з Маркова. У тому самому 1978 році. Знаєш, хто такий Марков? Ні? Марков – це болгарський дисидент. Ще 1969 року він утік до Англії та щасливо прожив там до 1978 року. Так, так, саме до нашого 1978 року, про який і мова, – поки його там не дістало болгарське КДБ за замовленням Тодора Живкова. Прикінчили вони його хитромудро: він помер від спеціальної отрути, причому такої, що людина немов сама померла, від швидкоплинної хвороби.

Отрута ця називається рицин, дістають її з насіння касторових бобів. Власне, з них роблять рицинову олію, а рицин виходить начебто як залишковий продукт. Ядечко так собі, погань: у воді він розкладається, на сонці розкладається, через шкіру не проникає. Америкашки спершу хотіли його як хімічну зброю використовувати, але не спромоглися, саме через цю примхливість. Ну а для окремих випадків, на зразок Маркова, рицин якраз буде.

Перші симптоми з'являються через 15–20 годин після отруєння, токсична дія самого рицину протікає потай, і виявити його присутність в організмі дуже складно, а то й неможливо зовсім. Помер і помер, а чого помер, наука про це замовчує. Ось так.

Вбивали Маркова болгари, але отруту для них робили ми, та й увесь процес загалом проходив під нашим чуйним керівництвом. Отруту попередньо випробували на ув'язнених: не все пройшло гладко, дехто вижив, але загалом результат був дуже добрим. Отоді й проявився Стоменов, бо він виявився єдиним, кому рицин не вчинив жодної дії. Жод-но-ї!

Начебто під шкіру йому ввели не рицин, а вітаміни. Не було ні нудоти, ні блювоти, ні лихоманки, ні підвищення температури – нічого. Пояснення цьому знайшли дуже просте: нібито наплутали та ввели не той препарат. Хтось отримав по шапці, але епізод зам'яли. На щастя, наступні троє «кроликів» швидкоплинно подихли, і рицину остаточно дали добро. У вересні сімдесят восьмого Маркова вбили: чи то за допомогою особливо зробленої парасольки, що стріляє, чи то пострілом ампулою з рицином зі спеціального пістолета. Тут я точно не знаю, чутки різні ходять, це вже не нашого поля ягода.

Вбивали Маркова в Лондоні, куди він утік. А ми, значить-ся, сиділи в Софії й чекали звісток, і якщо вийде гладко, то пакуй валізи та колупай дірку під медаль. А якщо не вийде, то інші засоби треба терміново шукати. Курарін, наприклад. Або інфарктний газ. Рішення-то на самому верху було прийнято, вище й не буває вже. От і посприяли: отрути, спецзасоби, зброя, інструктори. Грунтовну роботу провели.

Стоменов якраз сидів один, коли було вирішено рицин на «кроликах» випробувати. Він ще не розмовляв тоді та начебто ніякої цінності ні для кого не стаовив. Ти от у книжці своїй пишеш, ніби там ціла гвардія його справою займалася, – так знай, що не виглядало все так і близько.

Нікому до нього справи не було зовсім, хоча галочку навпроти його прізвища поставили: як-не-як не щодня людей у казані уварюють, а тим більше дитину.

Не знаю, чи він не в той час потрапив, чи то не нагодився. Але потрапив він незручно та невдало: начебто й інтерес до нього анатомічний мався, та займатися цим було і ніколи, і нема кому. Голову ламали недовго: ні рідних, ні близьких, ні друзів, ні сусіди про нього двох слів зв'язати не можуть, хоч і пліч-о-пліч багато років прожили. Та й учинив він таке, за що живим уже не випускають, тільки ногами вперед. Це зараз про таке в газетках пишуть, а раніше не те що в газетках, а й термін могли дати, якщо на вухо комусь зайвого бовкнеш. Знаєш – і знаєш, то й мовчи собі в ганчірочку.

Здав Стоменова сусід. Знову ж таки вийшло якось нерозумно та безглуздо: сусіда щось у печінку кололо, він і нашіпів із досади про Стоменова своєму колишньому товаришу по службі, а той і доніс куди слід. Якби це сталося на день раніше, і не було б історії. Направили до нього навіть не нашого, а дільничного. Він у двері дзвонить, Стоменов відчиняє: проходите, мовляв, раз уже прийшли. Ну а там, сам розумієш, що він побачив, коли кімнаткою-то пройшов і на кухню заглянув. У дільничного цього потім мізочки потьмарилися: надто вже несподіване й страшне побачилося видовище. Стріляти навіть, дурень, почав у стелю для острашки. Ось так.

Ну а далі зрозуміло, можна й по-твоєму прийняти, за винятком лише, що ніякої там таємниці не було: документи в порядку, колишні місця роботи знайшлися. Пенсіонер, нікому не потрібний і ні в кому не нужденний сам. А ти туману, туману-то напустив, навіщо? По сусідах пішли, а вони пик-мик, нічого й сказати не можуть. Ну, мов, бачили, як заходив до хати чи як виходив. Ніхто не приходив. Ніхто не йшов. Чим живе – не знаємо, та й знати не хотіли особливо, аж надто суворе якесь він враження справляв. Так нічого й не дізналися до пуття. Списали його швиденько, навіть могилку вже помітили під номером 1971, безвісню. Та тільки от він не помер, хоч усім здавалося, що раніше за інших відкинеться: старий усе ж таки вже, хоч і виглядає молодо. А воно ось, значить, як сталося. Не так, як нам думалося. Не так.

У тебе сказано, що допити багато людей вели, а насправді тільки я їх один і вів, а більше ніхто. Ніякого Стефана, який у тебе збожеволів, не було й близько. Не було такого персонажа. А от Броніслав був, це вірно. Ось тільки йому Стоменов жодного слова так і не сказав, усе марно. Мовчить, і все тут, хоч убий.

Власне, Броніслав йому перепустку на той світ і виписав: перспектив у справі ніяких, на суд таке не виносять. У кращому випадку – це психлікар або одиначка довічно. У дуже кращому випадку. А в найгіршому й так зрозуміло, чого в найгіршому зазвичай буває.

Я тоді займався трохи отрутами, трохи травами, трохи зіллям цілющим. Ми наглядали за кількома закритими інститутами,

брали на облік усіляких чаклунів і знахарів. Я керував штатом із дев'ятьох людей і, за нашими мірками, був дріб'язковим, хоча болгари мене вважали дуже великою людиною. Провінційний світогляд позначається, так би мовити.

Коли ми рицин випробували, я взагалі був сьомою водою на киселі, ніякої участі не брав, лише придивляв для користі своєї справи. Я, до речі, був підполковником, а не полковником, як ти пишеш: зайву зірочку накинув мені. Вони труять, а ми лікуємо, майже суміжних професій фахівці. Одним і тим самим зіллям можна вбити, а можнавилікувати – від дози тільки залежить. Наприклад, мухомор. Трохи його – користь, а трохи більше – і оюшки.

Ми начальству замість рицину сильніші отрути пропонували з нашого асортименту, але їм потрібна була смерть, максимально схожа на природну. Щоби справжню причину, значить, встановити не можна було. От і зупинилися на рицині.

У вересні сімдесят восьмого Маркова вбили. Тілом він виявився слабким і помер швидше, ніж зазвичай це буває від рицину. Але духом, видно, була сильною людинонька: рівно через 13 років прибрав до себе власного однофамільця, Георгія Маркова, радянського письменника, який свого часу очолював Спілку письменників СРСР. У вересні дев'яносто першого, рівно через тринадцять років після загибелі дисидента, один польський тижневик надрукував статтю про таємницю смерті Георгія Маркова, дисидента, але на фотокартці до цієї статті розмістив іншого Георгія Маркова, письменника. Помилився начебто як. І що ти думаєш? Помер цей письменник Марков негайно й раптово.

Щойно помилка розкрилася, той і здох. Ось так. Чи то в Маркові цьому справа, чи то в Стоменові, який побічно зіграв у тому далеко не останню роль. Адже все, до чого торкається Стоменов, перетворюється. Щось розцвітає, а щось умирає. Такої от сили великої була людина.

Нігті на його руках виглядали напрочуд красиво. М'якого рожевого перламутрового кольору, з кокетливою білою смужкою на краях. Відполіровані з бездоганністю каменю, якого століттями шліфували морські хвилі. Коли руки спокійно лежали на столі, між правою та лівою рукою панувала чаруюча симетрія, наче одна з тих рук відзеркалювала іншу. Його пальці притягували погляд, вони заворожували своєю немислимою красою та досконалістю форми. Одному богу відомо, скільки часу та сил потрібно, щоби нігті стали дивовижним витвором мистецтва. Одному богу відомо.

Бажано дивитися лише на його руки. Дивитись і не відводити погляд. Дивитись лише на його руки. І нікуди більше. На все інше дивитися страшно. Боляче очам. Дивне відчуття ломоти в кістках, наче переймаєш його потворність та пристосовуєш її на себе. Двосторонній горб, що обтягує біла сорочка. Вросла в тулуб голова з брудною, немитою копицею волосся. Недбало підстрижена сіра борідка та смужка вусів, через яку зрідка показуються великі жовті зуби. У нього великий рот, говорить він хрипко й важко, як, мабуть, каже людина з тяжкою ношею на плечах. Його плечі виламані якось угору, тож їхніх країв торкаються мочки вух. Я думаю, якщо він зможе докласти зусилля, то прикриє вухо цілком одним рухом плеча, не піднімаючи руку. Моя рука мимоволі смикається, ніби хочу спробувати проробити це. Але я не можу подібне зробити при всьому бажанні. Мої руки причеплені наручниками до гака, ввареного в стіл. Чому до лицьової, а не до донної частини? Мабуть, він хоче бачити мої

руки? Весь час на виду мої руки, як вони поводяться, як вони видають мене, мої думки й почуття?

– Ми постаралися максимально точно наблизити ту обстановку допиту до сьогоднішнього дня, – почав він, повільно походжаючи з боку в бік, від стіни до стіни. – Це не випадковість, і тут є певна мета. Я не говоритиму поки, що це за мета: головне, щоби ти вживався в атмосферу. До столу ти прикований із тією ж метою, і в такому положенні перебуватимеш доти, доки я не отримаю відповіді на всі питання, які мене цікавлять.

Я кивнув і раптом із жахом зрозумів, що він не може сидіти. Він ніколи не сидить, ніколи. Він або ходить із кута в кут, або стоїть біля столу, спираючись на нього. Можливо, коли він намагається сісти, передавлює легені. Або йому просто боляче сидіти. Табурета не було, стільця не було. Вчора він ходив цілий день. Він увесь час на ногах. Мабуть, і спить якимось, не може ж спати стоячи? Але як жити, якщо не вдається сидіти?

Я не можу без тремтіння дивитися на його ногу. Начебто її взяли й переломили градусів на двадцять, упершись у коліно та потягнувши носок догори. Коли він ходив, це було не дуже помітно, але коли зупинявся, його нога вигиналася коліном назад. Дивитися на подібне страшно.

– Позаду тебе стоїть мій вірний помічник, Андрюша Стороженко, – продовжив горбань, повернувшись до мене й зазирнувши мені за плече. – Роль його в нашій розмові ти вже, мені здається, добре почував. Якщо мені не сподобаються твої неправильні відповіді, він допоможе тобі знайти чи пригадати правильні. Якщо мене не задовольнить те, як ти виконуєш мої прохання, то він зробить тебе охочішим. Трьох хороших ударів, як правило, цілком достатньо для того, щоби людина померла від багатьох внутрішніх крововиливів. Ось так. Ось так. Ось так.

Ні вікон, ні ґрат у кімнаті не було. Двері теж без вікон, жодних прорізів та дірок, а тільки вічко. Зелена фарба облупилася, і під нею проступала стара, блакитна. Немає батарей опалення, ні камер спостереження, ні раковини, ні унітаза – нічого такого, як у кіно показують. Це не камера. Більше схоже на кімнату побачень. Тьмяне жовте світло від плафона на сірій стелі. Я спроб-

ував згадати, як описував камеру допитів Стоменова, але не міг згадати нічого. Нічого. Він взагалі був у психлікарні, здається. Не пам'ятаю. Нічого не пам'ятаю. Нічого не пам'ятаю.

– Чув про Салмана Радуєва? А чи знаєш, як він помер? – спитав горбань, зупинившись біля столу, спершись на нього та вп'явшись у мене своїми каламутними сірими очима. – Помер із природних причин. Від багатьох крововиливів. Можна й рицином, звісно, але в благополучному результаті повної впевненості немає. Це нам довів не лише Стоменов, а ще й пара інших ув'язнених-смертників, які дивом вижили. Ну а тут, як то кажуть, фірма гарантує. Андрюшенька знає свою справу.

Я його майже не чую. Дивлюся на свої руки, а мої плечі мимоволі стискаються від шумного дихання за спиною. Намагаюся зрозуміти, як краще зробити, щоб було не так боляче, не так вогненно боляче, не так ріжуче боляче, коли тебе вдарять, коли в твоїх очах раптом спалахне червоне марево, бризнуть сльози з очей і горлом піде кров? Як краще: набрати повітря в легені чи розслабити їх?! Хочеться набрати, набрати побільше, щоби спина перетворилася на чавун, щоби м'язи стали непробивною сталлю, щоби я нічого, нічого, нічого не відчув.

Горбань знову заглянув мені за плече, а потім підняв праву руку й намалював у повітрі квадрат. Я знітився та заплющив очі. Але нічого не відбувалося. Найменші звуки завдавали неймовірних страждань. Повітря колихнулося біля моєї лівої щоки, якийсь рух, і знову нічого. Я розплющив очі. Поруч із моїми руками, «обличчям вниз», лежали фотографії, штук п'ять чи шість. Я побачив сірий матовий виворот і зрозумів, що мене не битимуть. Зараз мене не битимуть. Мене не битимуть.

Поруч із ним стояла склянка з водою. Він узяв її та зробив кілька ковтків. Мені також дуже хотілося пити, але я боявся попросити його про це.

– Як я вже сказав, – почав горбань, поставивши склянку й почавши вивчати свої нігті, тримаючи пальці лівої руки в правій руці та роздивляючи їх із ретельністю ювеліра, – те, що ти написав у своїй книзі, правда. Але не це зараз важливо. А важливо те, що в 1990 році, коли знищили найбільшу частину

архівів болгарського КДБ, – в дев'яностому, а не в дев'яносто першому, як ти пишеш, – я залишився єдиним свідком розмови зі Стоменовим. Єдиним носієм таємниці його. Був іще один, але він іздох аж у вісімдесят першому році. Від обширного крововиливу в мозок, це тобі нічого не нагадує? Давай повторю: від обширного крововиливу в мозок. Миттева смерть. Але навіть живий він ніякої небезпеки не становив. Дізнаєшся потім чому. Ніхто, ніщо й звати ніяк.

А ось ти, паскуда, зовсім іншого роду справа. Мало того, що написав, так ще й хід дав цьому, у світ усе випустив. Мене не хвилює, де тобі таке взялося: примарилося, наснилося або пташка в дзьобику принесла. Не знаю і знати не хочу.

Але я точно знаю інше: жодних щоденників – нема та ніколи не було, а написав ти все це з натхнення. Ну а раз написав, то й відповідь тепер тримай. Тому і тут.

Я подумав так: коли з натхнення почав, то з натхнення й продовження буде. Недомовлене докажеться. Утаєне відкриється. Не впевнений, чи зможеш ти продовжити, але якщо ні, то біда твоя, і слова в білий світ ти більше не скажеш. А зможеш якщо, то й полюбовно розійтися зможемо. Я слово своє завжди тримаю. Хоч і ненавиджу тебе люто, а відпущу та допоможу ще навіть. Потім і це зрозумієш також, якщо подужаєш.

Ти вкрав у мене радість мою: залишитися з ним наодинці назавжди, на віки вічні. І якби не хотів того він, то не жив би я вже, як інші багато хто вже на той світ зійшли, торкаючись одягу його. Але ти ж і надію дав мені велику почути його заново, слово нове, промови бажані, науку велику, силу вічну, радість безмірну. Через тебе почую. Твоїми губами його слухатиму. А не почую якщо, то в порошок тебе зітру. У золу перетворю та попіл по морю розвію.

Він замовк, важко дихаючи; його горб ходив ходором під сорочкою. Я чув його подих і боявся підняти голову, боявся на нього подивитися. Я не маю того, що він просить. Так, я вже перестав заперечувати, що все це вигадки. Я погодився бути провідником слова його. Я примирився з тим, що був авторучкою в руках чорта чи бога. Якщо й писали, то мною, але не я сам.

Якщо й писали, то через мене. Та не я сам. Не я сам. Не я сам.

Дихання його заспокоїлося. Він підняв голову й уважно глянув на мене, в очах його налилися червоні прожилки.

– На столі кілька фотокарток. Не перевертай їх. Не чіпай зовсім. Тільки розглянь, прийняхайся до них ніби. Знайди потрібну людину. Ту, яка нам потрібна зараз.

– Я її знаю?

– У тому сенсі, в якому ти маєш на увазі, ні. У тому сенсі, в якому я маю на увазі, теж ні. Тож шукайся з чистим серцем.

– Як я знайду те, чого не знаю? – слова давалися мені з великим зусиллям, я розумів, що відповідь його не влаштує, але що казати? Що мені казати?

– Поняття не маю, чорт забирай! – заверещав горбань. – Нюхай, лижи, смочки! Руками над ними води! Не перевертати! Шукай! Не треба нічого знати, достатньо буде того, що я знаю! Знайди те, що знаю! Знайди негайно! Шукай, шукай, шукай!

Я заплющив очі, намагаючись зосередитися, але сірі плями карток танцювали в очах, ніби ти впіймав спалах яскравого світла. У вухах зашипіло шумом морської мушлі, пригорнутої до вуха. Я труснув головою, намагаючись відігнати плями, замружився щосили, але картки не йшли, одна з них світилася більше за інші, друга ліворуч світилася більше за інших, друга ліворуч, друга картка ліворуч.

– Друга зліва, – прошепотів я, розплющуючи очі. Наручники слабо брязнули: підколупнувши пальцем фотографію, я перевернув її. На мене глянуло негарне обличчя: важка рогова оправа, ядучо тонкі губи, довга шия з кадиком, що сильно випирає, мішки під очима, великі залисини з боків, врослі мочки вух. Вираз обличчя був якийсь схвильований. Хто це, я не знаю, але чомусь, побачивши обличчя, я подумав, що вгадав і що це – саме він. Я спідлоба глянув на горбаня, але його обличчя було непроникним.

– Це Ракшиєв, – нарешті промовив горбань, зло ощерившись. – Крісто Ракшиєв. Так, так, той самий, про якого ти в книжці написав. Все вірно, він і був нам потрібний. Це Ракшиєв. І це буде окрема історія.

Стоменов: З кошелям теєм, Сергію Дмитричу, все просто виходить. Не знаю, що лісовик міський удумав, та тільки якщо схопився свою ніщшу осягати, тоді по-нашенському це роби й легких шляхів собі не шукай. А то, подивись, подвиг собі відшукав, кошеля вморив. От Ванька наш усе вірне вчинив: виходив своє кошеля, зростив його, відгодував. Кіт у нього вийшов ладний, масть чорна, порода шолудива. Мишей ловив справно, а голови їхніє під порожком залишав. Цілий мішок їх Ванька потім назбирав. І тільки коли рік коту зробився, вдавив його Ванька своїми власними руками. Удавив і уварив, щоби, значить, оберіжку-то собі зробити.

Слідчий: Як удавив?!

Стоменов: Знамо як, руками. А інакше, Сергію Дмитричу, ніяк не можна. Якщо Марфа кошелят непотрібних зтопила, так у тому сили нема ніякої. Або Степан цей, в'язень, про якого я тобі поминав вже, до кішок охочий був: петлю їй на шию, і в руці тримає, поки вона не задихнеться. Мишей, мовляв, не ловить, звірина паскудна. Але нема в тому жодної сили, Сергію Дмитричу, нема.

А якщо шукаєш силу, то злюби спочатку тваринну, прикипи до неї душею своєю, перш ніж життя її позбавляти. Отоді й буде тобі ця сила, велика сила. Якщо здюжиш, звичайно. Тому що не здюжити дуже можна. Рука здригнулася, серце тріщину дало – і не тільки сила тобі не дасться, а самому можна життя втратити враз. Та й змогти вчинити це не кожному дано, науку-то нашенську.

Рік kota доглядай і вже потім роби, що велено. А якщо не виходив чи не вгледів, якщо під возове колесо потрапив ненароком або собаки подерли, а то й згинув зовсім, то починай усе з початку, поки свого сповна не досягнеш.

Ну а якщо вийшло все як годиться, то й оберіжок твій справним вийде. Сила звірина ввійде в тебе. Кота уварити треба, от усю ніч біля котла сиди, вогонь підтримуй і води колодязної підливай. Як є, так його й вари, не порушуючи. А на світанку вогонь угамуй, остуди та у вареві цьому кісточку котячу в діло собі вибери для оберіжного, її на шії носити треба доти, доки сила є в ній. А можна ще намистини виготовити, на шнурочку, Нікола собі таку забаву зробив. Що мовчиш, Сергію Дмитричу, чого не питаєся?

Слідчий: Думаю, Андрію Миколайовичу, думаю. Спантеличив ти мене, далєбі.

Стоменов: То-то я й подивлюся, сидиш, рота раззявивши та очима клопочучи. Примірюєаш, мабуть? Але краще цурайся, Сергію Дмитричу, цурайся краще, інакше ця кісточка стане тобі поперек горла. Серце зсушить, кров згноїть, мукою жовчною нутро тобі виїсть. Адж благо, що відлупцевав і погнав міського Нікола, а то ізсох би живцем від науки нашенської.

От тільки одне мені цікавим буде: звідки ж дізнався він, що коту уварювати треба? Ми йому цього не говорили. Невже в книжках допитався, у ніщї своєї?

Слідчий: Читати – не читав я, Андрію Миколайовичу, а чути – багато начувся. Ось тільки за його розумінням, а не за твоїм. Але в їхнє слово не вірю я, пустодзвонним здається воно мені, а в твоє слово мені вірити не хочеться, бо страшне воно вельми.

Стоменов: Ніби ви тут не страшне творите, у стінках цих. Дивись, страшніше нашого-то буде.

Слідчий: Твоя правда, Андрію Миколайовичу. Пробач, порушилося щось у мені, наче душею наввиворіт вивернуло. Пристосував я слово твоє на себе, вірно ти сказав, і нудно мені стало. Страшно мені слухати промови твої. Що ж за люди ви такі будете? Чи люди або нелюди ви? Смерті молитесь, щоби жити, і любите, щоби задушити власноручно. Я зрозуміти хочу тебе,

Андрію Миколайовичу. Зрозуміти щиро, зрозуміти та прийняти всім серцем моїм. Але тільки верне моє серце від твоїх слів.

Віру в себе я втрачаю від слів твоїх, силу свою я втрачаю від слів твоїх, розум свій я втрачаю від слів твоїх. Але ти говори й далі, Андрію Миколайовичу, говори й далі, говори, говори, говори: питиму я чашу свою до дна, спатиму я з думками про тебе, слухатиму я тебе та тільки тебе, і вірити тепер я буду тільки тобі. Тільки тобі й нікому більше.

Горбань

— **О**сь це і є твій Ракшиєв. Він справді вів щоденники, де практично слово в слово розповів те саме, що ти написав у своїй книзі. Те саме, що відбувалося насправді. Розбіжність лише в тому, що Ракшиєв ніколи не працював у КДБ, а, скажімо так, йому здавалося, що він там працював. Чи треба пояснювати, що це означає?

Ракшиєв був ненормальний. Ще в сімнадцять років йому поставили діагноз «шизофренія», отже психлікарня стала його другим домом. А якщо бути точнішим, то першим, бо з неї він вибирався додому на дуже нетривалий час. Йому здавалося, що він Ленін, він розмовляв з Троцьким і зі Сталіним, постійно віддавав якісь розпорядження та весь час просив себе забальзамувати після смерті.

Шизофренія і зараз до пуття не лікується, а тоді й поготів. Проте 1978 року в його картині хвороби настало обнадійливе полегшення, і він був виписаний. Однак вийшло це ненадовго, і в травні того ж сімдесят восьмого року Ракшиєва знову запропорили до божевільні. Тільки от зміст його видінь надто змінився за ці 3 місяці. Він почав «працювати» в КДБ стенографістом та відати всіма найважливішими секретами, які тільки можуть бути. Я не знаю, як щодо інших секретів, але ось цей, про Стоменова, він знав із вражаючою точністю.

Власне, ніякої таємниці в тому немає, і якби ти не лише написав цю книгу, а ще й уважно її перечитав, то виявив би, що його хвороба проривається на сторінки книги. Один Фрейд чого вартий. Який, на хуй, Фрейд? У сімдесяті роки будь-який

словник визначав психоаналіз як хибну буржуазну науку. І хоча в Болгарії дуже сильна психологічна школа, а інститут у них у цих справах був одним із найкращих у світі, але в його надрах психоаналізові тоді великого значення не надавали.

Зомбування, техніки допиту, гіпноз, навіювання, читання думок – практичні речі загалом. Фрейд був таким самим пацієнтом божевільні, як і твій Ракшиєв. І Стефан, який нібито збожеволів, і його там лупцевав палицею санітар. Пригадуєш? Та й сам Стоменов говорив, якщо тобі в силу це згадати, що Крісто на голівоньку слабенський.

Так і сказав, слово в слово передаю: «на голівоньку слабенський». А не віриш якщо, сам відкрий і зачтай потім, що написав.

Писати йому ніхто не забороняв – він був тихий, і йому багато дозволялося. Ось із ним саме в одній палаті Фрейд і жив цей. І ще один був теж тихий та теж із припиздю дуже своєрідною. Йому вчувалося, що всі слова, кимось говорені, можна зібрати й скатати в повсть, як від собаки линявою шерсть збирають та шкарпетки в'яжуть. А він, отже, удумав зі слів зв'язати собі амуніцію, яка потім від слова худого його й захистить. Дивитись нам на це було дико: глянеш крізь віконце, а вони по стінках ходять, бо в центрі кімнати нібито величезний клубок був уже зі слів намотаний, і його не можна потурбувати. А він сидить та все пальцями в повітрі сучить, сучить, перебирає, наче шерсть скочує.

Про Ракшиєва я дізнався випадково: лікар, який спостерігав його, спочатку значення його фантазіям не надавав. І не такого чувати доводилося. Але в міру того як ці фантазії – а правильніше сказати протоколи – обростали все новими й новими подробицями, лікар налякався та від усякого поганого випадку стуканув куди годиться. Льох у нас великий був, сам знаєш, народів багато, і ліва рука не знає, що права робить, от і чутки ходять. Наприкінці серпня шепнули мені про юродивого, і я з ним зустрівся. Ось так. Фотографія ця саме того часу, коли він протоколи писав.

Розмови з ним у мене не вийшло: чи то він не прийняв мене, чи то повністю впав у безумство своє. Бився я з ним, бився кіль-

ка годин, усе марно. Протоколи забрав та й до плівочок приклав. Дурень! Сто разів я згодом пошкодував, що зробив так! Своїми руками на золу перетворив усе сказане. А що потім по пам'яті переписав, то в тому ціни особливої нема, сам розумієш. Я ж зазвичай із ним говорив, зі Стоменовим. Але ви з Ракшиєвим по-особливому яюсь. Тому я й цікавості великої до тебе маю. Ось так. Ось так. Ось так.

Тільки в протоколах Крісто нічого не було, окрім самих бесід наших. Але ти ще й усе його безумство вмістив, багато деталей вірних підмітив, які він або прогавив, або взагалі не знав. Тож до тебе цікавість моя більша, ясна річ. Одна лише біда: Ракшиєв цей хоч і божевільний був, а в слово сказане вірив щиро. А ти будеш здоровим, але слово своє брехнею називаєш, грою уяви. Проте ви сказали з ним слова – ті ж самі. Ось яка загадка виходить.

-Я так розумію, – сказав горбань, крокуючи від стіни до стіни, – картку ти побачив, так? Вона може світитися яскравіше за інші. Вона може здригнутися або випасти з ряду. Мозолить око, не відірвати, не обтруситися, погляд твій внутрішній за неї перечіпляється, вірно? Різно може бути, але неважливо, як саме.

Я в цих питаннях зуби з'їв. Адже не дарма роками по чаклунах і по знахарях ошивався. Наскрізь людиноньку бачу – часом краще, ніж вона себе уявляє. Ось так. Андрюша, ну ж бо, розчепи його на хвилинку, покажу дещо.

Стороженко шумно чавкав жуйкою, його гаряче полуничне дихання обпалило мені щоку. Руки мої лежали на столі, без натягу й майже не відчуваючи металу, але коли наручники клацнули, я почергово долонею потер зап'ястя, наче звільняючись від неприємного відчуття на шкірі.

– Очі-но заплющ, – гавкнув горбань. – Заплющ вічка-то свої. Ось так. Зараз я покладу картки знову біля тебе, тільки всі їх перетасую, а ти ручкою над ними поводи. І де більше тепло почуєш, покажи. Давай, давай, починай. Промацай спочатку, де лежать вони перед тобою, а потім уже не чіпай.

Я підняв руки, відчуваючи, як вони тремтять. Моя права долоня палала жаром. Я невпевнено провів кілька разів над столом, але нічого не відчув.

– Не знаю, – сказав я, розплющуючи очі. – Я нічого не відчуваю, ніякого тепла.

Якийсь рух у мене за спиною, і палиця оглушливо шльоп-

нула по столу, так що вода з його склянки трохи розплескалася. У мене перехопило подих від страху.

– Шукай, шукай, – хитро сказав горбань, – інакше наступного разу по хребту прилетить. Очі-но заплющ і шукай. – Він зупинився та глянув на мене. – Шукай! Не думай ні про що, шукай!

Не головою шукай, а руками своїми. Очі збрешуть, голова злукавить, але руки правду скажуть. Руки слухай свої, руки відчувай свої, слухайся рук своїх! Давай, давай, заплющив очі! Шукай!

Шумне дихання за спиною зводило судомою м'яза. Насилу я підняв праву руку й провів нею над столом. Щось здалося мені. Я провів ще раз, і в одному місці дуже виразно вгадувалося тепло. Я розплющив очі та перевернув картку.

– Це будь-яка сільська бабуся зробить і будь-який дурень зуміє, варто трохи повчити його, – вискликвся горбань і знову почав ходити. – Але молодець все ж таки будеш. Добре. Ти зачепи його, Андрюшенько, назад, вистачить цього йому на сьогодні.

Я перевів дух. Чорна товста рогова оправа окулярів виричалася на мене, тонкі ниточки губ кривилися в недобрій усмішці.

– А мене хтось і за чаклуна самого шанував, – випишував кроки горбань. – Через потворність усе мою. І радо вітали, звичайно, жаліли мене, бабки-знахарки особливо. Ніхто мене так і не вгадав, хто я є насправді. Говорили всяке, та все пусте. Воно й раніше силу рідко зустрінеш справжню, слухну, а після зустрічі нашої з ним – і особливо, бо ти розумієш, що є сила істинна чаклунська та яковий шлях пройти мусеш ти, щоби здобути її сповна. І жодними колінами не передається ця сила. Не передається. Ось так.

Ти не косися, що говорю простецьки я: раніше в цьому потреба була, бо багато з різною простотою спілкувався, а потім і не зміг уже інакше, прикипіли до мене слова його, на віки вічні в моє серце увійшли, розум мені замутили та кров мою запалили. Страшним випробуванням слово його мені зробилося, бо силу мою зневажило й на прах її розвіяло. Як у суперництві із сильним тілом осягаєш ти нікчемність свою, так і в дотику до духу сильного – дух свій, гнилий та жалюгідний, осягаєш

сповна. Але коли дітлахи слідом за тобою біжать і пальцем у тебе тичуть, тобі не так гірко, бо знаєш, що такий і є ти, таким вродився. А от коли душу з тебе виймуть та ще й покажуть, як її черв'яки марнославні жеруть, жеруть і жиріють, – ось тут тобі й нудно буде, як ніколи ще не було.

Але ж таким сильним я собі уявлявся: чаклунів я по нарах та лікарнях розтасовував, долями людськими вершив одним рухом пера. Знавав багато й знанням цим багато користувався. А насправді вийшло, що і не знав я нічого взагалі. Ось так. Ось так. Ось так.

Послухай-но ще, що зачитаю. Це якраз той день, коли твій Ракшиєв нібито не був на допиті та щось там упустив. Чомусь зійшлося так, що і в нього в протоколах цей день випав, каменем канув кудись. Ну а в мене він записаний у цілості та справності. От ти й послухай, чого у фантазіях своїх не догледів.

СТОМЕНОВ

СТОМЕНОВ: Знавав я одну жінку ще до війни, звали її Валентина. Була вона особливо людям немила, народ її цурався, а все тому, що як мову заведе, так худо невдовзі слухателю її робиться. Ніби занедужав він. Хоч слухає тебе, а хоч сама говорить, усе одно, хворобливим її співрозмовник робиться. Або хворість на нього нападає, або сил позбавляється, наче роботу важку виконав. І баба-то видна, і кавалери залицяються, і сама вона до них із прихильністю, а відходять вони від неї та не затримуються. Живе одна самотньо, і подружків у неї нема, теж її цураються, хоч і мила вона, і добра, і ривітна, і навіть допомогти в біді завжди охоча. А от ні, худо все виходить, хворіють від неї люди. Так і прожила вона все життя однісінька.

Їй би розгніватися й лютувати ні за що на першого зустрічного, і то б користь вийшла. Аж ні, всі в неї гарні, всіх вона готова радо вітати, нікому відвороту не дасть. Людиська манить це спершу, така розлюбезність, а потім вони хворіють і більше вже цураються боязко. А тому все, що на вершинці-то одне, а на денці інше, і раз ти черевом уже весь до неї повернувся, як цуценя, якому пузо чухають, то надалі розумнішим будеш та звіра домашньою твариною вважати не станеш, навіть якщо він і леститься до тебе. Знала би Валентина ця, що за сила в її бродить, знатною чаклувальницею могла б бути. Та тільки вигубила вона силу-то свою даремно, на суєту суєтну, на людиська випадкові.

А був би нашеньський якщо, то людині не просто слова добрі й прихильність покірна, а й справді послаблення вийшло б. Рана

якась давня зажила б. Хвороба невиліковна її тіло залишила би назавжди, справа важлива здійснилася б. А потім раптом і померла людиночка ця, ненароком начебто.

Або захворіла ще дужче. Або розладилося все в неї остаточно та спустошливо. А чому, Сергію Дмитричу? Та тому, що вона особисто черево своє підставила, нутро своє на виїст віддала. Роби що хош: хош – кров їй омолоди, а хош – зіпсуй її, вся вона в розпорядженні твоєму, без залишку.

Тому й кошеня данене, щоби подужати, значить, науку нашу. Відчути його треба, перш ніж обережну собі зачинати, пристосуватися до духу його, прихильність зробити. А лише тоді й уварюй. А ви, миські, бач, які швидкі: і кроку не ступив, а наче царем уже став. Чи багато силів треба кошеня придавити сліпенького? Воно вже тоді з вовком змагалось б, усе більше б користі вийшло. Прикипи спершу, весь підспідок до серця приклади та силушку страть, щоби потрібне до тебе саме черевом повернулося, а потім уже тоді й роби чого хош.

Слідчий: Знаєш, про що подумав я, Андрію Миколайовичу?

Стоменов: Та знамо, знамо, все про дівку мою випитуєш, урозуміти хочеш. Але ти не квап, а слухай востро: перед дівкою цієї ще й собака є. Тільки якщо на kota рік ми маємо, то собаку вже три роки доглядати тобі треба. Ну а дітлашка наостанок слід дев'ять років у серці своєму носити, турботу йому давати. І тіки тоді його мертви. А не вийшло якщо дев'яти, то повернися назад і все спочатку зачинай, поки не довершиш початого так, як належить.

Дівку я скрав із дому, де баби народжують. А якщо точніше сказати, то не скрав, а вмовив на це людину там одну, а вона мені й винісла. А як уже там потім у них було, я не знаю.

Горбань

Бачиш, як воно просто було, а ти-то розписав, розку-
дахтався, такі таємниці напустив. Він мені сам указав
і на дім цей, і точну дату мені видав. Хотів я навідати-
ся туди негайно, але не вийшло якось, можливості не випало,
суетна годинонька тоді була. Але через три роки, у вісімдесят
першому, коли я прилетів у Софію повторно, туди зазирнув та
й знайшов, чого шукав. Легше, ніж ти можеш собі уявити.

Смішно сказати, але посприяв цьому Ракшиєв. Своєю
смертю. Бо ми вмовилися з лікарем, що, якщо на нього найде
якесь просвітлення, він мені подзвонить. На жаль, найшло на
нього зовсім не те, на що я потай сподівався. З того моменту,
як я бачив його вперше й востаннє, він більше нічого вже не
писав та нічого не розповідав, а поринув у мовчання, і більше
від нього ніхто не почув жодного слова. Ось так три роки й про-
мовчав, доки не помер. Моєю владою він був недоторканий,
його навіть в окрему палату перевели, від усякого божевілля
подали. На жаль, нічого не допомогло. Так і забрав він у могилу
свою таємницю. А то й дві одразу, бо того ж вісімдесят першого
і Сударушкіна на той світ відправили, ти пам'ятаєш, хто такий?
Душогуб це дитячий, про якого Стоменов казував. Ось якраз
у вісімдесят першому і стратили його.

Дівча я знайшов відразу, цього дня був зафіксований лише
один смертний випадок. Ось тільки на мене чекав поганий
сюрприз: згадка була, а самі документи вилучили. Причому не-
щодавно, і на офіційну особу, з дозволом. Я почув підступ, але
й тут усе виявилось простіше простого. Людина по нашій лінії

працювала над дисертацією, а тема її була, дай мені пам'яті, щось там про психоенергоінформаційну асиметрію. Я не дуже добре розумію, що це за таке, але скажу, як зрозумів зі слів.

Якщо говорити просто, суть його роботи зводилася до того, що якщо погано комусь стане, то й іншим його близьким людям воно теж відгукнеться, а якщо хороше, то нікому не відгукнеться.

І якщо ти окропом опікся, наприклад, тоді чекай, що з кимось ще з близьких твоїх біда станеться: горе одне не ходить, як то кажуть. А от щастя чомусь ходить одне, іншим передаватися не поспішає. Ось над цією загадкою людинонька й колядувала. Збирала різні факти та випадки, копалася в архівах, бібліотеках, зведеннях. От і нарила, знайшла випадок просто дивовижний, як за один день усю сім'ю, чотирьох, у різний час і все в різних місцях, як корова язиком злизала. Начисто.

Мужичка збиває вантажівка. Він повертався з роботи та заради чогось вирішує раптом перескочити дорогу, а не зайти в під'їзд. Здається, він газету збирався купити. А може, побачив він кого знайомого й метнувся? Якби не метнувся, то зайшов би додому та знайшов би там дружину на кухні, мертву. Її струмом вбило, проводок заголився. А раз не зайшов, то просто під машину й потрапив, мізки потім із тротуару совком збирали.

Того ж дня, практично в той же час, їхня п'ятирічна дочка тоне в неглибокій річечці, де ніхто аніколи не тонує. А її дід, у якого вона гостювала, чи то розумом поїхав від горя, чи то, зневажаючи себе за те, що не додивився, зняв він рушницю зі стіни та й собі в живіт пальнув. Ось так.

Може, дідові б і в живих самому залишитися, та тільки не знав він, як дочці сказати, що втопилася дитинка їхня, бо вже одного втратили вони. Померла їхня первістка відразу після пологів. У тому самому будинку пологовому та того ж дня, про який Стоменов сказував.

Тобто, як ти вже зрозумів, мабуть, не вмерла вона, але сказали їм так і думали вони так. Я з цією людинонькою покалякав та й залишив її, головного не відкривши їй. Злизнуло їх якраз напередодні того дня, коли Стоменова заарештували. Значиться, не тільки дівку він убив, а ще й рідню її за нею потягнув, усю

гуртом. Ось тобі і «горе одне не ходить», куди вже воно не одне! А найгірше, що не зрозуміти мені: випадковість це чи навмисність якась.

Налякався я тоді панічно, напився зі страху, півготелю заблював. Три дні потім відлежувався, хворів. Ну та нічого, відійшло й відлягло потроху. Ось така, друже ситцевий, сталася в мене історія. А чого ти в книзі написав, то надум усе це. Краще слово його продовжи, а розповіді казати я і сам великим майстром буду. Ось так. Ось так. Ось так.

Віт

Мені принесли води, і я жадібно випив півсклянки. Горбань продовжував виписувати кроки, немов чапля. Від стіни до стіни, від стіни до стіни, від стіни до стіни. Якийсь час ми мовчали.

– Розтлумач мені ось яку річ одну, – нарешті перервав мовчання він, продовжуючи мірно ходити з боку в бік. – Повідаю я якось про магію сили смертної людини, в таємниціх інших душ знаного. Стримано розповів, обережно й небагато. От він слухав та слухав мене, а потім і сказав, що магія ця, виходить, звірине начало в людині олюднює, а людське, навпаки, звіром робить. Як таке розуміти?

Мовляв, усі люди народжуються ніби звірами, але поступово людьми робляться, а звірине ховається в умах глибоко-глибоко. Проте смертна магія, навпаки, людину в звіра приручає поступово. З цієї їхньої глибини звіра вилучає та людське нутро ним просочує.

Але добре ще, якби ось так. Тоді воно знайомим буде, і в житті це зустрічається. Війна, наприклад, коли йде чи голод сильний: і просити не треба, сам цей звір голову казує. Або, народжуючись, майбутня людина зі звіром легко зріднитися зможе. Тому що й сама вона звір первісно. Читав про Мауглі? Ось, що я й кажу. Буває таке насправді.

Але дивно те, що водночас магія ця звіра свого приручити намагається, більше людиною його зробити. Утрими, наприклад, ті численні. Ось і виходить, що на людське місце натура прищеплюється тваринна, а на тваринне місце, навпаки, людська.

І виходить так, що глянеш на людину поперехово та людину побачиш у ній, але якщо глибше зазирнути, то зуби ощеренні взрієш. А маг цей, навпаки, спочатку тобі здається звіром лю- тим, а коли краще його осягнеш, істинно людину побачиш. Як таке зрозуміти?

– А що тут зрозуміти, Сергію Дмитричу? – знизав я плечима. – Ти й сам зрозуміло сказав.

Я лише доповню тебе, що є багато тих, хто звірячу натуру свою людинною зробити намагаються: звіра із себе витравлюють, виходить. Але людське в них водночас людським залишається.

Або, навпаки, є люди, які розум свій на бенкет звірові своєму підсвідомому позичають без залишку: звірами живуть вони, звірами вони і вмирають. Але водночас тваринне в них залишається.

Або можна, нарешті, зі звіром своїм примирення шукати: як людина по гавканню собачому розрізнити може, погана до них людина до будинку увійшла чи добра.

Але от те, що ти сказав, звучить незвичайно й ново для мене. Я не розумію, як таке може бути. А найбільше я не знаю, навіщо таке треба робити із собою.

– А я знаю, мені сказали, – перебив горбань. – У людині щирості немає тієї, яку звір має. У ній немає безтурботної жадібності жити щохвилини на світі білому. Чуття в неї немає тваринної, що природою дано було.

А у звірі, поперек, немає тієї мудрості, що людині дана. І немає в нього шляху вищого, ніж турбота про живіт свій. Ось він усе й перевернув навпаки: і людину озвірив, а звіра приручив він свого, краще за багатьох інших людей зробив. Ось так.

Я промовчав.

– Я його шлях добре на собі приміряв, – продовжив горбань. – І вдень вся сила в темряві ночі міститься, а вночі, навпаки, у ясному дні твоя сила. Не шукай більше там, де знайшов уже, бо за спиною в тебе те, що ти шукаєш. А повернувся тільки, і воно знову за спиною стало. І так, раз у раз, схопити це намагаєшся. От і слаблять себе, щоби силу знайти.

От і люблять інших, щоби душу відібрати. От і смерті кланяються, щоби жити міцно. От і живуть вони, щоби смерть прийняти. І вмирають вони, щоби життя мати вічне. Іди-но зрозумій, як це все скласти до купи. Тому й маю надію на тебе, аби договорив мені слово його недомовлене. Скажи тільки його мені, і з миром тебе відпущу. А як воно звучатиме, так тому й бути. Ось так. Ось так. Ось так.

СТОМЕНОВ

Стоменов: Пам'ятаєш, Сергію Дмитричу, як я про кішку ужо тобі сказував? Як уморити свого ворога? Кішку коли поховувати треба? Пригадуєш?

Так це – для простаків видається. Та й то із застереженням. Бо хіба не проронять вони слова три дні?! Чи зроблять усе як належить? Куди там! Відразу з кінців і почнуть, щоби швидше справа сталася.

Але навіть якщо й зробиш усе так, як велено тобі було, у справності, не порушуючи нічого, – одне вірним буде, що слабкого духу ця людина виходить, якщо таке велілося їй.

Ти от накази по людях розносиш: міряєш, мабуть, кому легше дати, а кому серйозніший крок можна довірити? Так і в нас також стане: духу немічному мертвити кішку повелено, камінці в смертні знаки поєднувати. Але духу сильному – до кішки тої прикипіти мусе спершу.

А потім і трапляється так, що чаклун дурний, пукалка лісова, хто порчу, хворобу та смерть зробити силується – сам опісля хворіє важко, в журбу впадає, обличчям чорніє й нутром слабшає. Тому що звір тей, із яким він суперничає, теж зуби казує, живіт свій оберегти намагається. А якщо Кривошеєвський чаклун-то буде, він, порчу насилаючи, тільки в силу увійде.

Чому? А тому, що ворог особисто животом до нього повернувся. А опісля такого печінку йому згноїти, кров попсувати й жовчю отруїти – справа нехитра, забава легка. Тільки розіграєшся та розохотишся. Ти, коли розстріл робиш, сильно хвораєш?

Якщо зуміти, як Нікола відував, ката виходити, то пес уже легким буде, а людина й туди поготів. Із собаки вже ніякої обережної роботи не слід, у тобі і так силушка ходить велетенська. Тільки уварити собаку й треба. А з обережною своєю, від kota, розлучитися належить: слабка вона вже тобі, як наче одежі дитини на мужика дорослого натягнути намагатися. Що захочеш із нею, те й роби тепер: хош, у діло яке пусти, а хош, викинь, тобі ніпочому буде.

Отъ, забувся сказати я, Сергію Дмитричу: якщо складно все зробити, то кіт тобі тей у сні походжати буде. Кіт до дев'яти днів навідуватися може, собака до сорока, а людина цілих тринадцять років спромогатиметься. Прийшла, погралася й попустувала, поластилася до тебе. Наче й немає в неї думи на тебе образливої, що ти її звів. От і добре тоді все.

А якщо вона не покажеться, то теж нічого не буде. Але якщо пізніше терміну свого крайнього походжати почала, а то й інші якісь сні тобі, а не такі, як сказано, тоді от і погано. Не зробив, отже, справи своєї належної. Тоді криком безмовним кричати треба, щоби підсобили тобі не зволікаючи.

У житті, Сергію Дмитричу, схожим це буде на людяк, що кажуть промови ласкаві, а все погане відмовчують, до потрібної години бережуть. Ти тоді до них теж черевом обернешся, а вони й саднуть тебе ножичком гострим. Але вони теж слабші будуть: з одного відра тому що думу худу спочатку в серці своєму носять, а з іншого відра – діяння та слово завжди в згубі їхній міститься. А Кривошеєвські, Сергію Дмитричу, з одного відра дурного не мислять, а з іншого – безмовною силою творять, без ножичка ріжуть.

Кулаку та ножу поряд із тим належить бути, хто паскудний духу твоєму. А моєю силою якщо – то хоч за окіяном можеш бути, не вкриєшся, не сховаєшся та не скрадешся. Аж іще й сам на білий світ викажешся, тому що послаблення відчутне тобі вийшло.

От і розсуди мене, Сергію Дмитричу: якщо неприємно мені від недруга мого, як тоді, скажи мені, послаблення йому я зробити мусю? Рану яку його загоїти? Справу його виконати? Не

під силу мені було б таке. Прикипіти спершу до нього треба, почувати гостро кожну його думцю, кожен подих, кожний шурхіт серцевий. Отоді півсправи і виконалося б.

Тоді й він із тобою яшкається, охочим до тебе стає. Любо йому з тобою бути-перебувати. Тут і роби своє, що належить: і почував ти краще за нього, і слабіну свою тобі видав він.

Тому й говорив Нікола, особливо жінкам нашенським: «Нехай любов твоя морем-окияном зробиться, щоби любий тобі спрагу свою вгамувати зміг, – тіки самій тобі краплі любові його пити не належить». Для баби, Сергію Дмитричу, це особливо важливим буде, бо пригнеться їй хто якщо, на віки вічні стелитися біля неї буде, у звіра її покірного обернеться. І більше ніхто вже пригнеться йому на світі білому.

Слідчий: А чи потрібен бабі мужик-то такий? Нащо він їй? Яка з нього користь стане?

Стоменов: Бабі завжди чоловік потрібний, на те вона й баба. А що псом покірним станеться, у цьому біди нема. Звір у клітці звіром менше не стає, тіки вискочити неспроможний.

От і виходить так, що в однієї баби – кіт плішивий, шолудивий та злодійкуватий, а полади з ним не вміє, проте в нашої – ніби ведмідь звеличезний, а тримає вона його смирно. Не головне, мужик який, а головніше буде, як упорасешся з ним. І у справної баби мужик у покірності, а вже яким він буде в інтересі, вона сама намітить і візьме.

Слідчий: Стривай-но, Андрію Миколайовичу, неправда твоя! Як сам якщо любиш, тоді й повернулися до тебе, череву підставили. А як тебе якщо хтось, то без потреби воно робиться вам. Одне відро на коромислі не носять, друге треба, для рівноваги. Повернешся й сам, у такому разі теж череву своє підставиш.

Стоменов: Це через незнання якщо, а знаючи коли, то приміриш раніше. Поміркуй, якщо ти хворостей багато людських зіцлюєш, то їхні знахарства до себе не підпустиш, коли сам занедужаєш. А якщо й підпустиш когось, то приміриш спершу ґрунтовно, якою силою людинонька підсобити тобі збирається. Правду кажу? Ось так от!

А людська ж, навпаки, будь-яких зцілень жадають, аби змогло їм. А потім вони біля ніг твоїх розстеляться зачнуть, догодити тобі запробують. Тут ти їх і не рівняй до свого та без потреби від них залишайся. Тоді твоя воля прив'язувати, а їм виходить бути прив'язаними. А як не потребую я, а викликаю потребу тільки, то й стане поперек того, що ти кажеш: багато людей черевами своїми повернуться до мене, а мого не взять.

Слідчий: Гладко стелиш, Андрію Миколайовичу. Тільки кохання завжди слабить, А ти його силою називаєш.

Стоменов: Слабить того, хто має потребу, а коли немає її, яка тут слабкість? Ось тобі якщо встати й вийти, скажімо, то хіба вбиватися я буду за твоєю відсутністю, хоч і любий ти мені? Аж ні, Сергію Дмитричу, це тобі худо станеться, що мене немає поручи. Відшукати мене захочеш заново. А знайдеш, добре тобі зробиться. А мені ж від твого нічого не треба: і якщо ти поряд, мені любо буде. А немає тебе, і не згадаю більше, ніби й не було тебе зовсім.

Слово моє серцем урозуміти можна, і то сильніше вийдеш, а кади ділом його підсобиш, науку нашеньську осягнеш сповна, тут і осяється весь світ перед тобою. Сам потім вихори чухати в здивуванні зачнеш, як спершу про все розумів ти. Дивуватися та мені в ніжки кланятися. Що, Сергію Дмитричу, насміхаєшся, чого зуби либиш? Чи смішне я сказував тобі?

Слідчий: Ти, Андрію Миколайовичу, часом не стільки оповідь сказуєш, скільки пісні співаєш, от і потішно мені. Не серчай. А ще я згадав бабку одну, вішунку, з Вологди, так вона завжди поговорювала: мовляв, спершу за яблунькою-то подоглядай, а потім і кривись, що кисле.

Стоменов: А то й вірно. Солодшим за мед тоді здається яблучко це. Отак і сам, Сергію Дмитричу, сидиш та кривишся часом, мене слухаючи. А справою кади станеться слово моє, і прозрієш тоді.

Горбань

Іншому непросто повірити часом: царів не злічити по світу, а серце одне буде, всім його не розпушиш, як віник на прутки. Але це не біда. Худо в тому, що собі повірити ти не наважишся, наче боїшся чогось. Так і проживеш прикинутий: одна радість тіки й залишиться в тебе, над людьми потішитися. А їм від втіхи твоєї запазушної не плакати та не сміятися. Так і здохнеш, один-однісінький – ні сміху їхнього не почути тобі й ні сльозами їхніми напитися досхочу.

Ти не вір мені, ти собі повір. Адже раз слово тобі було дане, то ще і ще тобі почути його під силу. Я от поряд знаходився, але більше не почув, ніж сказали мені, а ти у віддаленні великому, а найбільше вмів. Я й сам після пробував, люди мені підказали добрі, як зазвати звідти. Та тільки мовчить він більш зі мною, слова сказати не хоче. А чому так, не відаю я. Тому й потребу в тобі маю.

Не знаю, повіриш ти мені чи ні, тільки приходять вони звідти. З царства смертного приходять за покличом твоїм. І хоч далеко не кожен явити їх може, але якщо під силу, то майже будь-кого зазвати можна.

Ні молитв читати не треба, ні свічок розпалювати. Нічого особливого робити не потрібно. Просто сядь тихо, на самоті, очі свої заплющ та поклич подумки кого захочеш: тут же він перед тобою і з'явиться. Це мені один чаклун хуторський науку дав. А слова молоти та ладанки палити для заучок буде. Тоді й віриться їм.

Одна біда тільки, говорити вони з тобою не хочуть. А якщо і скажуть чогось, то неохоче дуже, через силу начебто. Від тебе скоріше позбутися жадають. А то й мовчать зовсім.

Була у свій час думця в мене, як далася мені наука ця, питатися в них про те, де і коли приталанити мені може. Їм-то, на тому світі, повідніше буде. Але тільки озляться вони в цьому випадку страшенно й потім не приходять до тебе взагалі. А чому розлючуються вони, чому гніваються, не знаю. Перестав я їх про це питати, і змирилися вони трохи. Але все одно неохоче їм із тобою, ніби з душі верне. А чому мутить їх так, теж не скажуть, слівцем не обмовляться.

Навчу тебе, як робиться це. Кімната насамперед тобі явиться, без вікон, без дверей: ні стінок там не вгледіш, ні меблів ніяких немає, а одна тільки лавочка і є. Щоби, виходить, сів на неї зазваний тобою. Тільки подумай про нього, він уже й тут. Ні слова особливі тобі не потрібні, ні темрява нічна, ні свічки запалені: хоч і в ясний день явиться перед тобою будь-який смертний, як подумаєш тільки про нього.

Одне тільки має і бути, що твоя дума про нього, зазивна. Наче стоїть він за дверима – покійничек, привид, а ти ввійти його запрошуєш. Він тут же й тут.

Люди повідують, що коли вгледіш кімнату цю, то ніби прикутим погляд станеться: ні відвернути його, ні побачити ще чого більше. А якщо й нескутий погляд твій буде, то все одно, нічого там нема більше.

Лише лавочка одна та склепіння кімнатні, імлою оповиті. Лише зазваного тобою і побачиш, та й те немов у тумані: ні обличчя його не розібрати, ні одягу його, а тільки загальний обрис. Тут ти з ним і говори. Тільки рота свого не роззявляй, думою питай. Думою й відповіді отримаєш, коли він говорити з тобою стане.

А говорити, як сказав я вже, не охочий він, ніби верне його від тебе. Іноді таку тобі злість викаже, що нутром зледенішаєш від жаху великого. Мені вперше бабка одна була, за бажанням тієї людини, що вчила мене цьому ремеслу. Смиренно стара промови вела, тільки вельми гіркими слова її були. Довго відповідала на розпитування мої. А коли дід рідний прийшов мій, от тут такою гнівністю дохнуло мене, що ледве не розгубився я від страху.

От їх і зрозумій, царство смертне: стара чужа мені зовсім, більше до мене повернулася, ніж дід мій родний. А від чого таке виходить, не знаю я.

Ще наставник мій казав: чим більше кликати померлого, тим менше чекай, що прийде він до тебе. А приходять якщо, тобі здається, то надуманим буде, з денця це пиха й дурість твоя зіскрібна. Леніна чи Сталіна всім зазвати охота, та тільки от не являться вони до людиська цих, його зазиваючих. Одне й тільки, що свічок напалять, комусь дохід зроблять. А більше їм не відкриється.

Наставник мій це приказкою тлумачив, що коли бабі від кавалерів відбою жодного, крижаною вона може статися. І не повернеться якщо до тебе, то маєшся, а повернеться якщо, знизиться до тебе, то й розуму можна втратити, а то й життя взагалі. Так і Ленін виходить: хробак ти для нього земляний, один із тисячів. Йому до тебе інтересу ніякого нема.

Тому й розсердився я, коли по світу ти слово, в таємниці тобі сказане, пустив. Людиська, за дурістю та за марнославством своїм дріб'язковим, багато знайдеться, щоби його зазивати почати. А чим більше його турбуєш, тим менше він охоти має повернутися до тебе. Мені він ані слова більше не сказав, от і шукав я довго, кого б поспробувати на розмову з ним. Та врешті й не відшукав: усе дрібніші та дрібніші людиська, пузи в них надуті занадто, а в нутрі в них хробаки копошаться. Одні тільки чини й коліни і миготять, а сили ніякої в них немає. А раз сили немає, справжньої сили, чаклунської, то й залишається, що щоби надувай та копита золоти: може, ввірують у тебе простаки.

Я коли про тебе дізнався, вийшло так, як мати дитину лупить нещадно, що на дах залізла та звалилася з нього. Проте сама буде рада-радесенька, що не пошкодилася кровиночка, не вбилася, а забилася тільки. От і стьобає, але радіє. Так і я з тобою вчинити мусев. Тепер нічого не зробиться тобі, поки поруч я з тобою. У цілості та здоровості будеш зі мною.

Віт

Він усе більше і більше впадав у простолюдний говір, а я не міг зрозуміти, чи навмисне він робить це, чи само собою в нього так виходить, коли щось згадує він, у думи свої занурюється. Я розумів його промови, але таке поступове його перетворення тривожило й лякало мене, а тужлива невизначеність того, що відбувається, кидала мене в розпач.

Я вже не чую цього гучного чавкання Стороженка, горбань наказав йому вийти, і він тут же зник, наче й не було його ніколи. Але той солодкий полуничний запах залишався в кімнаті, деручи в горлі та нагадуючи про себе гострою голкою болу під правою лопаткою.

– Все ж таки вправно в тебе це зробилося, – чаплею крокував горбань кімнатою. – Надто просто, як я подивлюся. Людям, щоби картку відшукати, до року треба вчитися часом, а ти, на от, з разу те й вийняв. А щодо слів моїх раніше, то це ж я для остраху осадив, щоби не заквапився ти думати зайвого. Бабу за щі славні похвальнути можна, а з тобою нам похвальби ні до чого будуть. Слідом суворіше питати із себе звикнешся. Так от і сила давалася їм: зумів подолати випробування дане, посміхнуться у відповідь та й годі. Ні тобі пирогів святкових, ні медальок царьових: сам подужав, сам із собою і порадуйся.

Ну а раз уже вийшло довго мені з тобою не воландатися, то далі доскажу, а ти на собі і приміряй. Люд сільський завжди простий був, куди міському проти сільського-то!

Як Стоменов казав, що дитячі очі ясніше бачать, так і сільсь-

кий стократ востріше за міського бачить. І оповіді в них завжди мудріші, міський потім промишляє їх. Дух який сирітний підготований, турботу й догляд йому дають. І могилка поближче, частіше до неї ходжують, добрим словом покійничка поминають. От і дається їм.

Розсуди сам: коли міський із духів золото собі запитає, долю в нього випитує, сільський мужик духу цьому яблучко піднесе, миру-спокою побажає та місце тепле в хаті виділить. Тоді й уподобає дух другого, хто його інтересу сприяє.

Тіки я не сільського тобі прославляю, а до того веду, що за його словами все простіше буде стократ. Мир-то таємний поруч із тобою буде, простягни руку та торкайся його. Ні слів тобі секретних, ні ночей особливих, ні покровителів суворих, ні талісманів чарівних – нічого цього не потрібно. А кому треба, так для того, щоби погляд свій затуманити, розум свій замутити. А інакше не віриться їм.

Ось ти випробував із карткою і пізнав, як легко вийти може. Рукою повів тільки, а воно й відкрилося тобі цілковито. Бо нутром шукав, а не думою думав. Якщо так, то і хворість можеш визначити, і рану зцілити. І навіть не потрібна тобі людина поряд, а де завгодно вона може бути, хоч за тридев'ять земель. Усе одно дізнаєшся легко. Дізнаєшся й допоможеш.

Очі заплющ, поклич потрібного: тут же він перед тобою опиниться. Тепер і поводи подумки ручками біля нього. Все дуже схоже або так само буде: може, побачиться тобі чогось, або почується, або штовхне під руку в потрібному місці. Головне, що не думаєш ти, а слухаєш себе. Одного й бійся, що сам не повіриш спершу, що воно таким граючим може бути. Приймай із радістю все дане, і тоді ще більше дістанеться тобі.

А ти очима не кліпай, не кліпай, а на собі приміряй, щоби діло наше справніше пішло. Зараз я про живих людей тобі казав: їх зазивати, як і покійників, можна. Та й не хворить небіжчик, відмаявся він уже. А живим це завжди треба. Як небіжчик до тебе на перший поклик заявиться, так і жива душа. Різниці немає. Але це опісля сам спробуєш, якщо захочеш. А поки зіньки закрий і нутро своє обслухай уважно.

Адже колінка твоя відчуває себе зараз, і рука твоя права, і рука твоя ліва, і металу до них дотик, і плечі свої, і кожен м'яз свій. От і думаю походи, обслухай усе уважно, а я скажу, коли потрібне зробити.

Він замовк, продовжуючи мірно ходити з боку в бік. Я чітко почув те, що кроки його різні: ширк-вширк, ширк-вширк, ширк лівою ногою та вширк правою, а може, і ширк правою, і вширк лівою. Тіло моє затекло від довгого сидіння, м'язи спини боліли, зад скам'янів, і в правій литці сильно кололо. Раптом я завмер, представивши лише на секунду, як це йому відчувати свій горб та тягати із собою ці огидні нарости. Це відчуття прийшло так виразно, що в мене перехопило подих. За секунду бридке болюче почуття зникло, і знову тільки ширк-вширк, ширк-вширк, ширк-вширк.

– Я черканув на папірці два слова зараз, – заговорив горбань, і ширк-вширк зникло, – а чого черкнув, потім скажу. Наразі вистачить себе обмацувати, тіки очі не розплющуй поки, а немов у собі розчини їх та вперед подивися, не піднімаючи повік. Побачиться тобі кімнатка така, як я раніше сказував. І посерединці її табуретка стоїть або лавочка. А більше там нічого немає. Тепер і дивися уважно, тільки зіньки не розкривай, на табуреточку цю.

– Бачу, – сказав я. – Тільки мені двері ще справа чомусь бачаться. Можуть вони бути чи ні?

– Ну, хай, раз бачаться вони тобі. Тримайся уважно очима табуретки тої, тіки на неї і зиркай. Дивись, зараз тобі людина покажеться. Вона сяде біля тебе, але ти поки що з нею мовчи, а мені скажи, чого бачиш, згода?

– Добре, спробую, – кивнув я, відчуваючи, як наливаються теплом мої руки.

Я чекав, що відчиняться двері, але цього не сталося, тільки, немов тінь, пройшло щось. Я напружився: мені здалося, це жінка, але розібрати точніше не міг. І найвірніше, треба сказати, що не він і не вона, а воно біля мене зараз. Воно покірно село, плечі понуро опустилися – у всій позі вгадувалося смиренне страждання. Я помітив також, що права нога в того, хто сидів переді мною, була неприродно підвернута вбік.

– Бачиш чого? – вкрадливо спитав горбань звідкись здалеку.

– Бачу людину. Здається, жінка це, але я не впевнений точно. Розібрати не можу. Сидить, і тужливе від неї відчуття йде.

– Ну, добре. Запитай-но у зазаного, як його звати. Тільки про себе спитай, а не голосом гич. А то й не питай начебто як, а подумай просто, а тобі й скажуть, мабуть.

Я запитав. Людина навпроти мене смикнула плечима, наче здригнулася, але відповіді не було або я не знав, як її почути.

– Не каже, не відповідає, – передав я. – Тільки здригнулося чогось, наче злякалося воно.

– Ну-мо, запитай ще тади, чи буде воно з нами говорити? – квапливо зашепотів горбань. – Та нічого не інак, так от і питай, як я сказав.

Людина знову смикнула плечима й чітко кивнула. Раптом вона підвілася та подалася праворуч, до дверей, звідки прийшла. Від несподіванки я здригнувся й розплющив очі.

– Ти чого твориш? – заволав горбань, кинувшись до столу. – Ти навіщо відпустив-то? Це не справа так чинити з ними!

– Пішла, сама пішла, – розгубився я. – Що робити-то було? Шась, і нема її!

Горбань примружився.

– Пішла, пішла, – підчепив буркотливо. – То баба була, чи що?

– Та не знаю я! Не зміг роздивитися, не побачилося мені. Тільки й бачив, що здригається й нога в неї завернута якось неприродно. Як у тебе начебто, тільки інакше. Каліцтво теж у неї, виходить, якесь.

– Добре, добре, не триндичи – замахав руками горбань. – Баба ця, Галька кульгавка, я її знав добре, шепотуха була знатна. Навіть нашу людину одну правила, пам'ятаю. Її і зазвал я за-раз. Зрозуміти тільки не можу: чого ж вона тобі не відкрилася? І нічого-нічого, виходить? Жодного знака не дала, ні слівця не мовила? Це недобре.

– Та чому ж не подала-то? – пожвавівшав я. – Подала! Вона кивнула ствердно та тут же стрибнула вбік, ніби її вітром здуло. Немов злякалася чогось... Сергію Дмитричу, то це, виходить, ось так легко будь-кого-любого зазвати до себе можна?

– Стривай, помовчи-но краще, – цикнув горбань роздратовано, і я покiрно затих. Так сидiли кiлька хвилин. Вiн пощипував нижню губу пальцями, а я розглядав його гарнi нiгтi. Його заскленена зосередженiсть поступово передалася й менi: в тiлi пiшли теплi струми, обличчя загорiлося, а в очах попливло та затуманилося. Нарештi, вiн прийшов до тями, i в його руцi знову з'явилися списанi листи, з яких вiн менi зачитував.

– Ось що, друже ситцевий, зачитаю я тобi далi слово його, що ти не врозумiв у писаннi своєму. Багато менi неясним виходить, чому таке робиться з тобою, але нехай так тому i бути. Тим паче що й не твоя воля буде, але його, а в чому вона є, менi не вгадати. I раз уже почав ти, то лiзь у кузовок. А не так якщо треба було, то й не сидiв би ти отут, зi мною. Правду кажу, хлоп?

СТОМЕНОВ

Стоменов: Так от, кіт та пес для сили тобі даються. І якщо освоїв, то дужче за тебе не буде нікого. Сам собі ти цар та управитель робишся. Силою мертвити й силою зцілювати, як захочеш. Особливо – увариш kota, і дасться тобі. Нікола так казав: мовляв, увариш kota, і наче зуби-то твої первенські відпадуть, а сильні наростати зачнуть. А пес, наче мудрий зуб, проріжеться. А кади до дитини прикипиш та порозумієшся з нею, тут зубам, значить, і випасти належить.

Слідчий: Як випасти?! Як же так?

Стоменов: А так і випасти, чого затремтів? Ми ж із тобою, визнай, не вічні будемо, до відходу в інший світ готувати себе треба. Тобі попізніше, а мені незабаром. А як, доповіси, ти інакше серцю своєму смерть бажаною зробиш? Наша плоть жадібною до життя буде, от її націлити на смертну годину й треба.

Думою смерть можна необачно привітати. А духом якщо смерть уподобати, то роки і роки тобі потрібні. Ну а плоттю якщо самою намагатися, то й життя не вистачить усього. От і мусиш ти віддати раніше те, чому сам рад-раїєш, до чого серце твоє прикипіло.

В одного від цього горе станеться велике. В іншого серце скам'яніє. А по-нашому якщо, то плоть утихомириться. Тільки дума світла лишиться та дух нашенський у ще більшу силу увійде, плоть покірною зробивши. Тади й тіло скинеться, як одяг поношений, а дух у смертне царство запрямує.

Тіки вам, людям звичайним, Сергію Дмитричу, не подужається наука наша, бо шлях вашенський одним тільки життям

і міряєте. Наш мужик змалку себе на смерть націлює, бо відає, що смерть – початок новий буде життя його. А вам – де йому початок, кінець виходить.

Ти ось і зараз мене слухаєш та все до життя свого слово приладнати намагаєшся. А щодо строку смертного, то невтямки тобі, куди його пристосувати можна. Бо одному тільки животу своєму й навчені ви служити. З потребами розлучатися наказано, а ви їх тільки плекаєте. Тому й сидиш, очиськами лупаєш, дивуючись.

Але я, Сергію Дмитричу, ні тобі не докоряю, ні людям загалом, воно мені без потреби. І, по-моєму якщо бути, ні мені, ні нашому роду радості не додасться, а вам послаблення настане в смертну годину. А не по-моєму якщо буде, то вам самим і лопати сльози жменями, а мені й не підсобити вже горю вашому звідти, кади поруч зі мною опинитесь.

І поки я тут, то силу маю померлому потребу вгамувати, що в царстві смертному мається. А коли там я буду, то в силі великій станусь, щоби земній душі посприяти. От і виходить, що поки тут я, в тілі та крові, то смертна сила велика в персті моєму, в устах моїх. А коли там буду – мені живе ближчим стане: зцілю недужого, захищу дороге мені, підкажу потрібне.

Слідчий: Стривай-но, Андрію Миколайовичу, повтори це ще раз, що сказав? Боюся, не зрозумів я думки твоєї.

Стоменов: Що незрозумілого? У житті плотському смерть мені ближчою буде, а як зійде дух мій у царство смертне, тоді життя земне турботою стане мені. Сьогодні мертвити я людей у силі, але після смерті моєї – сила велика життя земне оберігати дається мені.

Слідчий: І навіть тут протилежність, значить?

Стоменов: А то! Вірно ти почув, Дмитричу, скрізь вона буде, протилежність тая. От і навіть дивися, як із нашим виходить: kota уварив, і сила далася, собаку уварив, ще дужчою стала вона, сила твоя. Ну а як дитину уварив, так і ослабило тебе. Начебто одне діється, як по-вашому міркувати, а по-нашому якщо, то різне.

Слідчий: От і брешеш, Андрію Миколайовичу, заговрюєшся! Сам тільки назад ти сказав, що в силу більшу входиш, а тепер уже й слабить тебе.

Стоменов: Та циц ти, юродивий! Я що сказав, справно пам'ятаю. В силу дух мій входить, до смертної години приготування. Поміркуй, якщо недужий лежить і мре повільно, а біля нього сама смерть стоїть, в одязі білому та з косою вострою, то де сила буде? Отож! Так і для мене виходить: дух до смерті сильний особливо, а до плоті тепер ослаблений. А не віруєш, то сам розкинь: сидіти б мені тут, залізкою твоєю покутим, якби в силі мені плотській бути? Тому я й тут, що дозволено вам.

А мовчання моє раніше за примху не тримай. Зготуватися мені треба було, от і мовчав я з іншими. А що з тобою розмову завів, так це випадково тобі випало. Раніше трохи прийди до мене, і змовчав би я й тобі теж. Ну а як зробилося діло моє, то і слухай, раз інтерес маєш.

Горбань

-Якщо захотіти відшукати, то й життя всього не вистачити може, щоб іншого знайти, хто силу таку мав, як він своєю слабкістю називав, від плоті й життя вже відчужену. А яка сила його в часи інші, коли тілесним він жив ще, і подумати мені боязко. Ти от про мене в книзі сказував, ніби найупевненішим і найдохідливішим був. А насправді мене так деколи страхом проймало, що потом холодним покривався. Ну і зовнішності іншої я набуваю. Це якщо тобою зачитаєшся, то красень писаний виходжу, а на ділі сам бачиш, який я є. Хоч і звикся я давно, а все одно нудно дивитися на себе, гірко потворності свої відчувати.

А гірше за те помічати, що люди око своє відвертають, об тебе спіткнувшись. Мені одне й любо-дорого сталося, що з чаклунами та знахарками калякати: звиклі вони до будь-якої потворності, не помічають ніби, а то й проявляють прихильність до тебе.

Я коли книжку твою знайшов, спершу огнівавсь сильно, а потім і зрадів навіть. Була й потуга переписати все до купи, бо багато ти перетовкав невірно. Навіть почав, але кинув невдовзі, плутатися почав. Достовірно переказав тобі, а в іншому не відаю, де воно вірніше сказано. Я от бірюлечки різні прогавив, а ти, бач, зазначив їх. І вірно буде: в одному випадку гніваєшся, в іншому – смієшся, а в третьому – від страху тремтиш. Тож урозумів я, що, як не крути, моє бідніше словом виходить проти твого.

Все, подивись, до твого склалося. І слово сказав вірне, і Галька Берегиня, кульгавка моя, на тебе казувала. А що не-

договорив, то в мене залишалось в справності. І розуміння моє тобі посильним вийшло. І все так само зроблено, як і було воно. Тож зготуйся, з ним говорити тобі нині.

Перешкод я тобі чинити не буду, нехай усе саме собою проявляється. Обнюхайся зараз, свій дух у спокій приведи. А як за-тепліє, побач кімнатку знову й зазви його, тут і явитися він мусе, негайно. Ну, зачинай, зачинай, любчику, не сиди йолопом.

Я занервував, на мене навалилося відчуття безсилля та марності. Вгадавши його Гальку, я надихнувся, і його прохання привиділося мені нескладним: так іноді думаєш, коли в тебе вийшов випадковий успіх. Але в той час як його треба було повторити, я більше й більше впадав у нудотну зневіру. Відчуття було таке, наче тебе зіштовхнули з висоти, а ти не розбився та не пошкодився. І ось тепер від тебе вимагають повторити фокус уже самому, самому ступити вниз навмисно. А розум твій охоплюють страх і зневіра, ти щосили задкуєш, ти не можеш, ти не зможеш, не зможеш, не зможеш.

Горбань, навпаки, надихнувся: він кидався від стіни до стіни, і його потворно вивернуті плечі ходили ходором. Він важко дихав та коли на мить повертався до мене, я бачив, що очі його густо налиті кров'ю, а на губах біліють слинні згустки. Я заплющив очі: переді мною розгорталася картина безумства, на яку не хотілося дивитися.

Я заглянув у кімнату й охнув від несподіванки: на табуреті сиділа людина. Я відсахнувся та розплющив очі. Ширк-вширк обірвалося: горбань завмер, уп'явшись у мене очима.

– Людина там уже, – прошепотів я, – а я не звав ще нікого. Сам прийшов!

Горбань почухав свою сальну копицю: на мить плече його відвернулося назад, відкривши мені вухо, що розчервонілося. Потім він знову почав викроковувати кімнатою, не промовивши ані слова.

– Що ж питати? – заквапився я. – Чому мовчите?! Запитати чого?

Горбань мовчав, його ширк-вширк шипіло й пінилося пере-
кисом у вухах моїх. Я подумки виматюкався з досади та знову
повернувся до кімнати. Людина сиділа як ні в чому не бувало.
Обриси його тіла видавали чоловіка, доволі великого, але його
обличчя роздивитися мені так і не вдалося, скільки я не сил-
кувався. Він явно був одягнений, але одяг також не виходило
розібрати. Руки спокійно лежали на колінах, ноги були щільно
зведені, і в усій позі вгадувалося щось примирливе й покірне,
наче школяр сидить перед тобою. Несподівано він підняв ліву
руку та, здається, погрозив мені кулаком. Потім рука повернула-
ся на колишнє місце. Я завмер.

Ширк-вширк, ширк-вширк.

– Він мені кулаком погрожує, – зашепотів я, не розплющую-
чи очей. – Здається, кулаком він погрозив. Що робити мені, га?

Ширк-вширк, ширк-вширк.

Чоловік знову підняв руку й погрозив мені кулаком. Жодного
слова не народжувалося в мені. Я скам'янів від розгубленості,
не знаючи, що робити далі. Він знову підняв руку та потряс нею,
і мені раптом здалося, що це не погроза зовсім.

– Стривайте-но, стривайте-но, – заговорив я для горбаня, –
це, здається, не погрожує мені він, а щось інше буде.

Ширк-вширк. Пиширк-вширк. Пширк-вширк. Вширк-пи-
ширк. Пиширк-пиширк.

Людина лягнула обома руками себе по колінах, встала та
зникла, ніби розчинилася. Лише на одну мить мені майнула її
широка й трохи сутула спина. Я повалився обличчям на свої
руки, боляче тицьнувши себе в вилицю, майже до сліз, залізною
крайкою наручників. Так минуло кілька хвилин. Ширк-вширк.
Пиширк-пиширк. Пиширк-пиширк, пиширк...

– Пиши! – закричав я, відсахнувшись від столу обличчям. –
Пиши! Ось що він мені вказав! Не погроза була це! – Загримів
залізом по столу, силкуючись використовувати свої руки. – Від-
чепи, відчепи ти мене, покажу я! Пиши! Рукою він показав, не
кулак це був! Пальці зведені тільки!

Горбань стояв біля столу, навалившись ліктем на стільницю.
Почервоніння з його очей спало, на губах уже не пухирилося –

видно, обтерся або облизав. І тільки біляста спінниця під краєм нижньої губи видавала минуле божевілья його.

– Пиши, отже, виходить, – скрипнув він незмазаними двома, – ну, а то й пиши, якщо так. У нас тут папір'я бездонно стане та чорнила знайдуться. Щас, свисну, а секретарчик мій, дюшенька оберіжний, і знесе тобі потрібне. Каби тіки сказано було, – жовтою осінню своєю вискалився горбань.

Щока скулила кислим смаком. Хвилинка моє осяяння поступово розчинялося в брудній рідоті безпорадності та тривоги. Горбань осоружно захихотів, прикриваючи свій рот долонькою й розмахуючи бритвою свого погляду перед моїм обличчям. Поступово шипіння сміху його ставало все тихішим і тихішим, а лице розгладжувалося та заспокоювалося. Коли він остаточно вгамувався, я подумав, що зараз ніяк не дам понад сорок років по обличчю. Хоча йому, звісно, багато більше буде.

– Ану, зазирни, він там ще? – раптом сказав горбань діловито. – Або втік? Заглянь-но!

– Ека, отямилися ви, – зчудувався я. – Нема його там більше, і заглядати тут нічого.

– Ну, ще покажеться він, пам'ятовуй, – впевнено відрізав горбань. – Якраз час дається мені, слово його доказати. Ось так, значить. Я дочту, а ти послухай далі, трохи зовсім слів там лишилося. Тіки в кімнатку поглядай, бо повернеться він повторно. Засвоїв? Ну, слухай тоді.

СТОМЕНОВ

Стоменов: Життя, Сергію Дмитричу, ніби дійсність виходить, коли заснути боїшся, бо страх великий тобі може наснитися. От і маєшся, маєшся, маєшся ти, і чим більше хилить тебе в сонну, тим і страшніше робиться. Одне й утокмачуєш, що заснеш навечно: без снів, без страху, без муків. І все одно жахаєшся. А сон, сам знаєш, який він: у ньому ти собою не велієш, немов листом із дерева кидає тебе з боку в бік, від страху до більшого страху ще. Поки в тілі цілісний, нічого ще буде, піт холодний утреш та забудешся. А коли безкрайнім сон твій стане, наче море-окиян, – ось вона, значиться, смертюшка твоя! І не прокинутися ужо, сорочкою своєю не отертися. Не буде більш тобі послаблення: на віки вічні маятися зачнеш.

Слідчий: Так вже й так, Андрію Миколайовичу?! Надто солоні щі твої виходять.

Стоменов: Ну то не сьорбай, раз солоно, я тебе не неволю. Тіки от, коли сон страшний заявиться, не спитавши дозволу, як дивитимеся його; так і мука посмертна прийметься, сном навічним і непереборним до духу твого прикипить. Тому кривошеївський на смерть націлений, купає й годує її, як цуценя, щоб, значить, черевом до себе звернути. Тоді вона ослабиться, а ти в силі великий виходиш. А вашенський життя любить, слабшаючи його тим самим, а смертне, поперек, посилюючи проти себе. Бач, як воно виходить.

Слідчий: Хитромудро, хитромудро, Андрію Миколайовичу. Як із ворогом, виходить, зі смертю поводитися ви. Того перед тим, як занапастити, від хворості лікуєте...

Стоменов: Пощо тільки від хворості кажеш, ми й інше можемо, багато різного. З бабою бажаною злучити чоловіченька можна.

Слідчий: Ну, зрозумів, зрозумів! Я для прикладу казав, чого мені твоє повторювати? І так от: виходить, ворогом вашим смерть буде лютим, якщо ви її так настирливо слабите?

Стоменов: Чому ж це?

Слідчий: Принцип, Андрію Миколайовичу, принцип!

Стоменов: Не знаю, що за принцип такий.

Слідчий: Протилежність твоя, Андрію Миколайовичу! Хто для вас ближче за все буде у світі білому? Та ви тіки самі собі й виходите, Кривошеєвські та Микитівські. Я вірно говорю? Ну ось. Що ви із собою наробляєте, з родом своїм кровним? Із самого малку та до смерті нескінченні випробування вам даються, суворі, ризикові, смертельні. Я правий чи поправиш мене?

Стоменов: То й що? Сила ж у теєм велика! Тому і дається.

Слідчий: А те, що слабите ви себе для сили, а силу іншим даєте для слабкості їхньої. От і виходить, що смерть – це ворожина ваша, тому що слабите ви її, зближуючись із нею. Га? Що смієшся, Андрію Миколайовичу? Я все правильно сказав.

Стоменов: Тирса ти ялинова, Дмитричу, далєбі! Молоко молоком назвав, що цілий день на сонячку простояло. Ти смерть як забражаєш: бабою із серпом, мабуть?

Смерть – це сила сама і є. Смерть – це закон великий, Він тобі ні другом, ні ворогом не буває. До землиці тебе тягне коли, то теє щось уже ворожина? Зумів подолати його, цей закон, – так і політай на фланерах своїх. А не зумів як, вбийся тади об землю.

Остигни, Дмитричу, а то завтра з місяцем і небом зоряним ворогувати зачнеш. Зі смертю ні ворогувати не потрібно, ні задружуватися з нею силкуватися, а її перш за все шанувати належить. Тоді вона й ослабиться супроти тебе.

Життя – воно, Сергію Дмитричу, як фланер тей. Якщо урозумієш ти закон земний, тади й лети. Ослабив, виходить, силу земну. Але після все одно повернутися на землю мусеш. Так і ми виходимо: спочатку літати вмієм високо-високо, а потім назад до землі вертаємось. Ось так воно буде в нас. Ось так.

Горбань

От і доказав я тобі до кінця, чого ти сам не вмів. А решта слова його в писаннях твоїх є. Якщо з усією суворістю підійти, то плутанини багато створив ти, дні наплутав, в інтересі нашеньському. Ну а одне, слово його вірне, а щодо опозиції, то негоже там правду шукати. Дурість недорогого коштує: хоч збрехана, хоч і справжня.

А то й краще навіть, коли такими дурниками опричники наші зробилися в оповіді твоїй. Розумно воно непоказно виходить, а за духом якщо судити, то сама правда і є. Я от зачитаю тобі малість, та сам і соромлюся, від дурниць своїх говорених. І каби заново все зробити, то краще винищити мене зовсім звідти треба. З корінням спалити з землиці книжкової. І тебе теж би знищити зовсім, вірніше буде. А лише його слово й залишити одне.

Я хоч і каюся перед тобою, хлопче, а тільки ти носом не надто задирайся. Багато чого від мене дурістю було, а твого тут і зовсім немає. Я від свого розуміння питаю, а ти немов чуже почув та на папір звів. Адж не Мересьєв будеш, лісом зимовим пластуном не лазав. А розписати, як лазав, у теплій хаті сидючи й кофу солодку сьорбаючи, – багато вас таких мудреців знайдеться.

Я, любчику, твій підспідок досліджував, перш ніж зустрітися нам. Надто там справно в тебе все діється. Ламати – не ламало тебе, калічити – не калічило, боліти не виходило серйозно. Тонути не топ, горіти не горів, ворогувати не ворогував. Ні тебе десь у свідках події якоїсь стане, а вже самому постраждати,

і тим паче. Чого, чого ти зиркаеш, роззиркався! Забув, мабуть, де перебуваєш? Більше в паперах записано, а інше зазивні мені казували. В них, уміючи, чого хочеш довідатися можна. От і виходить, що відсидівся ти, мов миша в норі: ні пороху нюхати, ні юшкою втертися.

Одне і є, що пручаєшся тільки: я вигідав, кричиш голосно, я задумав усе це! Та тільки куди тобі, миші норній, удумати таке! Для цього життя ціле прожити треба!

Каби не сидіти самому мені поруч із ним – все одно, не повірив би я вихвалянню твоєму. А тим паче, що сам живий свідок стався. Отак, хлоп. Тож ти не жартуй зі мною, а роби справно, що велиться тобі.

Ну, що там виходить, ти дивився? Ану, озирнися, чи не повернувся він?

Папір мені принесли. Цілу пачку паперу, яку закладають у принтер. На обкладинці я угледів фіолетовий штампик зі словом «Прийнято» й кострубатий нерозбірливий підпис.

Ручок було кілька різних, немов зібраних у різних кутках від недбайливих учнів, які закінчили шкільний урок. Одна мені сподобалась особливо: товста, з прогумованою насадкою під вказівний палець. У мене вдома така сама є.

– То що там? – повторив горбань. – Вернувся він чи ні? Зазивати не треба, а просто заглянь, що там робиться. Мусив вже повернутися він.

У кімнаті нікого не було. Я із запізненням зазначив, що мені навіть не довелося заплющувати очі, щоби дізнатися про це. Стояв імлистий сірий обрис, мозолило погляд білою плямою табурета. Потім видіння разом спало кудись униз, ніби бурулька з даху відвалилася, і я зіткнувся з несхвальним прищуром горбаня.

– Немає там нікого, – заквапився я. – Порожня стоїть. А чого вам узялося, що повернеться він?

Погляд його ще більше примружився. Мов крізь щілину в паркані розглядає мене.

– Ну, ось узялося, – почухав він сало свого волосся, відвернувся та знову заходив кімнатою. – А то, мабуть, розчепити тебе треба вже, га? Так розчепимо, справа недовга, знай строчи собі без перешкод. Тільки одній руці поперек все одно зчепленою бути. Тобі яка рука потрібна для письма, права чи ліва? Ліва?

– Права потрібна, права, – заялозив я по стільцю, силкуюсь хоч якось розім'яти скам'яніле від нескінченного сидіння тіло.

– Як замовиш. Зараз Андрюшка покажеться і зійме. Ти тільки смирно сиди, згода? А то він у мене метушення зайвого надто не любить.

Я злякано завмер. За кілька миттєвостей в лице мені знову шибанув нудотний запах солодкої полуниці. Я помітив, що нігті на руках Стороженка були обгризені майже до м'яса, а на мізинці його намітилася кривава прожилка. Метал жалібно клацнув, і я з полегшенням упустив під стіл звільнену праву руку, розминаючи жимом пальці. А руки Стороженка, мелькаючи м'ясом нігтів, вправно клацнули кільцем за гак стільниці та зникли з поля мого зору. Тільки запах, цей липкий неприємний запах, залишився зі мною, деручи в горлі й затруднюючи дихання.

Горбань зупинився. Край сорочки на його грудях розійшовся, і я побачив жовте тіло горба, що стирчало з-під білої облямівки. На вигляд нічого особливого, якщо не відчувати майже фізично випираючу чужорідну й ніби ворожу тобі частину тіла. Якби зі мною таке було – я, напевно, жити не зміг би, здох би від ненависті до себе. А він нічого ось, живе, носить себе якось.

– А глянь ще, чи не показався він там? – закивав він мені пальцем, піднявши свою руку, від чого край сорочки ще більше розійшовся, оголюючи...

Кімната поставала переді мною так само легко, як відкриваються гральні гральні, які на стіл кинуті. Табурет білою плямою затрясся в очах: ось так якщо зловиш зайчика сонячного, то пиши пропало, не відчепишся довго, засяде він у тебе в очах, окаянный, більмом мозоливим і настирливим. Засяде, як пити дати, нічого тут не попишеш. От і зачнеш тильними своїми по віках розписувати, відганяючи його, а все одно, мерехтить в очах він, зайченя цей.

– Ну нема його там, нема! – відмахнувся я, оговтуючись від неприємного відчуття в голові. – Хоч ти кіл на голові пиши, немає його там. Тихо, як на цвинтарі.

Горбань сіпнувся та уважно подивився на мене, а я на нього: здається, єдино нас обох осінила одна й та сама пронизлива

здогадка. Але він виявився спритнішим за мене і висловив її першим.

– Ну, якщо кіл на голові, то й пиши – сказав із сильним натиском на останньому слові. – Не сиди, не сиди сиднем! Диви, і справді викажеться знову на папері.

– І справді, – пробурчав я, приміряючи ручку до руки. – А як потім відрізните, чи його це слова або сам я їх вигдав?

Відповіді не було. Горбань знову заходив кімнатою: ширк-ширк, ширк-пиширк. На мить рука моя завмерла над снігом листа, ніби боячись його забруднити. Потім я вивів перше слово, воно народилося впевнено та твердо – Смерть...

Стоменов (Віт)

Смерть спершу для духу людського полегшенням чується. Наче тягар віжкий із себе скинув. Чи дитя мале буде або дід дрімучий – усе одно, послаблення тобі стає. І нема нікого на світі цьому, хто в смерті своїй – очікуваній чи несподіваній, довгій чи швидкій, легкій чи болісній, навмищній чи випадковій – не знайшов би послаблення великого. І хай навіть без хмарки єдиної смутку житіє твоє було, цілком із радості зіткане, а все одно дивовижна легкість стане з тобою.

Ніби не тішився ти, а журився, ніби не сміявся, а плакав, ніби не солодкі меди їдав, а дьоготь гірковий деревний. Ось яким тепер твоє життя земне, залишене, здасться тобі. Це дух із твоєї плоті відійшов, ніби бабка галявинна зі свого полону вибралася: крильця вона розправила, шасть у небо – і літати зачала. Наче завжди так і метляла, а не сиділа, у темниці своїй зачинена.

Кому світла багато бачиться, хто й себе побачити може, а комусь буває і назад увійти до плоті своєї. В останньому якщо швидко повернулося, то смерті пужатися перестане людина, а якщо довго потім без розсудку була, через хворобу чи забиття якесь, тади навряд чи доброго в її роповіді почувеш, якщо розуміння до неї вернеться. Але навіть якщо й перекаже вона чогось, то не віруй, неістинне воно виходить. Бо істинна правда станеться на початку дня третього тільки від виходу з плоті духа твого.

Два дні, за земною міркою, ти ніби птахом небесним став. Таке уві сні взрієш іноді, буває таке видіння кожному: як літати зачав, як плоть твоя від землиці відірвалася та в небо попрямувала.

Воно й уві сні навіть так, що блаженність невагома солодша за будь-яке земне задоволення, а після смерті нашої в тищу разів сильніша за сонну буде. А хто муку на землі приймав, ще й більша за те. Все, у світі діенне, що іншими людьми влаштовується, марним і даремнісим тобі виявиться. Наче мурашки по землиці лазять, прожиток шукають і домівку собі ладнають.

Таке дрібне все, жалюгідне й нікчемне, дурне та порожне виходить у погляді духа твого, на світ земний дивлячись, що й глядіти більше не хочеться. Одне тільки і є, що сильно радіє твій дух визволенню своєму, звеличезною насолодою просочується. Так і проходять два дні земних та дві ночі земних, у нерозсудливості блаженній.

Але з третього дня повсититься радість твоя поступово. Почуття закопошиться таке, ніби забулося щось. А згадати засилуєшся, то не дасться воно тобі. Занепокоїться дух твій і вколо себе оглядатися зачне, та тільки немає біля нього нікого й нічого. Себе чує він, але більше нікого не бачити та не чути. Стривожиться дух тоді. Радісне пішло, ніби у воду кануло, і не знає він тепер, куди подіти себе, куди направити себе. Думки земні йому пригадаються, що думалося про царство посмертне. Метатися він почне – хто в розшуку бога свого, в якого вірував, хто в пошуку душ інших померлих, яким перебувати на світі тому в незліченній множині належить. Всякий у різне вірить, кожен своє шукає. Та тільки не знаходиться їм нічого. Нічогісінько.

Наприкінці третього дня в жах, небачений і незнаний раніше, дух смертного приходить. Від смерті почуття таке прожив, ніби на тверде ступив, багато років по хвилях метаний, з миті на мить чекаючи на смерть. І ось вона, земля буде, твердиня тверда, порятунок його!

Але опісля шукати зачне іншу душу живу, та тільки не знайде він нікого, жодної душеньки іншої. Один тільки він і є. Ні звіра там дикого, ні птаха співочого, нікого там нема, окрім нього одного-однісінького. Ось як на острові мертвому цьому, так і в царстві смертному – одного тільки й жадати починаєш, нехай би тіки не одному тобі залишитися. Тади врятований, що на смертну землю ступив, в окиян кидається пливти, а дух наш – на

землю повернутися поспішить, до людиськ мурашливих, яких раніше залишив він.

І ті, кого він уже комашками земляними почував, знову для нього дорожче за золото стануть. Як із-за морів на землю рідну вернешся й зачнеш по знайомим людям бігати, радіючи їм, радіючи зустрічі вашій після довгої розлуки, – так і дух людський, на землю йдучи, у кожному мало не брата кровного свого взріє. Від третього дня до третьої ночі, людей живих чуючи, від зневаження до обоження тих перетворишся. Спочатку вони тобі були немов жуки земляні, потім знову рівними їх своєму почув, а згодом і зовсім нуждою в них пройнявся великою, найдорожче на світі здалося тобі їхнє житіє земне, пристрастю та болем охоплювана. І навіть той, хто життя своє втратив у стражданні великому, переживаючий катування природою чи недругом своїм, – все одно тіки й хотів би, що повернутися туди, назад.

Повернутися легко буде: тіки захотів, так і там ти вже, де помислив. Нічого у світі смертному простіше немає, ніж назад до людей повернутись. Але ось їм, земним, тебе вже не взріти більше. Пішов ти для них у нікуди, на віки вічні. Розсуди, воно й вірним буде: немає тобі ні бога, ні архангелів, ні душ інших смертних, ні саду райського, ні згарища пекельного, а тіки одне бездонне нічого і є вколо тебе. Лети вічність цілу, тисячу життів, хоч попрямуй до зірок – не знайти тобі нічого й нікого, а пустельність тіки одна і є. От і потягнешся назад до людиськ земних, бо більше нема до чого тягатися буде.

Душа посмертна, що від плоті відлетіла, – вона майже як людина земна й вийде. Бачити – бачить, слухати – слухає, чути – чує все загострено. Тіки от вихори не почухай уже, в лікті руку не зігни, по колінах себе не лясни. А так наче людина. Тіки не бачити духа земному люду, ніби й немає його зовсім. Хоч криком кричи, не почують тебе. Явиться у свій дім дух посмертний, а там усі журяться, біля труни з тілом його сидячи. А то й поховали вже, поминають того добрим словом. А він, бач, поряд із ними, вбивається більше за них, сидючи десь поряд. А то й узгалі за столом поминальним засів.

Різне тут буває. Я побачив одного разу, як стару хоронили, а дух її, значить, сидить на труні своїй, по плоті власній мертвою ялозить, ніби назад залізи в неї хоче. Отож він і мозолився доти, доки кришку гробну не зачинили, втік кудись. Але таке нечасто буває, бо дух посмертний на четвертий день рідко втрату свою велику тямить. Це попізніше приходить. У кого до дев'ятого дня тільки, а у кого й пізніше.

До дев'яти днів дух часто з рідними своїми ошивається, наче надію плекає. А опісля він іде остаточно та вертається до них дуже рідко, а то й ніколи більше. Я не відаю почуття такого, але якщо хочеш зрозуміти, що дух посмертний чує, то схоже буде це з бабою, яка дитя своє поховала, а то й кількох відразу одним махом.

Горе виходить їй велике, біль незагоюваний, мука бузівірська. Ось так і дух посмертний у відчай від дня на день приходить, усе тіжніше й тужніше стає йому, стогидливим і ненависним все робиться. Бо самого себе поховав він новічно, всього себе землі віддав сповна, а сам увесь, від краєчка до донця, земним просочився, із земних сподівань дух його зітканий. Нікому в земному житті немає горя більшого, ніж йому ці хвилини страшні.

Тому й поховати людину померлу швидше треба, бо чим пізніше буде, тим їй більша мука вийде, багато тужніше хоронитиме себе. Після трьох днів та ночей ужо належить бути похованим йому. І тоді вийде духу посмертному послаблення. Не таким стогидливим його поневіряння станеться.

Після днів дев'яти відходить дух поступово від земного життя остаточно. Витися тепер йому осторонь від людей земних, хоч і зрить він їх завжди та не помічає тільки. Їм його згадати, він і поворухнеться. Їм його пом'янути, йому і послабиться трохи. Тепер тільки й живе тим, що думами земними, коли згадає хто його. І чим більше згадають, то йому більше й послабиться. Худе чи добре згадають, невелика різниця буде. Тут головне, що думи про нього людина земна тримає. А пощо непотрібно покійничка словом худим поминати, це я опісля скажу. Та й не до всіх цей зарік буде вірним.

Дух посмертний є у всього живого на землі, а не тільки в людини однієї. Хай і вовк лісовий, хай і риба водна, хай павучок галявинний – усе одно після смерті плотської дух їхній відходить у царство смертне. Тіки от у людини він найсильнішим виходить. Хоч і всю живність земну в одне єдине збери, а проти людини воно слабше буде. А пощо так, невідомо мені.

У царстві смертному термін для живності короткий відміряно. Як метелик лісовий, то і дня не пройти, а вже немає тєєго метелика, ніби й не було взагалі. Канула назовсім. Нікола нам казував, що істинна смерть настає не в земному житті, а в царстві смертному. Смерть тея інша, ніж на землі, виходить: ніби слабкість тебе переборює все більша й більша, і слабнеш ти доти, доки чути себе не перестанеш взагалі, а потім і ніби зникаєш назовсім. Як водиця в калюжці під променями сонця ізсихається. А інше і відійти в царство мертве не встигло ще, а вже й нема його, і не бути йому ніколи більше – ні в земному житті, ні в посмертному.

У Ніколи ведмідь приручений живав свого часу, так після смерті він майже три роки по мертвому царству походжав. Але таке потому сталося, що це Нікола його поминав, коли іздох звір тей. А здебільшого животина й птах лісовий не більше сорока днів та ночей чаїтимуться, а потім і кануть назавжди. На землі у звірини різної – різні й терміни відміряні будуть, а в царстві смертному всі рівні виходять: ніхто нікого вище не станеться. А пощо так виходить, нікому невідомо.

Тіки людині одній і підлягає існування посмертне нескінченне. А якщо вірніше казувати, то підлягає, але не кожному зробиться воно. І багато хто рівний зі звіром лісовим у посмертному терміні стане, в безвісність кане навічно незабаром, після смерті своєї. І якщо пам'ятують тебе в житті земному, покляни тобі справляють та слово про тебе мовлять, тоді й ти в силу входиш, зміцнюєшся в дусі своєму. Ну а коли здох, а ніхто і не згадав, ніби й не було на землі тебе зовсім, тоді вибачай. Тоді і в царстві смертному не станеться тебе незабаром. Одне тільки й ладно, що згинути тобі навічно, не приймаючи муку гірку для духа твого, якову іншим приймати судилося. Собаці інший часом

легше за твоє бути, бо собаку свою померлу хазяїн добрим словом завжди попам'ятує, а в тобі за все життя і ні в кому потреби не стало. А там, де водиця не пролилася й сонячко не попекло, живому більше не бути. Ні в земному житті, ні в посмертному.

А коли дух твій земними думами поливатиметься, тади й у вічність існування твоє обернутися може. Довгість буття посмертного цілковито стане думами цими міряться.

Згадує про дух твій одна людиночка, так і канеш, щойно забудеться вона думати про тебе або сама помре від випадку чи від старості. А кади таких мільйон згадують, ось тут в душі твоєму сила велика з'явитися може, безсмертним станеш. От і кажуть люди, що хтось своє ім'я обезсмертив, у думках назавжди ніби живий зробився. Та тільки таке і для царства смертного правильним буде. Істинно безсмертним дух твій станеться.

Тому й шануємо особливо ми місця похоронні людей великих, бо в душі їхньому посмертному величезна сила є. Ніколи такі не кануть. А якщо і кануть, то стільки ще життя візьмуть, що ні в якому земному не можна взяти. Тисячами й тисячами років життя це посмертне можливе.

Отже і сказано вам було, що погане чи добре думалося про покійника, – а все одно виходить у духа посмертного посилення, і передень його віддаляється безвісний.

Скоїв ти в житті земному чого, що іншим людям ненависно буде, занапали вони тебе за це. А коли розлучився ти з плоттю своєю, тут і виходить, що життя посмертне й силу величезну тобі дають ненависники твої земні, думи про тебе постійні думаючи.

Ось і виходить, що інша людина, що жука не розчавила, кане в смерті остаточній раніше за іншого коня або корови дійної. А той, на кого вогнівалися та кого зненавиділи люди, віками й віками довше за праведника посмертно прожити зуміє. Тому й мертвим ми людак, що чинять перешкоду, без зла на серці: аби здійснити забуття ворога свого. Бо в гніві твоєму – його сила посмертна міститься.

Як і на землі довгота життя своїй мірі підлягає, так і в царстві смертному все живе довготою буття досягнути можна. Тіки

живність земна від самої себе не залежить, і не дати їм собі більшого в посмертному царстві, навіть якщо й захочуть вони того. Так чи інакше один у них термін для духу вийде. Сорок днів якраз, а опісля і кануть. Але людині посильним буде скіль завгодно собі терміну відміряти в царстві посмертному. Одне тільки й треба, що в думках незліченних у людськ земних поселитися міцно, в серце їм запасти. Накоїв таке, що думи в них не убувають про тебе, а то й посилюються навіть після смерті твоєї плотської – ось і ввійшов ти в силу велику, дух свій обезсмертив.

Ну і раз ми про довготу посмертну розмову тримаємо, то одне пам'ятати треба: не тіки собі, а й тварині людина має дух посмертний зміцнити. Роки та роки життя посмертного даються від господаря звірові його. Буває, що Марфа вже згинула давно, а собачка її все живе.

Найчастіше трапляється в собаки довге життя посмертне. Потім у kota. І насамкінець у коня. Тільки от Нікола нам міцно-преміцно заборону робив посилювати житіє звірене після смерті їхньої. Бо велика від того мука на них чекає, з найгіршим людським не порівнянн. Бо не тільки однією довготою життя посмертне міряється, але ще й справністю духу твого.

А справність – вона як на землі є, так і в царстві смертному. Як у земному житті в людини худо на дусі може бути, так само і в посмертному поневірянні духу його. Ось тіки в житті земному під силу тобі дух свій освітити, покійним і радісним житіє своє організувати, а в посмертному житті – неможливим це стане. І чаго нажав із земліці, то й поїстимеш на тому світі. Худо було, то ще гірше станеться. А освітлився якщо, зумів шлях-доріжку правильну знайти, обтяжливості своєї позбутися, тоді й у посмертному царстві легко та світло тобі буде. Тому і шлях у нас особливий, бо найбільше живемо ми в земному для посмертної майбутності.

А отже й виходить, що люд найбільший, хто все життя своє на плотське помарнував, в царстві смертному опинившись, на землю назад захочеть повернутися, бо немає в дусі його нічогосінько, крім одних плотських бажаніів. А плотське все на землі, в житті земному залишилося. Чим у ньому годувався,

тим у царстві небесному пригощайся. Так і маються мільйони й мільйони душ у царстві смертному, муку велику приймають. Приймають за те, що не дається їм пристрасть свою вгамувати, жор свій наситити. І не вгамувати її, не заспокоїти її. І не припиниться вона доти, доки не канеш ти, людьми земними забутий. Одне й моли, щоби позабулося їм про тебе якнайшвидше. Тоді в ослабленні своєму і загибелі швидкій порятунок собі знайдеш.

Охочому до їжі муку нескінченну голодну в царстві смертному прийняти належить. Усе своє життя він плоті своїй найдками догоджав – ось там і зажадає він. Гнів свій накопичував ти якщо на недруга, та так і не подужав його впродовж життя свого, то із собою цей гнів забереш на той світ, від безсилої муки маятися будеш. Навіть тоді, коли ворог твій згине в житті земному, рівним твоєму зробиться, – все одно страждатимеш невтішно й нескінченно.

Зморозило якщо до смерті, то лютий холод вічний належить прийняти тобі. У вогні погорів – мукою вогняною і після смерті століттями маятимешся. Так і виходить будь-якій людині: що із собою забрав ти в царство посмертне, тим і ситим станеш. Забрав гірке та хворе, то й там гірчити і боліти зачне. А забрав світле та смиренне, то й на віки буття посмертне твоє освітлиться, легким і справним шлях твій станеться.

Тому Кривошеєвський та Микитівський змалку про смерть печеться, дух на неї націлює. Але і в цьому протилежність виходить, адже багато що в земному шляху для земного й робиться. Від смерті худої поберегтися, щоб із собою її не забрати на той світ. В силі зміцнитися, аби стражданиїв від ворожих людей не прийняти. Випробувати себе суворо, бо істинна сила чаклунська в дусі буде, і сила ця лише випробуваннями пізнається. Плоть утримувати в справності, а інакше тіло хворобе дух хворістю та болем насичить. Нарешті, велено нам умирати раніше, ніж могли б ще землитися, – в силі духу залишатися належить.

А взагалі ми поруч зі смертю завжди ходимо, дух свій на майбутність націлюємо. У розлуці легкій із дорогим тобі. У примирненні світлому з обридливим тобі. В утримі від хтивості різної, тільки одним духом своїм і харчуєшся. Ось так і виходить

у нас: з одного глянеш якщо, здається, ніби для земного дієм, про земне турботу тримаємо, а як з іншого урозумієш, то й відкриється тобі істинна націленість нашенська. А з'єднаєш якщо все до купи, тут і збагнеш, що все земне лише для небесного одного й робиться нами.

У царстві смертному душ померлих – незліченні тищі будуть. От тільки не бачать вони, і не чують вони, і не відчують вони один одного. Але не тому, що не можна так, а тому, що нічого в душі їхньому немає, крім болю та жаги тужливої на землю назад возвернутися.

Воно й баба якщо втратила дитя своє, то як їй на світ тепер дивитиметься? Обридло їй усе, нудно їй усе, гірко їй усе. Одну тільки думу тепер і думає, як би все назад звернути. Що їй тепер до інших? Так і з духом виходить у царстві смертному: не один він там, а якщо й виявиться це йому, то не захоче він сам ні бачити нічого, ні чути нічого.

Спочатку, до дев'яти днів після смерті, нерідко бажання є з іншими душами побачитися, та тільки не дається це поки що, підручитися на те треба, прицілитися належить. А коли націлився, то тобі вже й потреби нема, бажання немає, а одна тільки нудота нудна, горе бідолашне, біль болючий. Тому в царстві смертному найбільше поодиноці мешкають, один одного не бачачи, а тільки в бік життя земного й зазіхають та сумують звіриною лютістю.

Дух посмертний усезнаючим для земного життя буде, бо все йому як на долоні, будь-де з'явиться може, а то й у десяти місцях зараз. Трапляється, що дух охочий до зазивання, а то й сам, без заклику, явиться захочеть. Хай, в одному випадку, хоч місто звеличезне людяк земних зазиває його до себе: всім він явиться тієї ж миті, негайно. А як такове можливо, я не знаю. Але те, щоби посмертний дух охочим був, дуже рідко трапляється. Найбільше він затворником живе: мукою своєю точимий, злою тугою по життю земному катований. Брат ти йому чи сват, чоловік чи дружина, друг чи ворог покійничку, та все одно виходить – одну тільки тугу свою велику й викаже тобі. А то й так злобою дихане, що серце зайдеться.

І з будь-якого боку винен ти супроти нього: якщо гнівався, то отже й далі гнів тримає, що не звів тебе під корінь. Якщо любив, то метушиться та мається, що втрата йому вийшла. Якщо винен залишився, то мучиться, що не віддав. Тому й трапляється дуже часто, що передсмертний перед усіма спокутуватися заспішить: почув, значить, що звільнити свій дух від злоби треба. Тільки запізнився він надто – і багато раніше зробити це слідувало. За роки й роки до дня свого смертного. Щоби дух у царство смертне відійшов чистим, мов вода колодязна.

Тому й говориться вам, що в житті земному людина своєручно посмертну майбутність уготовляє. І нікого не повинеш опісля, якщо муку прийняти доведеться, а тільки одне: що вовком вити. Деколи й сам захочеш забуття якнайшвидшого знайти, аби не маятися. Та тільки на небесах не дається цього, сили такової в тебе немає, щоби канути в бездонну. А термін життя твого посмертного тепер залежить тільки від пам'яті людської, від думок про тебе думаних. І сильно запам'ятали якщо, то не скоро канеться тобі. Онуки та правнуки зйдуть вже, а ти все ще страждатимеш.

Тому в житті земному одна сторона дається тобі, щоби люди тебе пригадали. Рід твій першочергово, а то й чужі тобі люди, якщо вчинив щось пам'ятне їм. Це зміцнить тебе в посмертному царстві, довготу більшу відміряє тобі. Але якщо ти худо жив, якщо за духом своїм не доглядав, до смерті його не зготавлював, а тільки плотським одним і живав, то ця довгота великим покаранням тобі зробиться. Дум ти багато посіяв людських та зачин для довготи посмертної створив ґрунтовний, а про те, як духом безтілесним бути, не подбав. Ось і майся тепер, земними жагами переборюваний, віки вічні.

А коли справно жив ти, рівно обидві сторони втамовуючи, то й виходить тобі світлість і радість від життя твого посмертного. Ні місця тут немає такого, де добре людям стає, ні прихильності чиєїсь дбайливої. Що приніс, там і живи, де зупинився, там і будь, усе худе та справне первісно в твоєму дусі міститься. А отже й кажу я, що на тищу душ смертних – тища різних покараніїв зробиться. І після смерті кожен сам себе судитиме. І кожному своє вийде, що в земному він собі зготував. Кожному – своє.

Від напруження руку звело судомою. Я із зусиллям розтиснув задерев'янілі пальці, зронивши ручку на списані аркуші, і затряс рукою, намагаючись розігнати кров. Горбань мірно крокував кімнатою, не звертаючи на мене уваги, ніби мене й не було взагалі. Я раптом зрозумів, на що схожа його нога, що вигинається коліном усередину: так буває, коли дверцята у шафі, зачиняючись, наче провалюються ступою вглиб.

Він ніби почув мою думку, зупинився й запитливо глянув на мене. Недобре осміхнувся.

– Що, заморився, хлоп? Ну, поохолонь трохи. Зазирни в кімнатку заново, чи не повернувся він? Ні? Ну, на нема й суду нема. То що ти там кажеш, кожному своє на тому світі станеться?

Я чував, що це було написано на воротах Бухенвальда, концтабору німецького. А табори ці як називалися, пам'ятаєш? Табори смерті. Людськ у видаток пускали там, мільйони життів занастили. Тільки бачиш, як дивно виходить: якщо хтось під ножиком лікаря опинився, тут і пофілософнічати можна. Одному судиться вижити, здоровим зробитися, а інший і помре, під тим ножем. Тоді правильно буде сказано: кожному своє виходить.

А ось у таборі смерті, де всім без винятку один шлях замовлений – у видаток пуститися, димом у трубу пічну вилетіти, – чого ж іншого там станеться, крім того, що ногами вперед? Я так думаю, любчику, недарма все це. Здогад у тому неясний міститься. Чуєш?

Я промовчав, роздосадуваний, що він у якийсь спосіб примудрився піддивитися те, що я писав. Рука ніяк не проходила – пальці боліли й кололо в передпліччя. Приблизно вийшло не менше десяти аркушів крупного нерівного почерку – я відвик писати так багато від руки.

Але відчуття, що я закінчив, не було. І навіть крутилося в голові три слова: «Гірше за всіх...» А чого гірше за всіх кому гірше за всіх, треба писати далі, треба писати.

– Одна людина відома одного разу сказала приблизно таке, – наставляв горбань. – Мовляв, переселення тіл у потойбічний світ – неможливо. Неможливо тому, що кожен, хто був змушений зверху споглядати на нас, відчував би страшні муки. Він бісився би від люті, бачачи всі ті помилки, які безперервно скоюють люди. Знаєш, хто це сказав? Гітлер. Дивовижно точно припущення, чи не так?

Необачно лише те, що здогад здався йому таким жахливим, що став доказом неможливості смертного царства. Надто вже страшний подібний світ. Надто противний він духу земному. Так от і баран, який на галявині травку щипає, про скотобійню не повірить, якщо розповісти йому про майбутність його неминучу. Не може такого бути, і точка. Тільки люди гірші за баранів. Баран не знає, як воно є насправді, а людина не хоче знати, противиться знати, упирається знати. Барана проти його волі мертвлять, а люди своєю духові своєму перепустку в Освенцим виписують... Ні, ні, хлопче, не брикайся! Не той, що тут, на землі, а той, який там на тебе чекає, після смерті твоєї плотської.

– Взагалі-то це гадство все, – раптом брякнув я несподівано. – Неправильно все це. І те, що ви кажете, теж неправильно.

– Уті, уті, – жваво підхопив горбань, зробивши швидкий крок до столу. – Що це за таке?! Що неправильно? І що тоді правильним буде?

– Та у всьому! Та в тому ж концтаборі вашому. В Освенцимі загинули мільйони людей. І навряд чи хтось із них потрапив туди за своєю волею. А тим більше свою смерть прийняв. А за його словами виходить, що розплачуватимуться тепер вони на

тому світі мукою лютою. За що їм? На цьому світі вони вже постраждали – ворогові не побажаєш; так тепер і на тому стражда-ти за муки їхні земні? Так виходить?

– Не кричи, не глухий.

– Та ні хуя собі «не кричи»! І я буду кричати! Ви тільки почитайте, що написано! А того разу я інше писав; я пам'ятаю, я пам'ятаю! У мене дід цілий рік від раку вмирав, наркотики йому не допомагали, такі болі в нього були! То що, за це тепер і там йому мучитися? А якщо хтось від горя або від болю великого життя себе позбавляє, то, виходить, і там йому порятунку собі не знайти від цього болю й горя? А тільки більше ще буде? Це що, справедливо?

– Не кричи, кажу! Циц! Чого розкричався? А що я ви-родок, справедливо це? Що люди очі від мене вернуть, це справедливо? Що ти тут сидиш, до столу прикручений, спра-ведливо? Що Андрюшенька мій по спині тебе так їбошить, що кров'ю харкаєш, справедливо це?

А в нього, в Андрюшеньки, – якби ти долонею поводиш, – у самого легеня у двох місцях прострелена. Може, це спра-ведливим вийде? Остигни, хлопче, прибори свої щі, прокислі вони. А більше, що й сам написав раніше про справедливість все, дуже дохідливо. От сам і розумій, раз такий пам'ятли-вий.

Гнів мій схлинув так само швидко, як і виник, – розчи-нився, потонув у безсиллі. Тільки рука занила, заколола ще більше, суглоби виламувало тортурною судомою. Декілька хвилин ми мовчали, не дивлячись один на одного. Я розтру-шував свою руку й намагався зрозуміти, чому горбань не ви-являє жодного інтересу до моїх записів.

– Якщо ти не віриш у те, що написано, – раптом сказав він, наче вгадавши мою думку, – то чого кип'ятишся, ніби ошпа-рили тебе? Отже, віриш і сам тепер, що сказано. Ну а тому й бісишся від безсилля. Здогадуюсь, з душі тебе верне від слів цих. Нічого, хлопче, то вщухне потроху. Істинну правду рідко кому відати захочеться: занадто нудною здасться вона. От і Ракшиєв твій: все нудно та нудно йому було, згадуєш?

Я коли в Софії ошивався, з Ракшиєвим намагався калякати, мені один лікар цікаву загадку загадав. Ось, каже, уяви, що настає дещо в сто разів сильніше за тебе. Воно настане проти тебе з усією неблаганною неминучістю. Ти й залишитись, але не можна, не до сили тобі. Ось і тягне тебе за собою сила ця.

Худо тобі буде, боляче тобі зробиться, страх великий переборить тебе, пекельні муки настануть тобі. І раптом – чу! В одну мить усе припинилося! І у світ найяскравіший цілком занурився ти. Неймовірно полегшення настало.

Така свобода раптом, ніби полетів ти птахом у небо. А тут і архангели у всьому білому, з величезними крилами, підхопили вони тебе й понесли вгору, високо-високо. Ну-мо, скажи, про що це таке загадано, га?

– Смерть і посмертне сходження душі на... – почав я, але горбань мене перебив.

– От і я так сказав. Тільки лікар цей захихотів та говорить: мовляв, дурачок ти, Дмитричу, це я тобі народження дитини переказав, ніби її очима бачене. А не повіриш, то в кімнаті положовій сам якось побувай та на себе приміряй. От і відкриється тобі. Тому й увижаємо ми посмертність свою так, як побачили вже одного разу. Тіки от це не смерть, а початок нового життя стався. А смерть, про яку думається, знову початком життя може бути. Спершу тіло народилося, для духа нашеньського черево. А опісля дух уже народився, з черева плоті нашої. Лікар того мені не говорив вже, це я сам докумекав.

Попам'ятуй слово моє: людини вперше вмирають ще тоді, коли вони родяться. І не повитуха мамці підсообляє, а сама Смерть за народженням прийшла. Обличчя в неї суворе, а одяг у неї – білі зуби її – наче ніжик вострий. Пупочок перегризла, від утроби мамчиної тебе відокремила. От ти й помер уперше, прийшла Вона за тобою.

Через те і Смерть нам уявляється завжди в жіночому образі, у білому одязі, з косою чи серпом. Тому що вже бачили ми її якось. Тільки якщо в цьому житті тобі цицьку в рот покладуть та теплим молоком нагодують, то в тому житті чого сам народив, то й смоктатимеш.

А з твоєї волі чи не з твоєї, безневинно чи винно – відмінностей не робиться. Самі себе на шматки ріжемо, в камерах задушливих моримо, танками давимо, кулями разимо – самим нам і муку посмертну приймати за це вийде. Ось так, хлопче, я слово магії смертної сили розумію. Бач, який я стався з утроби мамчиної? Так і на тому світі виходить: якого виносив у собі духа до дня смертного, таким тобі й бути навіки в царстві смертному.

– Доладно ви казки скажете, – не втримався я. – Може, самі все допишете тепер, а мене відпустите, га?

– Ех, – поморщився горбань зневажливо, – писати ти пишеш справно, і слово передаєш вірно, а от думу над ним не тримаєш. Написати я й сам зможу, тільки тобі водночас бути належить. Бо тобі він слово мовить, а зі мною мовчить, ніби води до рота набрав. А знаєш, що мені найбільше незрозумілим виходить?! А те, що коли він із тобою заговорить, мені його промови слово в слово передаються. І в папірці твої дивитися не треба. Ну а коли я в силах до сказаного дослухатися, чому б мені його й не сказати? Але от ні, не розмовляє він зі мною. А навіщо саме ти йому так потрібен, ніяк я не збагну.

– Як це? – злякався я.

– Та ось і так. Душі ж посмертні ні перепон, ні кайданів не знають; і де їм захотіти бути та куди їх зазвати, там вони є. А де двоє є, то там і третій може бути, розумієш?

Тобто тобі говориться, а мені хранителем доповідається – слово в слово, без перешкод. Каби говорилося тільки, а почути говорене вже справа нехитра.

– Хранителі? – зчудувався я, – ті самі, що Стоменов казав? І у вас вони також є?

– Так, вони самі. Тільки, я вважаю, мої слабжі будуть, ніж йогоні. Бо він своїх на службу собі поставив, а мої більше зі свого інтересу шмигають. А як помусити їх до більшого, я так і не навчився. А може, й не треба вже це буде, зайвість вийде.

– І чим вони вам допомагають?

– Та різне все. Найбільше підкази роблять різні. У снах являються часто, також поради дають. Прохання якесь виконати можуть: наприклад, переказати те, що ти писав від нього говорене.

Запитати в них можна, коли сам не розумієш чого. Від лиха притримують тебе, неприємності й небезпеки стороною обійдуть. В основному важливе це буде, долі та живота мого стосовне. А спитай якусь дрібнятину, так не дадуть відповіді, а то й озляться ще. Ось тільки до життя мого і є їм важлива справа. Про нього хранителі й пекуться справно.

– Так і допитайте в них самі про царство це смертне, – завапився я. – На Стоменові світ клином не зійшовся, мабуть? Що, не скажуть? Чи не скажуть?

– Ти, хлопче, словами пом'якше, пом'якше кидай, – насупився горбань. – Попам'ятуй насамперед, що щастям тобі великим буде, якщо хоч одна душа з мільйона з тобою розговориться.

Якось мені циганка дух Чингісхана зазвала й напирала в нього, яка в мене доля станеться. Я її і запроторив до божевільні після цього – хай там зазиває. Бо не з'явиться до тебе дух цей: слабким ти проти нього виходиш, наче попелиця проти ведмедя. А настирувати раптом станеш, то й біда може з тобою трапитися – під машину потрапиш ненароком, на рівному місці зашибешся до смерті або ще якось.

– Навіть так?

– А то не так! Ще і як! Чи довго бабі вагітній дитини своєї позбутися буде? Підняла ношу непосильну, піднатужилася надмірно й вивергнула маля з утроби своєї. Поминай як звали. Так і в царстві небесному: багато хто думами нашими в силу велику входять, цих душ на небі тисячі й тисячі буде, і чіпати їх не потрібно, бо вони життя тебе позбавити можуть ураз. А якщо не чіпаєш, то й діла їм нема до тебе. А якщо сам підсилюєш їх думою своєю, то й послаблення тобі може вийти якесь випадкове, удача станеться. От і подумай надалі міцно, перш ніж зазивати сильних світу смертного.

На чому я зупинився? Ага, ось: тобі ще знайти духа балакучого треба, щоб його на службу собі поставити. А він, ти гадаєш, хоче тобі служити? Ні-і, в нього свій інтерес до тебе виходить, про нього й печеться він спершу. Не стільки він тобі служить, скільки тобі служити йому треба. Коли слово про нього замовити, коли свічку поставити, коли могилку його підправити. Послабити його там, загалом. Тоді він і прихильним стає.

І щобільше страждає цей дух, тим охочіше допомагатиме тобі, від лиха тебе оберігатиме. Потонув він якщо в житті земному, то від води вбереже. Згорів якщо, то від вогню збереже. А занапащений якщо людиною, то від задумів лихих людей проти тебе відверне.

Отак воно діється, хлопче. Ось у народах кажуть часом, що ворогові не забажаєш того лиха, яке тобою прийнято було. Так от, істинно ці слова тільки на тому світі й кажуть. І якщо плоттю згинув у стражданні якомусь, то воістину ворогові своєму не забажаєш такого страждання. Тому й допомагаєш на земному житті – ніби полегшує це тебе, муку твою нескінченну послаблює. Бачиш, яка міна виходить: ти йому поправив могилку, а ін від тебе біду відвів. А не печешся за нього якщо, то і ти йому не потрібен.

Тіки от люди сліпі здебільшого. Деколи дух посмертний поминальничає, а вони й не зрять, що за столом із ними поряд сидить, журиться. А коли ти глухий та сліпий, тоді як йому повідомитися з тобою належить? От і йде він назавжди. Одне тільки і є, що уві сні іноді з'явитися зможе, про себе нагадає. А то й сам зазивати тебе почне. А на більше нема в нього силушки. Наче живий у яму ойкнув – вилізти не до снаги йому, а не вилізти не можна ніяк. От і кричить він, підмогу собі зазиває. Яке вже тут охоронити когось, тут би самому живому залишитися.

Я, брате, багато відмаявся, доки зібрав хранителів своїх. Навіть уміючи якщо, все одно справа ця важка й довга виходить. Значна сила до тебе не повернеться, а слабкого ще знайди, щоб охочим був до долі твоєї. А якщо і знайшов, то більше про його потреби пектися треба, а не націлюватися свої вгамувувати. Тоді він і зміцніє поступово в інтересі своєму, сприяння тобі надавати почне. От і стали ви друзками не розлий вода, тільки він на тому світі, а ти на цьому поки що.

А чому я не питаю в них про царство смертне, так то неправда твоя. Не раз цікавість до того вгамувати намагався. Та тільки не відають вони. Немає в них картини цільної. І далі носа свого не зрять вони, і зрити не хочуть. А якщо настируватися, то озляться. Тому от і чекаю я на твоє слово, їм сказане. Бо цілком

воно царство мертво охоплює, знання про нього велике має. І ми сьогодні осягаємо тіки, а вони століття тому вже за законами отого жили.

А хранитель нехай і на варті твоїй стоїть, а все одно, про себе спершу турботу тримає. Але іноді й через них щось окреме осягнути можна. Мені один говорював якимось, що на тому світі дух посмертний на вогонь схожим буде. Поки гілки думок кидаєш, він горить добре, яскраво. Щі можна зварити, зігрітися. А забув гілок накидати і помер вогонь, згнув.

Не розпалити його назад, новий тепер потрібно шукати. А якщо підтримуєш його справно, то все одно не забувай ніколи: не вогонь тобі службу служить, а ти йому догляд даєш. Від того й живишся та тепло собі знаходиш. І не панібратствуй, а то обпалишся враз до пухирів кривавих. А то й узагалі загинеш.

– Ота-а-ак, – протягнув я недовіливо, повертаючи на стіл ожилу руку, – воістину кажуть, що важка ти, шапка Мономаха.

– Що, писати далі зачнеш? – пожвавішав від свого хмурного бурмотіння горбань. – Ти стривай-но, не пиши нічого. Тільки заноровись ніби писати, а сам не пиши, згода?

– Отакої! – зчудувався я. – Це ще чому?

– А тому. Ти приноровися тільки, а я сам за тебе скажу, ніби з паперу твого читаю. А ти слухай і примірайся до слова мого: вірно я кажу чи ні. Домовились?

– Воля ваша, – зітхнув я приречено, взявши ручку й заносючи її над папером. «Найгірше для тих станеться, хто...», «Найгірше для тих станеться, хто...», – затріпотіло в голові.

Ширк-вширк. Ширк-вширк. Вширк-пиширк.

Стоменов (Горбань)

Найгірше для тих станеться, хто життя себе позбавив навмицно, плот свою вмертвив. І коли тому, хто неволею тіло втратив, худо вийде, страждання велике прийняти належить, – що про того сказати, хто волею своєю плоть свою порушив? Ніби мати недбайлива, яка дитину з необережності занастила, волосся на собі рве й лікті свої кусає. Ось так і вбивець тіла свого власного на тому світі наїстся ліктя свого сповна.

Страждання немислимі чекають на нього. Одним і молись тільки, на те й сподівайся, каби вони здійснили забуття твоє скоріше. Якби канути тобі в нікуди, на вічні віки. У тому й порятунок вийде. І що ховати такого не велять повсюдно, не покарання це зовсім виходить, а заділ вірний на спасіння велике, яке забуттям дається.

Не тільки ховати, не тільки пам'ятник ладнати, а навіть і думу думати про таке не належить, бо кожна дума ця – муку його страшну утриваює. А якщо ж до смерті самовбивець пам'ять довгу про себе в людських умах зачав, то й прирік себе на вічну муку. Нічим і ніяк не послабити йому. Тепер думи людські про нього каменями побиваючими зробляться.

Плоть тваринна – ніби шкаралупка яечна, в якій духу дозріти належить, щоби птахом небесним зробитися. Прийде час, для кожного своє, шкаралупка тріснеться, і птах у небушко вздійметься. От і живи для птаха свого майбутнішнього, бо не шкаралупка ти. Плоть у землі залишиться, а птах крили розправить. А коли жив ти шкаралупкою, то розколешся та за шматтям

своїм кістяним вбиватися зачнеш. А другому з одного яйця не вийде народитися вже. Так і зчухнеш у тузі своїй за втраченим.

А якщо й сила велика від людських дум задасться тобі в царстві смертному, то послаблення і тут не станеться, а тіки обтяжиться твоя ноша важка. Що мандрівнику золото на хребті своєму пустелею спекотною волочити, від спраги вмираючи, що тобі цю силу прийняти. Одне вам і вийде, що мучитися від тягря непосильного того.

До смертної години духу людському належить бути готовим народитися з плоті тлінної. Для отої людини, до смертної години готової, і смерть плотська спокійною та тихою вийде.

Ні тривоги в її серці не відшукаєш, ні туги, ні страху, а тільки благодать в рисах її передсмертних проявляється. Ось-ось уже народитись її душі буде, від плоті непотрібної звільниться вона навечно. Ні квасу тобі не спити більше, ні яблучка з дерева познімати, ні в лазні попаритися, ні насіння з бабами біля двору полузати, ні заснути на теплій пічці, ні мозолів на руках нажити, ні слова тобі більше мовити. Дух народився твій, і нічого плотського в твоєму бутті не залишиться. Одне тільки існування безтілесне.

Але якщо не жив ти для духа свого, а плотському лише догоджав, тут і забереш із собою до царства смертного уповання свої тілесні. Наче горщик із кашею на стіл поставили, а ложку не дали тобі. От і дивися, як інші тепер їдять. Мукою нескінченною твоя потреба стане тобі: ні вгамувати, ні відволікти, ні наситити тобі її більше. Тому й говориться нами, що люди завжди самі собі, своєручно, посмертне покарання виписують. Чим навчився годувати себе в житті земному, тим на тому світі й живитися зачнеш. А як в царстві смертному тобі такої каші зварено не було, то і мучитися тобі виходить облизня спіймавши віки вічні.

Дехто в царя небесного вірує, що будь-кого на тому світі розсудить. Тіки думи про це даремнісні, бо суд над собою ще в житті земному вчиняєш ти остаточно. Не треба й книжок читати церковних, а тільки оглянься на своє життя та осяєш тої самої миті, яка в посмертному існуванні чекає на тебе нагорода. Може, тоді й життя своє переінакшити якось захочеш, поки є ще час тобі в житті земному.

Я тоді про долю посмертну неохоче сказував. Тільки не тому, що не знав, якове воно виходить. А тому, що нутром передбачив огидність почути істинне слово моє. От і відскіпався загадками. Буде потреба коли, відповідь сам відшукаєш або допитаєш опісля. А ні якщо, то й забудеш навічно, ніби і не було тобі нічого зовсім.

Зате після смерті своєї осягнув я одне важливе, чого раніше не розумів. Бач, як виходить у нас, Кривошеєвських і Микитівських: Нікола шлях-дорожечку встелив знанням своїм, з його навчання робилося все, у великій точності. Ось тіки земному шляху не мало бути саме таким. Різними шляхами походжати світом можна, а не лише нашим.

Мені здавалося тоді, що тільки один наш шлях правильним і виходить. Найкращим, єдино вірним. І лише після смерті урозумів я, що до посмертної благодаті, легкої та світлої, втішної та покійної, багато шляхів ведуть. Різні шляхи вірними будуть.

Можна праведником прийти сюди, а можна й грішником. Можна в силі великій бути, а можна в слабкості відчайдушній. Можна злом бути, а можна й добром зватися. Можна серед тисяч людак бути, а можна самотником зробитися. І все одно до найкращого початку посмертного життя прийти завжди можливо. Аби тільки одне виходило, щоби дух людський над плоттю своєю воцарював нероздільно.

От і виходить, що багато хто, кого злом називаєте ви, у смертному царстві в благодаті перебувають, бо духом своїм значно міцнішими за тіло стали. Проте багато інших, кого обожнюєте, тут муку приймають велику, бо плоттю своєю тлінною обтяжені залишилися. А ось для тих, хто на себе руку наклав, усі шляхи до одного ведуть – до страждання нелюдського. Я таких тут багато знаю.

Гаршин, наприклад, Всеволодечка, дуже сильно мається. А чому так вийшло в нього?! Так забрав, комашечка цей паперомарний, на той світ із собою все, що тільки унести можна. Розумом хворий був? Хворий. Тілом недужий? Недужий. Безсонною маявся? Маявся. Так ще й утнув, даби позбавило його смертю: сиганув із високого верху під сходи. Саме на п'ятий день і по-

мер від того. Думає, мабуть, що послабиться йому, занебудеться навічно? А воно он як вийшло. От і майся тепер віками вічними, поки людська земні не забудуть по тобі думу думати.

Або Нікола Успенський, який ножичком складаним горлянку собі порізав. Але ж із Толстим знався, з Тургенєвим. Ученості великої людиною бував. Галич туючки, все по бабці якийсь вбивається дуже. У петлю заліз, людиночка недбайлива. Багато їх тут мається, мучеників вічних. За квоість свою розплачують-ся вони невідкупно.

Із самовбивці найвірнішого хранителя вдіяти собі на службу можна, та тільки надто набридло з ним діло мати. Мені дев'ятий Андрюшенька мій особливо дорогий був, допомагав я йому чим тіки можна. Але це кому як буде. Ніколі от первісток його дужче за всіх інших на серце ліг. Який тебе від випадковості береже, отже. А іноді й переміниться все: в силу ввійдеш більшу, от і віддалиться від тебе один, а другий, поперек, зблизиться.

Мені одного разу Ніколі заперечити вдумалося, що шостій душі не треба бути зовсім. Та тільки розсердився Нікола на це міцно, розгнівався. Належить, каже, шостій душі з тобою статися! І інший будь-якій душі доглядати за тобою належить. Хоч води за триста верст навколо нема, а все одно належить біля тебе душі потопельника ошиватися. Тобі не треба, а їй якраз послаблення буде, що й захочеш сам утопнути, а не зможеш, бо суш навкруги. Ось і порадує душечку, біля себе утримуючи, а она тади й служити завзятіше зачне.

Бач, яка наука хитра виходить? Ну а після смерті вже розбрєдаємося ми порізно; і ні нам у них потреби більше нема, ні їм у нас теперячи послаблення не знайти. Одне і вдієш, що родичу своєму хранителя передає, ніби у спадок. А як не потрібний нашому, то й за сторонньою якоюсь людиною поглядати хранителя поставиш – хай оберігає. З однією лише умовою, що людині цій неодмінно царство мертве уподобати належить. Тоді і хранитель йому дається.

Ну а коли він з умінням дається, то й відати про нього людині не завжди потреба є. Біля роздоріжжя повернув у будь-яку сторону, а звезло тобі так, ніби вірно повернув. На гуляння

піти роздумав, а там і лиху трапитися. На корабель запізнився, а отой і потонув.

Темної ночі ходити, та й не знайдеться на неї розбійника з наміром. Так от і мине її, про що часом і сама не відає. І в неї в земному житті все ладиться, і хранителю її послаблення виходить. А якщо зазначила удачу свою людина ця – знаком якимось навмицним, річчю особливої чи оберіжною, то й тим паче. Закріпиться союз їхній міцно-наміцно.

Одна біда тільки, що відвертаються люди від царства смертного. Зріти його не хочуть, чути про нього не хочуть. Нікола так казував: хто за життя своє тремтить, той смерті швидкої шукає, а хто смерть шанує, той життя подовжує. Тому й виходить, що і тоді я все вірно передав, і тепер істинно говорю. Поклади в труну покійнику предмет свій дорогий, і він тебе, покійничек, якнайшвидше за собою втягне. Але як у смерті силу розшукати урозумів, то хоч нігті свої остриги в труну – не тільки не згинеш, а й зміцниться більше житіє твоє, бо служитиме тобі справно душа посмертна.

Тому й до сорока днів у найближчого родича одяг від покійного вдягнений був – єдналися душі в різноцарствії, близькість особливу знаходили в протилежності своїй. Тепер вічно родичу про покійника служити велено, а душі померлого – про живого пектися. Ось так.

Ви мене судити загорілися, та тільки невідомо вам, що про кожную душу смертну, моєю силою життя позбавлену, я до останньої години своєї турботу тримав. Наче баба дитят своїх доглядає, потреби їхні вгамовує. І після смерті вашої плотської крихту від такого жалюгідну одержати, як я тримав, – самі б у ніжки найостаннішому нелюдові впали, вірним рабом його зробилися би на віки вічні. Бо не на землі істинне життя йде, а в царстві посмертному, коли дух народиться з плоті вашої. Коли народите свого, тоді й розсудимося з вами, хто вірнішим буде.

Горбань

Горбань зупинився – його горб здіймався від важкого дихання. Весь цей час він стояв не поворухнувшись: не ходив і не спирався на стіл, як зазвичай те робив. Очі його хоч і дивилися на мене, але ніби не бачили нічого: так буває, коли людина замислилася, тоді ще кажуть, «пішла в себе». А я, помічаючи, як виламується його нога, відчував на тілі своєму бридке відчуття потворності. І страшно дивитися, і не хочеш дивитися, але тільки якась сила ніби підштовхує тебе поглянути ще раз. Чи доводилося вам бачити людину, у якої начисто не було носа? Чи доводилося бачити людину з величезним наростом на носі чи на повіці? Чи ловили ви себе на тому, що хочете подивитися на це ще раз, хоч і нудно вам стає від цього?

Горбань отямився від своєї сомнамбули: він підійшов до столу, навалився на нього й подивився на мене. Погляд його видавав стомлене запитання, яке зобов'язувало до слухняної згоди. Неначе недбайливому учневі довго-довго пояснювали урок, а потім нетерпляче запитали...

– А чому Галич? – згадав я. – Галич загинув, здається, від удару струмом. Чи то випадково, чи то кедебе йому підстроїло, я читав про це. А він каже, що повісився. І бабка, що за бабка, до чого там бабка? Щось тут не так.

– Ну, йому там, мабуть, повидніше за наше буде, га? – насупився горбань. – Може, це й не той Галич? Про того я теж чуткою чув, правда без подробиць. Що причепився? Раз сказано тобі, що повісився, то повісився. І про бабку ніяку не знаю: це тобі говориться, а не мені. Я лише підслухати можу говорене.

Ну, можу у хранителів своїх попитати. Тільки навряд чи їм буде потреба до галичів і бабків твоїх.

Я от зараз про інше думу думаю: може, зміцнює він себе діяннями нашими? Коли дума про нього множинною стане, то посилення йому там вийде? Різні людиська думати так почнуть, а у світі смертному це тільки й треба, бо той світ думками земними живиться.

От і розсуди: обернеться в деякої людини дума її в напрямі вірному, до заповітів і настанов смертної сили магії, до виховання та зміцнення духа свого, і станеться для цієї людини добре. Бо тому, хто готує дух свій до благосного безсмертя, не оминати визнання й примирення з годиною смертною для плоті своєї. Так оте для смертного царства і потрібне. Щоби ти не відвернувся від нього, а поперек, ушанував, попам'ятував його та попікся про душі посмертних. Тади і для земного життя добре станеться, і для смертного.

Ну а як не обернулася, а тільки за плоть свою жалюгідну ще більше вхопилася, потребами та гріхами земними її насичувати, то після смерті тілесної і віддасться їй сповна. А йому, вчителю нашому, все одно добре буде. Бо думу думати про себе людей сподобив. А як вони цією думою розпорядяться, їхня собача справа.

– І справді, – осмикнувся я, – вам тільки й дай волі, що людей настрашити. Краще за мене, мабуть, знаєте, що людину поманити в прекрасну далечінь треба. Тоді вона і загориться за тобою йти. А ми куди кличемо? У морг? На кладовище? Так ми всі там будемо, нікого не мине, і прагнути не треба. А як воно після того буде, ніхто достеменно не знає.

– Ми, хлопче, нікуди не кличемо, зарубай собі те на носі міцно-наміцно. Не кличемо й не кликатимемо, попам'ятовуй це. Бо немає такого місця, в яке тобі йти належить, так само як і місця немає такого, куди тобі йти не треба. Мамка брюхата куди завгодно піти може, та тільки утробний її на одному місці залишається, поки не розродиться вона. Так і тобі виходить: будь-яким шляхом іди, а все рівно на тому самому місці духом своїм стоїш. Чув, як кажуть іноді, ніби душа в людини гнила?

От і живи в земному так, щоби дух не смердів, а народився здоровеньким.

А про гріхи я хоч і для красного слівця сказував, але з наміром все ж таки. Вони чиняться не проти царя небесного чи законів небесних, а проти духа свого. Гріх – це коли твоя плоть над твоїм духом царює. Пригадаєш якісь смертні гріхи, га?

– Перелюбство. Ще обжерливість. Лїнь, здається, теж.

– А вбивство? Кади одна людина навмисно іншу життя позбавляє? Це смертний гріх?

– Здається, ні.

– «Здається, ні», – уїдливо передражнив горбань. – От і розсуди: калитку свою набивати в жадібності ненаситній, поперек вбивства, багато гірше виходить. Чому так? А тому це, що жор – це насичення духа твого бажанням плотським. Похїть – насичення твого духа бажанням плотським. Задрїсть – бажання плотського. І будь-який смертельний гріх – це ніби намір погубити дух свій, плотськими потребами його насичуючи. Прирікаючи його в посмертності своїй на муку вічну, невгамовну. Від того й гріхи ці – смертні.

Але не тому, що покарають за них, а тому, що після смерті своєї прокляттям вони для тебе стануться, бо не може твій дух інакше жити, ніж одним бажанням плотським. Отож і сказано, що як не варять каші такої в царстві посмертному, що звик ти їсти, то й страждати тобі від того, дивлючись, як інші їдять.

Тож, хлопче, якщо перед смертною годиною тобі смерть із косою примариться, ти зміркуй про те, що коса її сильно на одну цифру схожа виходить. Угадуєш, на яку?

– На сімку?

– Отож-бо, на сімку, – захихотів горбань. – Акурат про ці сім смертних гріхів тобі вона й нагадає. Тож живи в земному так, щоби не загнив дух твій плоттю смердючою. І тоді, після смерті твоєї тілесної, душі народженій легко й радісно буде. Ось так. Ось так. Ось так.

Він раптом обірвався, подивився мені за спину та нетерпляче застукав кісточками пальців по столу. Хвилиною повітря відчиняємих дверей мені обдало спину, слідом за ним заклубило нудотним солодким запахом Андрюшкиного чавкання. До нього домішувався інший запах, щось знайоме, дуже знайоме. Але за щільною хмарою полуничного перегару я не міг розібрати, що це таке.

Горбань не дивився на мене. Вираз його обличчя став стурбованим, риси загострилися, виявивши гострі кути вилиць. Я знітився, відчувши щось погане.

– Забери в нього папери, – відрізав горбань.

– Ми закінчили? – квапливо спитав я, охоплований тривогою.

Важка рука навалилася мені на ліве плече, м'ясо нігтів недбало підім'яло списані листи, зібгало їх і забрало із собою, назад. Ручки й розпечатана пачка паперу залишилися на столі. Полунична пара обдала мене сильніше, посилювався і другий запах. Здається, це...

– Щодо ми не відаю, але особисто я закінчив, – крижаним голосом сказав горбань.

На голову, на плечі, на спину мені хлинув холодний рідкий сморід. Бензин! Миттєво я зрозумів усе й заверещав від страху, відсахнувшись із табурета на підлогу та прикриваючись від смердючої рідоти, що лилася на мене. Руку опекло й вивернуло в суглобі: у своєму пориві я забув, що причеплений до столу. Сльози бризнули з очей. Усе тіло, кожна клітина, наче закисло зсередини, просочилося їдкою колючою кислотою. Яюсь

я вивернувся, послабивши руку, і якнайдалі заповз під стіл. Жах охопив мене, тіло кинуло в кисле кілке тремтіння, сльози ніби вибивало зсередини примружених повік, прикриваючих очі від бензинового бруду.

Порожній пластиковий бутель полетів на підлогу. Два витягнутих коліна штанів Андрюшеньки танцювали перед моїм напівосліпим обличчям.

– Даремно ви так, Дмитричу, – вперше я почув його голос, важкий глухий бас, – сантехніки якраз дві плити в підвалі підняли, труби лагодять. Там і урили б, без зайвої метушні. На що воно вам, з вогнем?..

– Ні-і-і! – заревів я з-під столу, заметушився, рвучи прикуту руку в кров. – Та ви що, не треба, ні, не тре-е-е...

– Заткнися, на хуй! – його черевик гарматним ядром врізався в ніжку столу. – Заткни своє сьорбло, більше тебе не питають! То що, Дмитричу, може, туди відтягнемо? Там я його й кінчу враз, заріємо, і справі край. А, Дмитричу?

– Ну не тре-е-еба... – вив я, – не треба, не треба, не треба! Чи, може, я не сказав чого, га? Чи я не все дописав, га? Адже не все, так? Не треба-а-а...

– Ремонт зроблять, – пролунало звідкись від горбаня, – вікно прорубати примушу, без вікна дихати зовсім нічим, а в мене легені і так не залізні...

– Ну не треба... – ревів я ведмедем, вчепившись другою рукою в ніжку столу, бензинові сльози котилися по обличчю. – Не тре-е-еба... А-а-а...

Це буде дикий біль, жахливий біль, усе тіло, усе тіло, усе тіло охопить вогнем, тисячі й мільйони опіків в одну мить, від яких не можна відсмикнути руку. А я прикутий, а я розірву собі руку, я вирву з м'ясом цю кисть і навіть не відчую того, надто це страшний біль скрізь, біль усюди, біль кожного нерва, відчайдушний крик, нелюдський рев, звіриний, лютий, розриваючий на частини... Скільки, скільки, скільки, скільки?

П'ять секунд? Три секунди? Одна секунда?! Неможливо витримати більше секунди біль такої бузувірської сили. Секунда? Ну три секунди? Ну, блядь, три секунди тільки, це ж не вічність,

а це лише три секунди! Зупинися, зупинися, зупинися! Приготуйся до болю! Три секунди, лише три секунди! Потім лопне мозок, закипить мозок і полопаються всі запобіжники його, три секунди стримайся, зможеш, давай, три секунди тільки; щойно сірник піднесуть, запальничку піднесуть – ти мертвий уже, ти відразу мертвий, мозок помре в ту ж секунду, тільки тіло, жива плоть, підригається, порветься на волю, так от і курка, їй голову з плечей, а вона біжить ще, без голови, і болю немає, отже, просто рефлекс, просто програма, три секунди, миттєва смерть. Гаразд... Гаразд... Гаразд... Кисло як усе, що ж це таке, ніби лимонним соком у рани налили, чому так кислить, чому в нутрі роз'їдаючий колючий пекучий оцет?

– Двері пофарбують, – бурмотіла луна, – а то подивись, фарбочка облупилася, от і нехай її позішкрябають та заново пофарбують. І стіл цей обрид мені, він кров'ю смердить, не чуєш? Смердить кров'ю старою. От і хай підкоптить.

Я відчуваю себе горбаньом, я відчуваю, як на грудях моїх ніби непомірна тяжкість, як вона здавлює мені груди, стискає груди, не вистачає повітря, нема сили дихнути, кислота під шкірою, кислота сочиться крізь пори, кислота роз'їдає очі, кислота ріже прикуту руку, кислота їдкою слиною заповнює рот, кислота, кислота, кислота... Тіло, тіло, тіло за життя бореться, це воно чіпляється, це воно, це не я, це воно, воно нехай, адже це не я, я не буду, а воно нехай, йому так належить, чи боляче душі буде потім, чи боляче їй узагалі буває? А тілу боляче буде, боляче буде, боляче буде, жахливо боляче, смертельно йому боляче буде, боляче, боляче, боляче, боляче...

– Сірники є? Ну то діставай, чого чекаєш: сказав же, по-моєму вийде! Тільки відійди потім від нього, а то вирветься ще, тебе попалить ненароком.

– Стривайте! – закричав я щосили, розриваючи повітрям груди. – Стривайте!

Кислота жує мої губи. Я поворухнувся й виявив, що не відчуваю ніг. Права ступня підламалася, і я завалився на бік, ледь встигнувши вхопитися рукою за ніжку столу. Тіло мене не слухалося. Тремтіння вивертало м'язи. Очі застигла полуда. Три се-

кунди – це три секунди, це лише три секунди страшного болю, а потім, потім, потім...

– Стривайте! – я спробував підвестися. – Нехай не по-вашому буде, чуєте?! Не буде по-вашому! Зачекайте, вийти мені дайте! Не буде по-вашому, не буде, суки, не вийде, як замислювали, не буде, зачекайте тільки.

Хтось має силу увійти на лобове місце. Я на нього вповз. Я силувався відчутти свої ноги, але вони наче віднялися. Я закричав від болю, підтягуючись на руках, намагаючись залізти на стілець. Три секунди не година, три секунди не день, три секунди не рік, три секунди, всього три секунди... Кути столу гострі, дуже гострі, а я почну метатися, впаду на них, живіт розпоре, як ніж подушку.

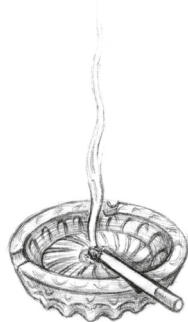
– Ти закінчив? – нетерпляче спитав горбань. На крижаних вилицях поблискували сальні борозни волосся, гарні нігті барабанили по столу.

У мене все обірвалося всередині. Обличчя затремтіло. Тепла кров сочилася на пальцях. Спино одеревеніла, запах бензину знову вдарив у голову, червоні плями заходили перед очима. Зараз, зараз, зараз, три секунди зараз. Давайте. Три секунди. Давайте. Давайте! Три секунди зараз...

Я відкрив рота, але не зміг видати жодного звуку. Тільки жадібно ковтнув повітря. Тільки кивнув. Три секунди. Жахливий біль. Смертельний біль. Палаючий жир закапає на підлогу. Від крику лопнуть барабанні перетинки. Чи почую я, як мені буде боляче? Чи відчую я, як мені буде боляче? Тіло закричить, тіло заволає, тіло заб'ється в останній судомі своїй. А я? Що я? Чи почую? Чи побачу? Чи зможу зрозуміти, що зі мною відбувається це?

У голові спорожніло. У голові дзвенить дзвіницею. Нутрощі ніби вийняли. Ніг не відчуваю. Відчуваю кров теплу, а болю не відчуваю. Тільки повітря ще ковток мені один. Лише ще один ковток. І нічого більше. Не можу сказати, тільки киваю. Так, я готовий. Киваю. Готовий. Три секунди. Киваю. Давайте. Давайте. Дава-а-айте!

Горбань

— **О** так воно, Андрюшенько, і виходить часом. А вени різати зачне, що робити станеш, га? А у віконце зістрибнути занаміряться? Чи в зашморг полізе? Ось тут і закінчилася сила нашеньська. Врозумівай.

— А що, Дмитричу, в нього горлом кров пішла? Хворий, чи що?

— Та ні, Андрюшенько, тут інше виходить. Ось коли собаки немає, а людині він мариться, то й страх справжній відчувається. А якщо здається, що вкусив її, то закричить вона від болю, ніби насправді пес цапнув. Так от і книжник нашеньський: раз йому бачиться, що лупцюють його, то й страждає від думки своєї та кров'ю навіть харкає від думки цієї. Тому і кажу, щоби знав наперед: замутився розум у людини якщо, то й закінчилася сила твоя. Інакше тоді бачить вона, інакше чує, інакше волі нашій вчинки творить... Ну-бо, приміряйся, чого він там?

— Ох, курити мені охотова, Дмитричу, сили немає ніякої!

— Курити, курити! От і дохотів! Я ж то й кажу, що розум мугиться якщо, то людина все інакше тлумачить. Тобі курити, а йому вогнем горіти. Я от бачив, як люди в кров себе розривали, від пацюків та павуків позбавляючись. А павуків цих і нема зовсім, а одне і є, що до крові людина себе борознить. Отак воно буває. Ну, то що він там? Непритомнів?

— Здається. Або заснув. Чи мислимо, другу добу без сну перебувати?

— Ну, добре, якщо так, відпустить його опісля сну. Бачив, скільки настроїв? На книжку цілісну вийде.

– А пощо тобі, Дмитричу, таке не говориться? Чи не одне хіба, кому слово казати?

– Піньок ти сиджений, Андрюшенько! Слово тому й говориться, хто життя йому дати зуміє. А мені хіба під силу такове? Не раз я за перо брався, та тільки марнота одна і вийшла. Та й відкрився він мені, куди я це слово націлю? Урозумів?

Слова, Андрійко, у різних вустах різне говорять. Візьми от історії смішні: потішили тебе, самому попотішити когось охота стало. І переказав ти все слово в слово, а потіхи не вийшло. Чому так сталося? А тому, Андрійко, що слово живе, від серця завжди говориться.

Ось і виходить, що дехто про життя заспіває, тіки слово його мертве й холодне, мов ноги в небіжчика. А тут, поперек, про смерть було говорено, а слово живе та тепле, мов молочко парне. Від самого серця, значить, іде слово це.

– А нам що з того, Дмитричу?

– А нам, хлопче, звідти й прокорм. Чи є справа міському до того, який у селянського мужика врожай народився? Отож-бо й воно! Так і нам виходить: дозвілля немає, а харчі завжди подавай. От і вклонися в ніжки тому, хто на полечку білому з насіння літерного для духа твого прожиток засіює. Тямиш?

– Покурити б, Дмитричу. Ех, покурити б мені... Хоч листочків березових. Я б он той папірець, де червоними літерками записано було, закрутив би. Ех, мука яка...

– Якими такими червоними? Де ти червоні побачив, коли чорне одне було?

– Агов, червоним робилося, Дмитричу! Коли пособачилися ви з ним, ти не вгледів хіба? Червоною рукою виписував у той момент. А потім папірцем заклав, заново чорне взяв, зготовився далі. Та тіки не дав ти йому, сам доказав за нього. Я й переказати можу, якщо хош, мені неважко. Тіки покурити б мені, Дмитричу, покурити б мені-і-і...

СТОМЕНОВ

(червоною ручкою)

Ну а раз Андрійки мої не потрібні більше, то й служити їм вийшло тепер тому, хто слово за мене говорить, хто пам'ять про мене тримає, хто думи думати про мене примушує. Тади й прихильними до нього стають мої хранителі, службу йому служать вірну. Від кроку марнісного, від вогню горючого, від хвилі кипучої, від задуму поганого, від випадку небезпечного – збережеться та в силі зміцниться душа земна. Тому й виходить, що не стається нічого худого. Ідеш, а не впасти, пливеш, а не потонути, лешиш, а не розбитися. А надуває супроти хто, і спіткнутися йому відразу. Навіть за думу худу боляче покарається. А за діло тим паче.

Бо за словом цим рід наш, Кривошеєвський і Микитівський, у велику силу входить, його уповання та помисли зміцнюються. Нами воно дається, нами й оберігається трепетно. Тому і велиться тобі або нашою стежкою ходити, або іншу вілшукати, або свою натоптувати. Але якщо нашу доріженьку бур'яном поростити засмілишся, то не пробачиться оте тобі, ще в житті земному віддається сповна. Адже хранителі наші – дев'ять душ посмертних, дев'ять душ усевідаючих і всесильних, дев'ять душ усезрячих та всечуючих, – хоч за тисячу верст дух смердючий учують, думу злісну розгадають, намір ворожий проти тебе самого обернуть. Тепер і дивись, як житіє твоє в тлінний прах розсипається.

Але як по-нашому йтиме, то не проси в нас нічого для життя свого земного, бо не дається тобі. А коли й справді для духа свого жити зачнеш, тут і осягнеш сповна, що просити тобі ні-

чого, бо немає в тебе потреби ні в чому більше. Птаха вільному небагато в житті земному треба, а в чому дух запотребує, коли ніби птаха цьому уподібниться, на небо граючи вздійметься?! От і живи для того, чого після смерті своєї плотської потребуватимеш. І тади легко й радісно тобі буде, як у снах буває, кади відриваєшся ти від тяги земної та летиш вільним птахом. Тільки радість ця нескінченною може зробитися для духа твого. А ким довгота життя посмертного задається й подовжується, говорював я вже.

Тепер від мого розуміння все істинно повідано, а на більше я потреби не маю, і від вас нічого мені не потрібно. Моїм шляхом підете, справа вашенське. Чужим шляхом підете, справа вашенська. Своїм шляхом підете, справа вашенська. А прийдете сюди в благоді, тіки вам і радіти. А прийдете сюди з мукою, тіки вам і мучитися вийде. Як наварите собі, так і їсти зачнете. І мені від вашого столу не харчуватися, а вам від мого не скуштувати буде. З чим прийдете сюди, з тим і залишитесь навечно. Залишитесь навечно. Навечно.

Горбань

— **О**т і тади, Андрюхо, так само було. Слухаєш його, а сам чуєш, що діла йому до тебе ніякого нема зовсім. Урозумів ти його слово, ну і урозумів. Роби з ним тепер що хочеш. А не урозумів, то й живи, як раніше жив. Справа хазяйська, як кажуть.

Тоді я не збагнув, як таке може бути. Усе ключик до нього шукав, та так і не знайшовся він, ключик цей. Ну а по-нонішньому якщо судити, тільки одне й увижається мені, що я тоді – вже з мертвим тілом калякав.

– От же брехня якась, Дмитричу! Як таке бути може? Не може цього бути!

– Так, не може, не може, звичайно! Цього просто не може бути! Надуманість то моя, Андрюшенько. Та тільки ось почуття таке – почуття великої марноти людей, по своїм земним шляхам-доріжкам спрямованим, – істинно лише після смерті плотської відкривається тобі. Адже так воно це, Андрюше? Згоден зі мною?

– Тут не попишеш. Якби знати наперед було...

– От і я про те саме. А він отже знав вже, знав! Не відаю, як, але пізналося йому цілком почуття це. До дев'ятого дня самого зналося, а може, і ще далі. Отак я думаю.

Ну а ти теперячи терпи, Андрюшко. Терпи, голубчик. Не придумали тута для тебе тютюну. Не знайдеться тута тобі вогника. Не зготовили туточки для тебе самокруточки. Терпи теперячи, Андрюшко. А каби раніше знати, воно й інакше бути могло. Каби тільки раніше знати.

Літературно-художнє видання

Віт Ценьов

ПРОТОКОЛИ ЧАКЛУНА СТОМЕНОВА

Комп'ютерне верстання *Наталі Замота*

Художник *Тетяна Вітакова*

Переклад *Андрій Бойко*

Підписано до друку 14.11.2023

Формат 60*90/16. Ум. др. арк. 13,75

Друк цифровий. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman

Наклад 20 прим.

